

MYKOLO RIOMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

VILMA PRILUCKYTĖ
(TEISĖ IR VALDYMAS)

TEISINIS NIHILIZMAS: JO PRIEŽASTYS BEI ĮVEIKIMO GALIMYBĖS LIETUVOJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -
Prof. dr. Saulius Arlauskas

Vilnius, 2009

TURINYS

TURINYS.....	1
ĮVADAS	3
I Skyrius.....	6
Šiuolaikinės teisės ir teisinės valstybės samprata.....	6
1. Teisė ir moralė šiuolaikinės teisės sampratoje.....	6
2. Teisinė socialinė valstybė - šiuolaikinių demokratijų orientyras.....	7
II Skyrius.....	13
Nihilizmo ir teisinio nihilizmo reiškinyss.....	13
1. Nihilizmo terminologija.....	13
2. Teisinis nihilizmas: jo priežastys bei šaltiniai Lietuvoje	14
3. Teisinio nihilizmo reiškinio neigiami padariniai Lietuvos valstybei.....	22
III Skyrius.....	26
Teisinio nihilizmo įveikimo galimybės Lietuvoje.....	26
1. Teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimo procesas	26
1.1. Teisinės sąmonės samprata ir vaidmuo.....	26
1.2 Teisinės kultūros samprata ir vaidmuo	27
1.3 Teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimosi prielaida – asmenybės socializacija teise	28
2. Pilietinė (atvira) visuomenė – kaip teisinio nihilizmo įveikimo prielaida	31
2.1 Pilietinės visuomenės samprata	31
2.2 Pilietinės visuomenės formavimosi galimybės Lietuvoje.....	34
2.2.1 Teorinės ir praktinės kliūtys formuotis savivaldai Lietuvoje	36
3. Teisėkūros procesas	37
3.1 „Teisingos“ teisėkūros prielaidos	38
3.1.1 Esminiai teisėkūros principai.....	39
3.1.2 Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys	42
3.1.3 Piliečių galimybės inicijuoti įstatymų leidybos procesą ir dalyvavimas juos svarstant	44
3.1.4 Prezidento vaidmuo teisėkūros procese: instituto galių didinimo galimybės....	45
3.1.5 Seimo struktūrinės reformos teikiamos galimybės	50
4. Teisinio nihilizmo įveikimo galimybės teisės aiškinimo ir taikymo procesuose	51

4.1 Teisės aiškinimo ir taikymo proceso ypatumai. Teismo vaidmuo.....	51
4.2 Teisingai aiškinamos ir taikomos teisės prielaidos	54
4.3 Alternatyvių ginčų sprendimo būdų institucinis plėtojimas: daugiau teisingumo visuomenėje	62
4.3.1 Kitų šalių patirtis alternatyvaus ginčų sprendimo procese	63
5. Konstitucija ir konstitucinė kontrolė.....	63
5.1 Konstitucinis Teismas – konstitucinę kontrolę vykdanči institucija	64
5.1.2 Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribų išplėtimas kaip viena iš teisinio nihilizmo įveikimo galimybių.....	66
6. Teisinės atsakomybės institutas.	68
6.1 Atsakomybės ir teisinės atsakomybės terminologija	68
6.2 Teisinės atsakomybės instituto taikymo galimybės politikams ir valstybės tarnautojams.....	69
6.3 Politinės atsakomybės taikymo galimybės	73
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	75
LITERATŪRA.....	78
SANTRAUKA.....	82
SUMMURY.....	83

IVADAS

Teisinis nihilizmas: jo priežastys bei įveikimo galimybės Lietuvoje

Problema ir temos aktualumas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje jau beveik du dešimtmečius po nepriklausomybės atgavimo įtvirtinta, kad Lietuvos valstybė sieks tapti teisine valstybe, t.y. valstybe, kurioje viešpatauja teisė, kurioje visa sistema grindžiama teisės viršenybės principu. Teisinėje valstybėje vyrauja, tokia teisės ideologija, kurios centre žmogaus teisių užtikrinimas. Tačiau mūsų valstybėje atvirkščiai, kuo toliau, tuo labiau teisė netenka savo vertės, išigali teisinis nihilizmas – tokia vertybių sistema, kurioje teisėtumui ir teisei nėra skiriama pakankamai dėmesio. Dėl mūsų visuomenėje vyraujančios socialinės destruktijos bei apatijos teisės atžvilgiu, darbe analizuojamas teisinio nihilizmo reiškiny, jo priežastys bei įveikimo galimybės Lietuvoje.

Dėl mūsų visuomenėje bujojančio teisinio nihilizmo reiškinių Lietuvos žmonės jaučiasi apatiški, nesaugūs, bejėgiai, vangiai kovojantys už savo teises ir teisėtus interesus. Akivaizdu, kad daug problemų Lietuvoje kyla dėl to, kad valdžios atstovai, beje ir paprasti visuomenės nariai vadovaujasi pozityvistine teisės samprata, t.y. tokia samprata, kuri teise laiko bet koki įstatymą, nebūtinai žmogaus teises užtikrinantį įstatymą.

Lietuvoje per mažai dėmesio skiriama teisinės sąmonės, teisinės kultūros formavimo procesams. O juk teisinė sąmonė tai pradinė terpė, kurioje prasideda idėjų generavimas. „Neteisinė“ sąmonė formuoja „neteisines“ idėjas, kurios paskui materializuojamos ir sukelia žalingas pasekmes visuomenei ir jos nariams. Todėl šiame darbe aptariama teisinės sąmonės ir teisinės kultūros samprata bei vaidmuo įveikiant teisinio nihilizmo reiškinių; taip pat aptariama viena iš teisinės sąmonės bei teisinės kultūros formavimo prielaidų – asmens socializacija teise.

Prie teisinio nihilizmo išsivalėjimo priežasčių taip pat drąsiai galime priskirti ydingus teisėkūros, teisės aiškinimo bei taikymo procesus. Darbe stengiamasi susisteminti minėtų procesų trūkumus bei įvardinti jų tobulinimo galimybes.

Lietuvos Respublikoje visa teisinė sistema grindžiama Konstitucija, t.y. aukščiausios teisinės galios teisės aktu. Tačiau reikia pripažinti, kad Lietuvos konstitucinis reguliavimas turi trūkumų, kurie apsunkina teisės viešpatavimą mūsų valstybėje. Darbe stengiamasi apžvelgti pagrindines konstitucinio reguliavimo spragas, kurias panaikinus, pagerėtų ir visos teisinės sistemos kokybė.

Tyrimo objektas - teisinio nihilizmo reiškiny, jo paplitimo priežastys bei įveikimo galimybės Lietuvoje.

Darbo tikslas: Išanalizuoti teisinio nihilizmo kaip socialinio reiškinio ypatumus, įvardinti jo pagrindines priežastis bei atskleisti egzistuojančias teisinio nihilizmo įveikimo galimybes Lietuvoje.

Darbo uždaviniai:

- aptarti šiuolaikinės teisės sampratą bei teisinės valstybės esminius požymius;
- išanalizuoti teisinio nihilizmo reiškinį bei įvardinti jo sukeltus neigiamus padarinius Lietuvos valstybei;
- įvardinti esminius teisinio nihilizmo priežastis ir šaltinius;
- atskleisti egzistuojančias teisinio nihilizmo įveikimo galimybes Lietuvoje;
- pateikti pasiūlymus kaip tobulinti politinę, socialinę, teisinę sistemas, kad teisė Lietuvoje taptų vertybe.

Darbo hipotezė: Lietuvoje teisinio nihilizmo reiškinys stipriai paplitęs ir turi rimtas priežastis.

Darbo struktūra: magistrinį darbą sudaro įvadas, trys skyriai bei išvados.

Pirmoje darbo dalyje aptariama šiuolaikinės teisės samprata bei teisinės socialinės valstybės – kaip šiuolaikinių demokratijų orientyro esminiai požymiai.

Antroje darbo dalyje išanalizuojama teisinio nihilizmo sąvoka, taip pat šio reiškinio ypatumai, priežastys, šaltiniai bei neigiami padariniai Lietuvos valstybei ir visuomenei.

Trečioje darbo dalyje atskleidžiamos egzistuojančios pagrindinės teisinio nihilizmo įveikimo galimybės Lietuvoje. Darbe teigiama, kad viena iš pagrindinių priemonių teisiniam nihilizmui įveikti – tai vienalytė visuomenės teisinė sąmonė bei jos pagrindu susiformavusi savarankiška pilietinė (atvira) visuomenė. Darbo autoriai neabejoja, kad esminių teisėkūros principų nepaisymas skatina teisinio nihilizmo tęstinumą teisės aiškinimo bei taikymo lygmenyse. Teisėjų teisinės sąmonės nebuvimas bei žema kvalifikacija – dar labiau sutvirtina teisinio nihilizmo kaip visuomeninio reiškinio šaknis Lietuvoje. Darbo autoriai įsitikinę, kad tam tikros korekcijos konstitucinio reguliavimo srityje užtikrintų daugiau teisės ir teisingumo viešpatavimo mūsų valstybėje: būtina plėsti Konstitucinio Teismo kaip konstitucinės kontrolės institucijos jurisdikcijos ribas, taip pat Prezidento teisinį statusą, jo įgaliojimus. Teisinės atsakomybės instituto efektyvesnis veikimas neabejotinai padėtų sumažinti teisinio nihilizmo paplitimą mūsų visuomenėje.

Darbo tyrimo metodai: Atsižvelgdama į darbo problematiką bei jame keliamus uždavinius bei norėdama pasiekti darbo tikslą, autoriai taiko sisteminės analizės, lyginamąjį, loginį, teisės norminių aktų analizės metodus.

Šiame darbe naudojamos sąvokos: teisinė valstybė, teisinis nihilizmas, teisinė sąmonė, teisinė kultūra, pilietinė (atvira) visuomenė, teisėkūra, teisės aiškinimas, taikymas, teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo principas, konstitucija, konstitucinis reguliavimas, teisinė, politinė atsakomybė.

Informacijos šaltiniai: Magistriniame darbe autoriai siekdami atskleisti teisinio nihilizmo sampratą bei išanalizuoti jo įveikimo galimybes Lietuvoje naudojos A. Vaišvilos, S. Arlausko, V. Šlapkausko darbais. Taip buvo pasinaudota L. Baublio, R. Petkuvienės, D. Beinoravičiaus, E. Sprogio, E. Jarašiūno Daktaro disertacijomis. Taip pat buvo naudota įvairių Lietuvos bei užsienio autorių straipsniuose skelbta informacija.

I Skyrius

Šiuolaikinės teisės ir teisinės valstybės samprata

1. Teisė ir moralė šiuolaikinės teisės sampratoje.

Šiandien teisės terminas nėra vienareikšmis: jis gali reikšti žmogaus teisę, prigimtine teisę, objektinę teisę, pozityviają teisę, subjektinę teisę. Bendriausia prasme teisę galima būtų apibūdinti, kaip socialinį interesą, kuris paverstas visuotinai privalomo elgesio taisykle, skirta žmonių elgesiui norminti, priešingiems interesams derinti.¹ Teisė – tai humanistinė idėja, paversta visuotinai privalomo elgesio taisykle ir galiausiai – žmonių elgesio realybe.²

Teisės sąvokos turinys evoliucionavo nuo pat žmonijos gyvavimo pradžios, tačiau toliau autoriai norėtų aptarti tik tai, kokiais požymiais pasižymi teisės samprata, į kurią orientuojasi nūdienos valstybės, laikančios save demokratinėmis teisinėmis arba tiesiog siekiančios tokiomis tapti.

Sukurti demokratines vertybes atitinkančią teisės sampratą nereiškia sukurti kažką visiškai naujo. Kiekviena epocha permašto paveldėtą teisės sampratą taip, kad ji padėtų kurti teisinę tvarką. Mūsų epocha turi vadovautis tokia teisės samprata, kuri padėtų kurti tokią teisinę tvarką, kuri užtikrintų žmogaus teisių įgyvendinimą.³

Šiuolaikinė teisės samprata – reliatyvi sąvoka, nes skirtingose šalyse ar žemynuose skirtingos teisės sampratos gali būti laikomos šiuolaikinėmis. Tai susiję su teisės nacionalumu ir konkrečios šalies teisinės sistemos tradicija. Tas teisės sistemos, kurios pripažįsta asmens primatą prieš valstybę, žmogaus teisių ne valstybinę kilmę, paties asmens įgytų teisių neatimamumą, visų asmenų lygiateisiškumą, socialinį kompromisą, galime laikyti orientuotomis į demokratines vertybes ir kartu į šiuolaikinę Europos teisės sampratą.⁴

Šiandien Europoje mūsų laikų atitinkančios teisės sampratos paieškos vyksta integruojant teisinio pozityvizmo arba teisinio formalizmo ir teisės teorijų, kurios orientuotos į žmogaus teisių užtikrinimą, idėjas: iš pozityvizmo siekiama perimti jo nustatytus formaliuosius teisės požymius, iš teorijų orientuotų į žmogaus teisių užtikrinimą – turininguosius.

¹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 63.

² Ten pat. P. 64.

³ Ten pat. P. 102.

⁴ Ten pat. P. 102.

Teisinio pozityvizmo šalininkai teisę mato kaip formalią logiškai susietą teisinių taisyklių sistemą. Pozityvistui teisė yra diskretiška sistema logiškai susijusių taisyklių ir principų, kurie neturi jokio ryšio ir sąsajų su bendrai egzistuojančia sistema. Teisėjas sprenddamas, ar įstatymas yra teisė, turi tik nuspręsti, ar jis galiojantis, t.y., ar jis yra patvirtintas atitinkamos procedūros metu.⁵ Ten kur vyrauja teisinio pozityvizmo teisinė samprata, ten teisiniai sprendimai priiminėjami, neatsižvelgiant į socialines pasekmes.⁶ Tačiau pozityvistinė teisės samprata nepadedą efektyviai sukurti deramos tvarkos visuomenėje, nes į teisinę sistemą niekada nebus galima inkorporuoti visų taisyklių, tinkančių kiekvienam gyvenimo atvejui. Dėl to šiuolaikinė teisė stengiasi (taip pat ir privalo) orientuotis ne tik į pozityvizmą, bet ir į žmogaus teisių užtikrinimą orientuotas idėjas.

Į žmogaus teisių užtikrinimą orientuota ideologija preziumuoja, kad egzistuoja fundamentalūs moraliniai ir visuotiniai principai, kurie suformuoja absoliučius teisingumo kriterijus. Teisiniai sprendimai apsprendžiami tokių vertybių kaip teisingumas, sąžiningumas, teisės ir žmoniškumas.⁷ Jei įstatymai neatitinka visuotinių, aukštesnių principų jie yra neteisingi, legaliai nesaistantys.⁸ Teisė negali būti suprasta izoliuotai nuo kitų socialinių institucijų ir socialinių jėgų, atvirkščiai teisė yra integralus socialinio susiorganizavimo komponentas. Ji formuoja ir yra formuojama rinkos santykių, socialinės nelygybės struktūrų, industrializacijos lygio, kultūros vertybių, socializacijos procesų, vyriausybės struktūros, politinės ideologijos, ir kitų socialinių fenomenų.⁹

2. Teisinė socialinė valstybė - šiuolaikinių demokratijų orientyras

Iš pradžių autoriai norėtų aptarti teisinės valstybės sampratą, o vėliau pereiti prie teisinės socialinės valstybės ypatumų.

Teisinės valstybės koncepcija nūdienos visuotinio vertybių nukainavimo sąlygomis išskyla ir kaip vertybinis kriterijus, kuriuo remiantis galima spręsti ne tik apie kiekvieno asmens, bet ir apie pačios valstybės veiklos teisėtumą ir žmoniškumą.¹⁰

⁵ Sharyn L. Roach Anleu. Law and social change. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2000. P. 6.

⁶ Ten pat. P. 6.

⁷ Ten pat. P. 9.

⁸ Ten pat. P. 9.

⁹ Ten pat. P. 9.

¹⁰ Vaišvila A. Teisinė valstybė ir jos perspektyvos. Teisinės valstybės link // Jurisprudencija. 2000. T. 15(7). P. 18.

Daugelis šiuolaikinių valstybių turi tikslą tapti teisinėmis valstybėmis. Šį tikslą reglamentavusios aukščiausios, konstituciniu lygmeniu – t.y. įtvirtinusios aukščiausiuose šalies aktuose konstitucijose. Lietuvos Respublika ne išimtis: Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtinta, kad lietuvių tauta siekia atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Lietuvos Konstitucinis teismas yra pripažinęs, kad konstituciniu teisinės valstybės principu grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija.¹¹

Toks teisinės valstybės kaip tokios iškėlimas į prioritetinius valstybės siekius, skatina išsamiau pažinti teisinės valstybės reiškinį. Štai keletas teisinės valstybės aktualumo priežasčių, kuriuos išskiria A. Vaišvila:

1) Teisinė valstybė – demokratinių judėjimų tikslas ir demokratijos forma. Teisinė valstybė, skelbianti ir įtvirtinanti žmonių santykiuose teisės viešpatavimą, yra šiuolaikinė, naujo tipo valstybė.¹² Teisės viršenybė reiškia ne ką kitą, kaip tai, kad valdžia turi įteisinti savo valią per bendrąją įstatymų leidybą ir tokią, kuriai turi paklusti ir pati valdžia, o ne per nereguliuojamus dekretus ir oficialius prieš žmogų nukreiptus pranešimus.¹³

Tačiau teisės viršenybė yra kažkas daugiau nei įstatymų leidyba ir paklusimas jiems, teisės viršenybė turi būti tokia, kad žmonės turėtų galimybę numatyti savo veiksmų pasekmes ir nepakliūtų į nenumatytas situacijas, kai svarstoma, ar tie veiksmai atitinka ar neatitinka įstatymų leidybą, arba, kad įstatymai apima, ar bent jau nepažeidžia tam tikrų substantivių principų ir teisių.¹⁴

2) Teisinė valstybė – reakcija į teisinių vertybių devalvaciją. Antroji susidomėjimo teisine valstybe priežastis buvo visuomenės ryžtas įveikti teisinį nihilizmą (teisinių vertybių devalvaciją), kurį Europoje XX. a. pradžioje globaliniu mastu sukėlė du pasauliniai karai, taip pat įsigalėję du smurtiniai totalitariniai režimai – bolševizmas Rusijos imperijoje (tarybų sąjungoje) ir nacionalsocializmas Vokietijoje, kurie žmonių santykius tiek šalies viduje, tiek tarptautinės srityje siekė grįsti smurtu ir politiniu viešpatavimu, abiem atvejais neigdami esminį teisės elementą – žmonių lygiateisiškumą.¹⁵

Teisinės valstybės idėja laikoma ir nuolatinio visuomenės protestu prieš stiprėjantį naujai atgimstančios biurokratijos bei stambiojo kapitalo ir jo ideologijos – liberalizmo

¹¹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 467.

¹² Ten pat. P. 467.

¹³ Maravall J. M., Prezeworski A. Democracy and the rule of law. Cambridge University press, 2003. P. 242.

¹⁴ Ten pat. P. 242.

¹⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 468.

mėginimą teisės viršenybę paversti ekonominės jėgos viršenybe, kai asmuo, neturintis kapitalo, traktuojamas ir kaip realių teisių neturintis.

A. Vaišvila išskiria tokias teisinės valstybės idėjines prielaidas: a) tautinio suvereniteto idėja – pradinė teisinės valstybės modelio idėja. Ši idėja svarbi tuo, kad pirmą kartą demistifikavo valstybės valdžios šaltinį ir patį valdžios institutą: valdžios legitimiskumas slypi ne dievo valioje, ne paveldėjime, o pačioje tautoje; tauta - tikrasis ir vienintelis valstybės valdžios šaltinis bei subjektas; iš tautinio suvereniteto supozicijos – asmens teisių prigimtiškumo supozicija. Suvereniteto idėja buvo svarbi ir tuo, kad toliau plėtojama ir konkretinama, transformavosi į individo prigimtinio teisių pobūdžio idėją. Suverenus gali būti tik tas, kas tą galią turi pats iš savęs, iš savo esmės, iš lygiaverčių mainų; tas tokių savo teisių dalį gali savanoriškai perduoti kitam – savo atstovui; c) konstitucija – dalies tautos suvereniteto, perduodamo valstybės valdžiai, įforminimo dokumentas. Tautinio suvereniteto idėja buvo iškelta kaip principinė demokratijos idėja ir savo kelią į pozityviąją teisę ir į politinio gyvenimo praktiką pradėjo nuo įtvirtinimo prancūzų žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje (1789), JAV(1787), Prancūzijos (1791) konstitucijose. Ji tapo konstituciniu principu, visuotinai privalomu formuojant teisinius valstybės ir piliečių santykius. Valdantieji įsipareigoja valdyti ir veikti neperžengdami konstitucijos nustatytų ribų, o valdomieji – paklusti savo išrinktųjų valiai; d) individo pirmumas prieš valstybę. Individo pirmumo pripažinimas verčia valstybę keisti savo socialinę paskirtį. Pripažinus vertybinį individo pirmumą, valstybė pirmą kartą istorijoje atsigręžia į pilietį ne kaip į konkrečios socialinės grupės atstovą, o kaip į individualiai savarankišką vertybę, kuri dabar virsta valstybinės veiklos tikslu. Pilietiškumas tampa visų šalies gyventojų teisinės lygybės pagrindu, o valstybė įpareigojama funkcionuoti kaip žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo organizacija.¹⁶

Taigi individo pirmumas ekonomikoje reiškė ūkinės veiklos laisvę, politikoje – teisę organizuotis į politinę partijas, ūkines, pasaulėžiūrines organizacijas, susivienijimus, asociacijas, dalyvauti valdant valstybę. Visa tai turėjo įprasminti kaip individo pastangos tapti savo teisių apsaugos ir įgyvendinimo subjektu.

Dėl ilgametės absoliutizmo ir despotizmo tradicijos valdžia iki XVIII a. pabaigos Europoje buvo suvokiama kaip pagrindinė ir didžiausia grėsmė žmogaus teisėms. Siekiant paralyžiuoti šią grėsmę, reikalauta apriboti valstybės valdžią jos pačios leidžiamais

¹⁶ Vaišvila A. Teisinė valstybė ir jos perspektyvos. Teisinės valstybės link // Jurisprudencija. 2000. T. 15(7). P. 19- 21.

įstatymais. Ši idėja jau buvo žinoma antikoje. Savo pačios įstatymų susaistyta valstybė yra jau ne moralinio, bet teisinio pobūdžio. Jos veiksmai piliečiams iš anksto žinomi, nuspėjami ir dėl to mažiau pavojingi. Valstybės institucijos galinčios daryti tik tai ką leidžia įstatymas, o piliečiai tik tai ko nedraudžia įstatymas. Taigi savo pačios įstatymų suvaržytą valstybę imta vadinti teisine valstybe.¹⁷ Tačiau valstybė turi leisti bei vadovautis ne bet kokiais, bet teisingais įstatymais, tam, kad galėtų pretenduoti į „teisinės valstybės“ titulą.

Teisinės valstybės koncepcijoje skiriami turiningieji ir formalieji jos požymiai. Turiningaisiais jos požymiais formuluojami strateginiai teisinės valstybės tikslai (pagrindinės žmogaus teisės kaip objektyvioji valdžios veiksmų laisvės riba ir kaip pačios valstybės funkcionavimo įprasminimas), formaliaisiais – tų tikslų įgyvendinimo teisinės, organizacinės priemonės. Jų vienovė ir yra teisinės valstybės modelis.¹⁸

Turiningieji teisinės valstybės požymiai : 1. Pripažinimas tautos suvereniteto kaip valstybės valdžios legitimizacijos ir demokratinio teisėkūros būdo, valdžios institucijų ir pareigūnų atsakomybės teorinio pagrindo. Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas. Taigi teisinėje valstybėje valdžia išlieka legitiimi tiek, kiek ji įgyvendina tautos suverenitetą, tautos siekius realizuodama per parlamentą, kuris vadovaujasi valstybės konstitucija, leidžiamais įstatymais.¹⁹ 2. Visa teisės sistema remiasi societarine arba pilietine, teisės samprata, kuri teisę kildina iš visuomenės, teisės netapatina su įstatymu, patį įstatymą laiko tik pagrindine teisės išraiškos forma.²⁰ 3. Teisės viršenybė, arba valstybės valdžios ir pačių piliečių susaistymas teise (prigimtinėmis žmogaus teisėmis). Valdžia pašaukta leisti ne bet kokius, o tik visų piliečių vienodai teisių saugai tarnaujančius įstatymus.²¹ 4. Pilietinė visuomenė ir savivalda.

Formalieji teisinės valstybės požymiai: 1. Valdžia padalijama į tris šakas (įstatymų leidžiamąją, vykdomąją, ir teisminę), siekiant neleisti valstybės valdžiai susitelkti vienos valstybės institucijos ar vienos socialinės grupės rankose ir paversti valstybės valdžios nekontroliuojama grėsme žmogaus teisėms.²² Tačiau reiktų paminėti, kad formalus valdžių padalijimas į įstatymus leidžiančiąją, vykdomąją ir teisminę valdžias dar negarantuoja, kad valstybė taps ir galės vadintis teisine. Niekas negalėtų nuginčyti to, kad Lietuvoje egzistuoja aukščiausiųjų valdžių konstitucinė sistema, kuri įgyvendina įstatymų leidžiamąją, vykdomąją

¹⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 473.

¹⁸ Ten pat. P. 479.

¹⁹ Danišauskas G. Teisinės valstybės sampratos ypatumai//Jurisprudencija. 2003. T. 47(39). P. 9.

²⁰ Ten pat. P. 10.

²¹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 479.

²² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 480.

bei teismines funkcijas. Tačiau reikia pripažinti, kad veikiantis konstitucinių procedūrinių mechanizmų modelis nepadeda veiksmingai pasinaudoti „pačios demokratijos teikiamomis galimybėmis“ ir apginti demokratinį institutų prestižą.²³ Plačiau apie reikalingą Lietuvai konstitucinių procedūrinių mechanizmų tobulinimą autoriai norėtų pakalbėti III skyriuje. 2. Konstitucinio ir administracinio teismų vykdoma valstybės valdžios veiksmų teisėtumo kontrolė. 3. Veiksmingas žmogaus teisių gynimas nešališkuose teismuose. 4. Valstybės deliktinė atsakomybė savo piliečiams.²⁴

Kalbant apie teisinės valstybės sampratą būtina pažymėti, kad šiuolaikinės demokratijos siekia būti teisinėmis *socialinėmis* valstybėmis, t.y. tokiomis valstybėmis, kurios siekia sudaryti asmeniui realias galimybes pasinaudoti šalies teisės aktuose formaliai išdėstytomis žmogaus teisėmis.²⁵ Mat šito nepajėgė garantuoti tradicinė (liberali, laisvosios konkurencijos kapitalizmo) valstybė, kur pagrindinės žmogaus teisės buvo grynai formalios, neatsižvelgiant į jų turėtojo galimybes įgyvendinti jam teismo lygmeniu deklaruojamas teises.²⁶

Taigi pamažu teisinė valstybė transformavosi į teisinę socialinę valstybę, kurios uždavinys pagelbėti asmeniui įgyvendinti savo teises tais atvejais, kai asmuo objektyviai nepajėgus pareigų vykdymu susikurti savo teisėms įgyvendinti reikalingo gėrio.²⁷

Atsižvelgiant į tai, valstybė įpareigojama per visas savo instancijas: parlamentą, vyriausybę, teismą, pagelbėti neišgalintiems savo piliečiams susikurti žmogaus vertą egzistenciją. Į tai orientuojami visi valstybės darbai: ūkio, švietimo, sveikatos, transporto, teisėsaugos, gatvių tiesimo, butų statybos ir kt. sričių. Valstybė taip pat privalo grumtis su nedarbu, skurdu, saugoti gyvenamąją aplinką, teikti bendrajai gerovei pirmumą prieš individualų ir grupinį interesą.²⁸

Taigi šiuolaikinės valstybės, norėdamos, kad jų visuomenės vystytųsi reikiama linkme, siekia eiti būtent demokratinį, teisiniu socialiniu keliu; ši forma suvokiama, kaip pati tinkamiausia, ir kol kas šiuolaikinis pasaulis neišrado nieko geresnio.

Visi žmonės trokšta matyti teisingumą jų asmeniniame, socialiniame, ekonominiame, politiniame gyvenime. Teisingumo principas – pamatinis visuomeninio gyvenimo principas. Kadangi šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse, tame tarpe ir Lietuvoje, vieno pagrindinių

²³ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Monografija, Vilnius, 2004. P. 341.

²⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 480.

²⁵ Ten pat. P. 487.

²⁶ Ten pat. P. 487.

²⁷ Ten pat. P. 487.

²⁸ Ten pat. P. 490.

visuomeninių gyvenimo reguliatorių vaidmuo tenka teisei, todėl teisė turi būti teisinga. Tik tos valstybės galės save vadinti teisinėmis socialinėmis valstybėmis, kuriose vyraus teisinga teisė, sugebanti užtikrinti harmoniją tarp įvairių socialinių grupių interesų.

Nepaisant fakto, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija su joje įtvirtinta teisinės valstybės idėja, buvo patvirtinta tautos referendume 1992-10-25, tačiau negalime pasigirti labai dideliais pasiekimais formuojant Lietuvą kaip teisinę demokratinę valstybę, atvirkščiai kuo toliau išryškėja vis daugiau problemų siekiant minėto tikslo, įsigali teisinis nihilizmas. Apie teisinio nihilizmo sąvoką autoriai norėtų pakalbėti tolimesniame skyriuje.

II Skyrius

Nihilizmo ir teisinio nihilizmo reiškiny

1. Nihilizmo terminologija

Remiantis tarptautinių žodžių žodynu *nihilizmas* – pažiūros ir jomis paremtos nuostatos, atmetančios kokios nors epochos ar visuomenės grupės įprastas bendravimo, religijos, estetikos ar etikos normas. Nihilizmas susiformavo XIX a. antrojoje pusėje vokiečių ir rusų filosofijoje.²⁹

Nihilizmas kaip visuomeninio mąstymo kryptis atsirado seniai, tačiau plačiau paplito tik 19-20 amžiuose, daugiausia Rusijoje ir Vakarų Europoje.³⁰

Nihilizmas kaip ideologija gali būti įvairus, t.y. teisinis, politinis, ideologinis, religinis, priklausomai nuo to, kokios visuomeninės vertybės yra neigiamos, ir priklausomai nuo to, kokioje socialinėje sferoje vyksta neigimas – kultūrinėje, ekonominėje, etinėje ir t. t.³¹

Nihilizmas nors ir suprantamas kaip viso ko neigimas, tačiau toli gražu ne visoki neigimą galima vadinti nihilizmu.³² Neigimas - tai natūrali žmogiškojo mąstymo išdava. Kai nihilizmu neigiama, kažkas seno, konservatyvaus, reakcinio (kaip pvz. vergovė) – tai nustoja būti nihilizmu.³³

Neigiamos nuostatos gali susiformuoti, nes siekiama kažkokių aukštesnių idealų, tikslų: siekiant išsilaisvinti iš diktatūros, tironijos. Žmonių teisė sukilti prieš vadžią buvo užfiksuota dar 1789 m. prancūzų žmogaus teisių ir laisvių deklaracijoje.³⁴ Iš to seka, kad ne visos revoliucijos yra blogis.

Nihilizmas pagal tradicinį jo supratimą reiškia destruktijos pasireiškimą. Neretai nihilizmas įgauna griauinančias formas.³⁵ Nihilizmas – stereotipinis radikalisto mąstymas, net jei jis to ir nepripažįsta.

Charakteringas socialinio nihilizmo bruožas yra ne neigimo objektas, bet neigimo kategoriškumas ir bekompromisiškumas, dažnai turintis ir individualistinį pobūdį. Tai pasireiškia hipertrofikacija, aiškus abejonių padidėjimas žymių visuomeninių vertybių ir

²⁹ Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2004.

³⁰ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 466.

³¹ Ten pat. P. 466.

³² Ten pat. P. 466 – 467.

³³ Ten pat. P. 467.

³⁴ Ten pat. P. 467.

³⁵ Ten pat. P. 467.

principų atžvilgiu. Nihilizmas pasireiškia įvairiomis formomis: tam tikrų visuomeninių grupių nepritarimu reformoms, naujoms, besiformuojančioms vertybėms, taip pat nepasitenkinimu permainomis, socialiniais protestais prieš drastiškus metodus, įgyvendinant reformas, nesutikimu su tam tikrais politiniais sprendimais ir nepaklusnumo akcijomis, netgi kenkimu valstybinėms institucijoms, pareigūnams, ekstremizmu, nacionalizmu bei liguistu „priešu“ ieškojimu. Socialinis nihilizmas „suvešėjo“ Rusijoje (o taip pat ir Lietuvoje - aut. pastaba) „Perestroikos“ metu, būtent tada jis įgavo nepaprastai spartų greitį.³⁶ Šis reiškinys atsirado ant bangos, kada viskas visuomenėje buvo perkainuojama, vertybės, kuriomis rėmėsi visuomenė buvo permąstomos, apsvarstomos iš naujo.

2. Teisinis nihilizmas: jo priežastys bei šaltiniai Lietuvoje

V. V. Lazarevas teisinį nihilizmą apibrėžia, kaip visuomeninės politinės minties kryptį, neigiančią socialinę ir asmeninę teisės vertę, t.y. teisinis nihilizmas neigia teisę, kaip visuomeninių santykių reguliavimo būdą. Kaip socialinis reiškinys, kaip visuomeninės grupinės ir individualios sąmonės savybė teisinis nihilizmas turi skirtingas pasireiškimo formas: nuo abejingo požiūrio į teisės reikšmę ir vaidmenį, per skeptišką požiūrį į jos potencialias galimybes, iki visiško netikėjimo teise ir aiškiu negatyviu požiūriu į ją.³⁷

Teisinis nihilizmas pasireiškia teisės, įstatymų negerbimu, teisinės tvarkos nepaisymu, o iš to seka teisinis atsilikimas, teisiškai neišsiauklėjusių masių formavimasis.³⁸ Vienas iš teisinio nihilizmo pasireiškimo momentų, kad teisė visuomenėje priimama kaip antraeilis reiškinys, priimamas ne kaip fundamentali idėja, bet kaip antraeilė vertybė.³⁹ Taip pat reikia pastebėti, kad požiūris į teisę gali būti labai indiferentiškas, kas irgi liudija apie žmonių žemą teisinės sąmonės lygį. Teisiniam nihilizmui įtakos turi ir tiesioginis teisės nežinojimas.⁴⁰

Teisinis nihilizmas gali pasireikšti tiek proto, jausmų, nuotaikų pavidalu, tiek atitinkamų veiksmų pavidalu. Veiksmai yra idėjų išraiškos forma, todėl tik iš veiksmų galima spręsti apie teisinio nihilizmo egzistavimą ir jo pasekmes.

³⁶ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 468.

³⁷ Общая теория права и государства. Москва: Юристъ. С. 253.

³⁸ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 472.

³⁹ Ten pat. P. 472.

⁴⁰ Ten pat. P. 472.

Teisinis nihilizmas gali būti aktyvus ir pasyvus, apgalvotas ir spontaniškas, pastovus ir situacinis, nulemtas asmeninių priežasčių, kai tarkim pilietis nepatenkintas teismo sprendimu nes buvo teisiamas, o įstatymas blogas tik, dėl to, kad numato bausmes už tam tikrus jo atliktus veiksmus: tai vadinama buitiniu nihilizmu. Tačiau teisinio nihilizmo aukštas išplitimo laipsnis mūsų visuomenėje nulemtas kur kas gilesnių priežasčių.⁴¹

Kai tik visuomenė išsivadavo iš totalitarinio režimo, kai tik žmonės galėjo laisvai naudotis laisvėmis ir teisėmis, tuoj pasireiškė žema teisinė kultūra, kuri formavosi dešimtmečius, teisė nebuvo vertybė. Teisinis nihilizmas pasireiškia kaip subjekto nepasitenkinimo savo socialiniu-teisiniu statusu, neadekvataus, jo nuomone, asmeninėms galimybėms, rezultatas.⁴² Ir be abejo, teisinis nihilizmas nėra nulemtas vieno žmogaus ar visos nacijos prigimties, tai socialinės tvarkos produktas.⁴³

Kalbant apie teisinį nihilizmą kaip apie socialinį reiškinį būtina identifikuoti šio reiškinio šaltinius. Šaltiniai pasižymi gilumu, pastovumu, sunkiai paveikiamomis savybėmis. Prie teisinio nihilizmo šaltinių galima būtų priskirti tokius socialinius reiškinius kaip žema teisinė kultūra, skurdas, nusikalstamumas, tautos išrinktų atstovų nekompetencija, jų neefektyvių sprendimų priėmimas, pasitikėjimo praradimas aukščiausiomis institucijomis. O iš to seka teisės negerbimas, nepasitikėjimas ja, netikėjimas įstatymu, teisingumu. Minėtų reiškinų dėka susiformuoja „šešėlinė justicija“, kuri viską sutvarko „teisingiau ir greičiau“ negu oficialioji.⁴⁴ Prie teisinio nihilizmo šaltinių taip pat priskirti reikėtų - užsitęsusią sisteminę socialinę krizę visuomenėje. Kriminalinė veikla, socialinė įtampa, ekonominės tvarkos nebuvimas, išvešėjęs „laukinis kapitalizmas“ ir kiti reiškiniai nuolatos palaiko teisinį nihilizmą, ir verčia jį plisti geometrinės progresijos mastais.⁴⁵ Teisinį nihilizmą pastoviai peni tokie šaltiniai, kaip politinis ciniškas populizmas, visų tipų lyderių kova dėl pozicijų, ambicijų karas, savanaudiškumas ir garbės vaikymasis. Nuolatos išlendantis biurokratų egoizmas, neprofesionalumas.⁴⁶

Teisminė bei ikiteisminio tyrimo praktika kaip teisinio nihilizmo šaltinis ne paskutinėje vietoje. Kaip sakoma yra du būdai sužlugdyti tautą: bausti nekaltus ir nebausti

⁴¹ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 479.

⁴² Ten pat. P. 479.

⁴³ Ten pat. P. 479.

⁴⁴ Ten pat. P. 475.

⁴⁵ Ten pat. P. 475.

⁴⁶ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 478.

kaltų. Valstybėse (Lietuva ne išimtis) kur paplitęs teisinio nihilizmo reiškiny s leidžiama ir viena ir kita. Teisė nustojama būti gerbiama, kai ji nustoja gerbti žmogaus teises ir laisves.⁴⁷

Apžvelgus bendruosius teisinio nihilizmo kaip socialinio reiškiny s šaltinius, darbo autoriai norėtų detaliau apžvelgti teisinio nihilizmo priežastis bei šaltinius būdingus *Lietuvos valstybei*.

Teisinio nihilizmo ramstis - teisinis pozityvizmas. Įsigilinus į Lietuvos teisiniu s procesus, galima teigti, kad pirma ir pagrindinė teisinio nihilizmo priežastis, ramstis – tai vyraujanti teisinė ideologija – teisinis pozityvizmas. Teisiniu s pozityvizmui apskritai būdingi tokie požymiai:

a) *Formalistinė teisės samprata.* Ši ideologija teisę apibūdina, kaip visumą valstybės sukurtų visuotinai privalomo elgesio taisyklių, garantuotų valstybės prievarta. Valstybės valia čia formaliai nėra saistoma jokių nuo valstybės nepriklausomai egzistuojančių vertybių. Todėl ir pati teisėkūra teisiniu s pozityvistams nėra didesnio dėmesio verta sritis.⁴⁸

Šiandieninės Lietuvos realijos aiškiai įrodo, kad Seimas priiminėdamas įstatymus neatsižvelgia į objektyvius įstatymui keliamus reikalavimus ir dažnai priima įstatymus, kurie tenkina tik siaurus tam tikros grupės interesus.

Šiandieninėje Lietuvoje dažnai teisė matoma, kaip pirminių ir antrinių taisyklių visuma, ir dažnai pamirštama, kad tos taisyklės turi būti naudingos visuomenei, turi užtikrinti visuomeninę gerovę, o ne tik būti taisyklėmis dėl taisyklių.

b) *Teisė skiriama nuo moralės.* Teisiniai pozityvistai neginčijo pažiūros, kad teisės normos gali rasti atramą moralėje ir kad teisė iš esmės gali būti vertinama moralės atžvilgiu. Bet jie teigė, kad toks vertinimas nėra teisės mokslo reikalas, nes moralinis teisės vertinimas neturį s poveikio teisės įpareigojimams.⁴⁹ Tačiau kalbant apie teisės ir moralės ryšį, reiktų priminti, kad būtent moralūs principai iš prigimtinės teisės tapo pozityviaja teise modernioje valstybėje.⁵⁰ Šiandieną moraliniai principai egzistuojantys prigimtinėje teisėje yra dalis pozityviosios teisės arba bent jau pretenduoja tapti pozityviaja teise.⁵¹

Lietuvoje neretai valdžios „veikėjai“ teisinasi, kad moralė nėra teisės dalis, todėl jų veiksmų negalima vertinti moraliniais kriterijais, bet tuo pačiu patys savo veiksmais siekia

⁴⁷ Ten pat. P. 487.

⁴⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 76.

⁴⁹ Ten pat. P. 76.

⁵⁰ Habermas J. Law and morality. <http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/habermas88.pdf>. P. 230. Prisijungimo laikas: 2008-01-20, 15:10.

⁵¹ Ten pat. P. 233. Prisijungimo laikas: 2008-01-20, 16:05.

primesti asocialią, individualistinę moralę, kuri kertasi su visuomenine morale, moralė tarsi įgauna reliatyvistinį pavidalą.

Ten kur kertasi moralė ir teisė, ten kyla aršios diskusijos, ir jos nenurims tol kol moralė netaps teisės dalimi. Teisė neturi prieštarauti moralei. Ir kuo labiau teisė prieštaraus moralei, tuo labiau ji praras savo autoritetą.

c) *Teisės problema keičiama įstatymo problema.* Kiekvienas įstatymas yra teisinis, nes nėra įstatymo, kuris neturėtų teisės normų. O koks tų teisės normų turinys – ne jurisprudencijos reikalas, nes jurisprudencija domisi ne elgesio taisyklės turiniu, o pačia elgesio taisykle (teisės norma). Todėl viskas, ką valstybė sukuria kaip visuotinai privalomo elgesio, ir yra teisė.⁵²

d) *Teisės taikymo pirmumas prieš teisėkūrą.* Pozityvistinėje jurisprudencijos programoje nėra vietos klausimui, kokių tikslų turi siekti teisėkūra, teisės aiškinimas ir teisės taikymas, nes toks atsakymas negalės būti racionaliai pagrindžiamas. Teisės mokslas privalas apsiriboti teisės dogmatikos problemomis ir tai daryti formaliai, t.y. tirti teisės formą, apeidamas jos turinį. Atitinkami teisinio pozityvizmo objektas nėra ir teisės socialinės kilmės bei teisės istorinio turinio klausimas. Užtenka atskleisti tik teisinių tekstų prasmę, tiksliai sutvarkyti teisės normas. Šios priežastys visada veda į socialinę dezorganizaciją, nes įstatymų leidėjas jau priiminėdamas įstatymus turi žiūrėti, kad įstatymai būtų autoritetingi ir tarnaujantys visuotiniam gėriui, kitaip įstatymas bus defektyvus.⁵³

Taigi teisiniam pozityvizmui teisė – tai valstybės nustatytų ir valstybės valią išreiškiančių įpareigojamų teisės normų rinkinys. Čia postuluoju tik pareiga paklusti pozityviosios teisės imperatyvams, o atsakymas į klausimą, kuo gali būti grindžiamas būtinybė tą pareigą vykdyti, nebūtinus.⁵⁴

Vyraujanti teisinio pozityvizmo ideologija puikiai paaiškina, kodėl dažnas Lietuvos Respublikos įstatymas duoda visuomenei daugiau žalos nei naudos, stabdo visuomeninę pažangą, neprisideda prie tvarkos kūrimo valstybėje, dažnai trumpalaikė nauda iškeičiama į ilgalaikę naudą.

Teisėkūros proceso ydos. Lietuvoje kuriami įstatymai ne tik, kad neatitinka jiems keliamų teisingumo, lygiateisiškumo, socialinio solidarumo kriterijų, bet taip pat ir patys

⁵² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 77.

⁵³ Mark C. Murchy. Philosophy of law. The fundamentals. Blackwell publishing, 2007. P. 64.

⁵⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 78.

įstatymai keičiami labai dažnai. Be abejonės žmogus nevertina to, kas greitai laiku pasikeis. Žmonės, nespėję įsigyventi į vienų įstatymų imperatyvus, jau šaukiami paklusti kitokiems.⁵⁵

Teisėkūros procese akivaizdžiai vyrauja nesustabdoma Seimo, kaip įstatymų leidžiamosios valdžios, savivalė. Štai vienas iš Seimo savivalės pavyzdžių: 2008 m. lapkričio mėn., iš karto po Seimo rinkimų, įstatymų leidžiamoji valdžia (dar senoji) priėmė Seimo statuto pataisas, kuriomis sumažintos išmokos už išlaidas parlamentiniam darbui. Tačiau parlamentarai savęs nenusiskriaudė ir pasikėlė atlyginimus. Po tokių rokiruočių seimūnų pajamos liks panašios – iš viso „į rankas“, kartu su išlaidomis parlamentinei veiklai (už jas bus privaloma atsiskaityti), kiekvienas jų gaus apie 12 tūkstančių litų. Iki tol Seimo narių atlyginimas buvo 4,6 tūkstančių litų. Išmokos už išlaidas parlamentinei veiklai sudarydavo apie 8,5 tūkstančio litų, kurios nebuvo apmokestintos gyventojų pajamų mokesčiu. Tokias pataisas galima pavadinti spjūviu tautiečiams į veidą krizės akivaizdoje.

Priimti įstatymą – tai sureguliuoti tam tikrus žmonių santykius, suteikti jiems apibrėžtą formą ir kryptį: pagal tai ūkio subjektai organizuoja savo veiklą, sudaro konkretų verslo planą, planuoja išlaidas ir pelną. Ir staiga – įsakymas viską pradėti iš naujo arba žymiai pakoreguoti planus. Įstatymas, kuris savo prigimtimi yra pašauktas stabilizuoti vertybes, jų pagrindu – žmonių santykius, formuoti teisėtą elgesį iš įpročio, teisinę sąmonę – virsta viso to ardytoju, vertybinio pasimetimo skatintoju. Vertybių chaosas virsta elgesio chaosu.⁵⁶

„Dėl nepaprastai didėjančios galiojančių įstatymų papildymų ir pakeitimų bangos nerimauja verslininkai, buhalteriai, teisininkai ir kitų profesijų atstovai“ – rašo A. Dziegoraitis. Tai kalba nuolat publikuojami atviri laišukai, pareiškimai, įvairios peticijos LR Seimui, finansų ministerijai, mokesčių inspektoriams. Retas, kuris šiandien abejoja tuo, kad Seimas priima, taiso, pildo ar keičia daugybę neveikiančių, arba visiškai nefunkcionuojančių įstatymų.⁵⁷ Kvalifikuoti teisininkai sunkiai susigauja įstatymų gausybėje, nekalbant apie paprastus piliečius, kurie tinkamai nesuprasdami įstatymo be abejo ir negali jo įvykdyti. Kaip galima ką nors vykdyti, jei nesupranti, ką reikia vykdyti. Automatiškai sudaroma prielaida teisiniam nihilizmui klestėti. Dažnai kaitaliojami įstatymai be jokios abejonės padidina normų prieštaravimo galimybę viena kitoms. Taigi dažnas įstatymų kaitaliojimas lemia: a) normų prieštaravimą b) santykių nestabilumą c) įstatymų nevykdymą. Įstatymų nestabilumas – teisingumo nestabilumas. Reikia nustoti Seimui taip beatodairiškai priiminėti įstatymus, keisti juos, nes teisingumo vykdymas apskritai netenka prasmės. Įstatymas praranda

⁵⁵ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 23.

⁵⁶ Ten pat. P. 24.

⁵⁷ Dziegoraitis A. Įstatymų karas//Justitia. 1996. Nr. 5. P. 9.

autoritetą. Būtina neatidėliojant ir nesiblaškant apgalvoti konkrečias įstatymo prestižo stiprinimo priemones.⁵⁸

Įstatyminės normos privalo būti bendros, viešos, realizuojamos, nuoseklios, suprantamos, galiojančios ilgą laiką tarpą bei atitinkančios sąžiningumo kriterijus. Taip pat teisės normos turi nubrėžti aiškias ribas subjektams.⁵⁹

Konstitucijos normų ydingumas. Konstitucijoje įtvirtintos labai ribotos piliečių dalyvavimo galimybės įstatymų leidyboje: pavyzdžiui Referendumas gali būti sušauktas tik inicijavus 300000 tūkstančių piliečių, įstatymo projektą turėtų pateikti 50000 rinkėjų.⁶⁰ Dėl tokio konstitucinio reguliavimo tautos galimybės dalyvauti teisėkūroje yra minimalios.

Iki šiol nėra įtvirtinta konstitucinė piliečio teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl jo teisių pažeidimų. Tai gali daryti tik Seimo nariai, Lietuvos Respublikos Prezidentas, arba Lietuvos Respublikos Teismai, tačiau šiandieninės realijos rodo, kad net esant akivaizdiems teisių pažeidimams, minėtos institucijos vengia kreiptis į Konstitucinį teismą, todėl teisių pažeidinėjamas tęsiasi. Manau politikams laikas suprasti, kad kartais žmogus geriau žino, kada jo teisės pažeidžiamos, o kada ne.

Esminiai teisinio nihilizmo šaltiniai: pilietinės visuomenės reiškinių nebuvimas. Okupacinis režimas, ignoravęs daugelį žmogaus teisių, nepaliko ir negalėjo palikti išplėto to teisinio mechanizmo žmogaus teisėms ginti, nepaliko jis ir pačios psichologinės nuostatos tai daryti. Dar daugiau dėl dažno nesiskaitymo su asmens teisėmis ir prievartos tų teisių atžvilgiu taikymo – žmonės buvo ugdomi nebranginti savo teisių, toleruoti tų teisių pažeidimus, tenkintis tik tokiomis teisėmis ir tokia jų sauga, kokią sankcionavo politinis režimas.⁶¹

Be to okupacinio režimo metu žmonių teisėmis rūpinosi valstybė, todėl žmonės ne tik galėjo bet ir privalėjo būti pasyvūs, jų ekonominėmis ir socialinėmis teisėmis rūpinosi valstybinės institucijos, todėl atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir perėjus prie rinkos ekonomikos, kai savimi turi pasirūpinti pats pilietis, tapo akivaizdu, kad dauguma ne tik, kad nenori, bet ir nesugeba savimi pasirūpinti. Iki šiol mūsų piliečiai reikalauja, kad valdžia aktyviai rūpintųsi jais, tačiau to nevykstant, žmonės vangiai ima kovoti dėl savo ir jų pačių vaikų ateities.

⁵⁸ Dziegoraitis A. Įstatymų karas//Justitia. 1996. Nr. 6. P. 4

⁵⁹ Mark C. Murchy. Philosophy of law. The fundamentals. Blackwell publishing, 2007. P. 64.

⁶⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 28.

⁶¹ Ten pat. P. 27.

Kaip rodo statistika, NVO skaičius per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį smarkiai išaugo, tačiau tik penktadalis Lietuvos gyventojų dalyvauja visuomeninių organizacijų veikloje. Sugriuvus sovietinei “savanoriškos - privalomos” narystės sistemai, gerokai sumažėjo ne tik šių organizacijų narių skaičius, bet ir pakito narių pasiskirstymas pagal organizacijos veiklos sritis, jis tapo artimas Vakarų Europos šalių modeliams.⁶²

Bendros krašto socialinės ekonominės programos vizijos stoka. Nesant valstybės mastu aiškios veiksmų programos, kiekviena partija, gavusi absoliučią valdžią Seime, iš naujo vykdo tų pačių socialinio gyvenimo sričių reformą. O vykdyti reformą – tai keisti anksčiau priimtus įstatymus ir kurti naujus.⁶³

Iki šiol vengiama imtis ryžtingų, kartais nepopuliarių sprendimų sveikatos apsaugos srityje, švietimo srityje, esminių pertvarkų šalie ūkio srityje ir kitose visuomenei svarbiose srityse, nuo kurių priklauso visuomenės pažanga, ekonominis vystimasis bei dvasinė sveikata.

Menkas teisminės valdžios autoritetas. Apklausų rezultatai Lietuvoje rodo, kad teismais pasitiki labai nedidelė visuomenės dalis.

Specializuotos pasitikėjimo teismais sąlygos yra: a) teisės aktų kokybinė būklė, b) teismų nepriklausomumo būklė c) pagarba teismų sprendimams ir jų veiksmingas vykdymas. Bet kurio iš šių dalykų ryškus trūkumas sukelia ir formuoja visuomenės nepasitikėjimą teismais. Pavyzdžiui teisės aktų netobulumas – viena iš jos negerbimo priežasčių, o nepasitikėjimo teismais viena iš priežasčių yra ta, kad teismas remiasi formalia neaiškia, nuo gyvenimo atitrūkusia, deramos pagarbos neturinčia teise.⁶⁴

Teismu pasitikima tuomet, kai žinoma, kad jis yra nepriklausomas. Lietuva daugiau nei penkiasdešimt metų buvo Sovietų sąjungos sudėtyje, kurioje teismai buvo visiškai priklausomi nuo totalitarinės valdžios, tai be abejonės – tai paliko gilų pėdsaką žmonių sąmonėje, kai bandoma kalbėti apie teismų nepriklausomumą šiomis dienomis.

Labai svarbus pasitikėjimo teismais pagrindas – teisėjų ir advokatų kvalifikacija: jų tinkamumas, pasirengimo darbui teisme laipsnis.⁶⁵

Labai svarbus teisėjų darbo rezultatas – teismo sprendimo veiksmingumas. Teismo sprendimo veiksmingumas – tai teismo sprendimu teisės pažeidėjui paskirtos poveikio

⁶² Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis. Pilietinės visuomenės institutas, Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 99.

⁶³ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 26.

⁶⁴ Šlapkauskas V. Teisės Sociologija. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 570.

⁶⁵ Šlapkauskas V. Teisės Sociologija. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 571.

priemonės dydžio santykis su įstatymo reglamentuotu poveikio priemonės dydžiu ir su teismo proceso dalyvių įsivaizduojamu baudmės dydžiu.⁶⁶

Visuomenės nariams išoriškai atrodo, kad teismo sprendimo veiksmingumą lemia tik teisėjo kvalifikacija. Tarp teisėjo kvalifikacijos ir teismo sprendimo veiksmingumo yra tiesioginis ryšys, bet jo negalima absoliutinti. Teismo sprendimui įtakos turi ir kiti labai svarbūs veiksniai : a) ikiteisminis bylų tyrimas ir jos parengimas teismui; b) įstatymų ir jų sistemos spragos; c) teisėjo veiklos suvaržymas įstatymais skiriant baudmę. Todėl didžioji teismo sprendimų dalis objektyviai nėra ir negali būti maksimaliai veiksmingi.⁶⁷

Taip pat reiktų paminėti, kad dauguma dabartinių specialistų auklėti pagal seną sistemą ir ne visi sugebėjo persikvalifikuoti, o nauji mokėsi švietimo permainų metu.⁶⁸

Užtrukusi teismų reforma tikrai nedidina pasitikėjimo teismais. Seimo nariai atrodo nesuvokia kaip svarbu kuo greičiau patvirtinti naują teismų įstatymą ir neskuba to daryti.

Arši politinių jėgų konkurencija. Liūdniausia yra tai, kad politinės rietenos bei demokratijai būdinga partinė konkurencija mūsų valstybėje vyksta labai aršiai ir dažniausiai labiau asmeninių ar grupinių, o ne viešų interesų labui; tokie viešieji sektoriai kaip švietimas bei sveikatos apsauga paliekami be esminių reformų.

Neretai pačiose partijose trūksta vidinės demokratijos: kartas nuo karto spaudoje pasirodo straipsniai apie vieną ar kitą pašalintą partijos narį dėl to, kad jo ideologija nebesutampa su partijos „vadukų“ ideologija ir vizijom, kurios dažniausiai siejasi su tarnystė klanams bei jų ambicijoms, o ne viešiesiems interesams. Partijos iš šalies labiau primena akcines bendroves veikiančias privačių interesų pagrindu, o ne institutus, kurie ateina į valdžią tam, kad tarnautų visoms socialinėms grupėms ir jų interesams.

Korupcija kaip teisinio nihilizmo priežastis, šaltinis ir pasekmė. Tarptautinių žodžių žodynas korupciją apibrėžia kaip "pareigybinių teisių panaudojimą pasipelnymo tikslais, pareigūno ar politinio veikėjo papirkimą". Pasipelnymo tikslai ir būdai gali būti kuo įvairiausi: nuo smulkių - maža dovanėlė sekretorei už be eilės paskirtą pasimatymą su šefu, iki akiplėšiškai plačių - išimtinių veiklos sąlygų sudarymo atskiram verslui.⁶⁹

⁶⁶ Ten pat. P. 572.

⁶⁷ Ten pat. P. 573.

⁶⁸ Valančius V. Teisėjas, teismai, vykdydami teisingumą yra nepriklausomi. Apie įtaką teismui// Justitia. 1999. Nr. 5-6. P. 11.

⁶⁹ Bogdanovičius A. Korupciją sukuria valdžia//Laisvoji rinka, 1998, Nr.6.

<http://www.lrinka.lt/Leidinys/korupcija/1998.6.andriusb.phtml>: prisijungimo laikas, 2007-11-09, 14:30.

Prancūzų filosofas, politikos teoretikas ir švietėjas Jeanas Jacques'as Rousseau jau seniai pripažino, kad pinigai, kuriuos žmonės sumoka neva už savo laisvę, pamažu tampa priemone tiems patiems žmonėms pavergti.⁷⁰

Korupcijos ir kyšininkavimo tema sena ir nesvetima nė vienai tautai ar valstybei ir net laikmečiui. Jau beveik įpratome gyventi pagal principą „nepatepsi – nevažiuosi“. Pasiteisinimai paprasčiausi – visi taip elgiasi, kalta sistema, kurioje gyvename. Bet ar ne mes patys ją sukūrėme? Kodėl mūsų valstybėje, kuri kūrėsi puoselėjant dideles viltis gyventi ne tik savarankiškai, bet ir teisingai, sąžiningi ir principingi žmonės nusipelno keistuolio vardo, o pagarbos sulaukia apsukrūs vyrukai, žinantys, pro kurias įeiti, į ką kreiptis ir „sutvarkyti visus reikalus“?⁷¹

Žinoma, galima manyti, kad geras ir laiku paduotas kyšis padeda įveikti biurokratiją ir palengvina gyvenimą. Bet tai tik iliuzija, nes korupcija verslą skandina labiau nei valiutų kursų svyravimai. O ką jau kalbėti apie socialinį teisingumą, kai kyšiais sukuriamos palankios sąlygos toli gražu ne paties geriausiems ir sėkmingiausiems.⁷²

Lietuvoje korupcija paplitusi absoliučiai visose gyvenimo srityse: tėvai neša „dovanas“ darželių valdytojams, kad jų vaikai būtų priimti, į mokyklas, kad pažymiai stipriai pasitaisytų, kyšiai duodami ir Lietuvos daktarams, kad operacijos ir gydymai eitų sklandžiai, taip pat, kad nereiktų laukti varginančiose eilėse, kyšiai duodami policininkams, kad būtų išsisukta nuo baudos ir t. t. Ir kur mus nuvedė kyšininkavimas ?

Nereiktų kalbėti apie korupciją pačiuose aukščiausiuose sluoksniuose, kai už penkiaženklės sumas verslininkams ar šiaip turtingiems asmenims pavyksta paveikti parlamentarus, kad būtų priimtas vienas arba kitas įstatymas. Kyšiais buvo ir tebėra pradedamos neteisėtos statybos, gražiausiose Lietuvos teritorijose. Tačiau neatrodo, kad lietuviai pasimokytų iš šių katastrofiškų, naikinančių socialinę sistemą korupcijos pasekmių, niekas nesiryžta nieko keisti, kyšininkavimo ir korupcijos mašina toliau klesti.⁷³

3. Teisinio nihilizmo reiškinių neigiami padariniai Lietuvos valstybei

Lietuvos tauta priimdama 1992 m. spalio 25 d. LR Konsituciją patvirtino, kad jos vienas iš tikslų siekti teisinės valstybės statuso, tačiau reikia pripažinti, kad aštuoniolikai metų praėjus po LR Konstitucijos įsigaliojimo, teisinės valstybės gyvavimo pamatai vis dar

⁷⁰ Verseckaitė M. Kyšininkauji – vagi savo vaikų ateitį //Veidas. 2007-12-06. NR. 49. P. 40.

⁷¹ Ten pat. P. 40.

⁷² Ten pat. P. 41.

⁷³ Verseckaitė M. Kyšininkauji – vagi savo vaikų ateitį //Veidas. 2007-12-06. NR. 49. P. 41.

labai silpni. Socialinė, teisinė, ekonominė, politinė sistemos liudija, kad teisinės valstybės idėjos materializavimo procesas dar gerokai užtruks.

Lietuvos žmonių sąmonė 50 metų formavosi ir funkcionavo okupacinio totalitarinio režimo sąlygomis ir buvo pritaikyta ne tiek kūrybinei veiklai, racionalizuoti, kiek priešintis neteisiniams okupacinio režimo įstatymams, juos ignoruoti, apeiti. Ilgainiui įprotis nepaklusti svetimai teisei virto įpročiu nepaklusti jokiai teisei.⁷⁴

Praėjus 18 metų po mūsų šalies nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos piliečiai vis dar stokoja tikėjimo valstybėje galiojančia teisine sistema ir jos institucijomis.

Jeigu kitose vakarų valstybėse žmogaus teisių institutas koncentravosi į asmenines laisves, mūsų valstybėje, ir prieš nepriklausomybės atkūrimą ir po jo, žmogaus teisės institutas koncentravosi į socialines, ekonomines laisves. Lietuvos valstybei būnant Sovietų sąjungos sudėtyje, žmonės buvo pripratę, kad valdžia rūpinasi jų reikalais, tie lūkesčiai niekur nedingo ir Lietuvai tapus nepriklausoma. Šiandien akivaizdu, kad mūsų piliečiams labai trūksta iniciatyvos garantuojant savo teisių realizavimą.

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įteisinta dauguma žmogaus teisių ir laisvių, taip pat įtvirtinti visi principai, kuriais remiantis valstybė gali tapti teisine valstybe, tačiau, kaip bebūtų gaila, dauguma Konstitucijos nuostatų lieka galioti tik teoriniame lygmenyje. Lietuva privalo plėtoti teisinę, socialinę, kultūrinę ir politinę infrastruktūrą, kad 1992 spalio 25 d. priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija realiai pradėtų funkcionuoti.

Jeigu mes norime tapti teisine valstybe, mes turime gerbti pačią teisę, tačiau šiandien akivaizdu, kad teisė mūsų valstybėje nėra laikoma vertybe, kitaip tariant vyrauja teisinis nihilizmas, t. y. teisės kaip vertybės nepripažinimas. Lietuvoje įstatymų negerbia ne tik paprasti Lietuvos piliečiai, bet ir aukščiausieji valdžios pareigūnai. Teisinio nihilizmo pasėkoje formuojasi politinis susvetimėjimas, pilietinės ir politinės brandos, socialinio teisingumo bei solidarumo stoka.⁷⁵ Mūsų viešojoje erdvėje, kaip teigia Lietuvos Respublikos Prezidentas (toliau – LRP) jaučiamas bendrų vertybių, bendrų idėjų stygius.⁷⁶ Tiek visuomenėje, tiek politikoje vis labiau įsigali vartojimo logika, neigianti pilietines vertybes. Korupcijos tinklas apraizgęs beveik visas valstybines įstaigas ir institucijas. Teismų

⁷⁴ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 20.

⁷⁵ Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas, 2005 m. P. 1. <http://www.president.lt/file/metinis2005.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-05, 20:05.

⁷⁶ Ten pat. P. 2. <http://www.president.lt/file/metinis2005.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-05, 20:10.

nepriklausomybė virto uždarumu, užsisklendimu nuo visuomenės, o sprendimai priimami, grindžiant juos abejotinais teisiniais argumentais.⁷⁷

Lietuvos valstybėje dažnai vartojama demokratinė retorika, tačiau ji dažnai prasilenkia su realiais darbais. Už „viešojo intereso“ ir „teisingumo“ šūkių neretai slepiasi savanaudiškumas, cinizmas ir siauri partiniai interesai.⁷⁸ Dažnai politinė valdžia naudoja įstatymų normas prieš piliečius, o ne piliečių naudai. Seimas (įstatymų leidžiamoji valdžia) dažnai rengia ir pateikia skubotus įstatymus, nesigilinant į ekonominius ir socialinius padarinius, neįsigilinus į kitų šalių patirtį, ir dėl to dažniausiai lieka tinkamai neįvertinti viešieji interesai.⁷⁹ Jeigu įstatymų leidžiamoji valdžia priima neteisingus įstatymus, tai įstatymų vykdomoji valdžia imasi įgyvendinti neteisingus įstatymus, o teisminė valdžia juos taikyti. To pasekoje įstatymo, kuris neatitinka visuomenės interesų pagrindu susiklosto neteisingi ir netinkami teisiniai santykiai. Taigi teisinis nihilizmas „velkasi“ per visus teisės funkcionavimo lygmenis, o viso to rezultatas: visuomenėje vyraujantis chaosas ir nesaugumo jausmas, „visų karas prieš visus“. Lietuvos Respublikos Prezidentas savo 2006 metų pranešime teigia, kad lieka tik stebėtis, kai laipsniškai trinamos ribos, skiriančios padorų ir amoralų politiko ar pareigūno elgesį. Tai, anot Prezidento, labai pavojinga situacija, todėl būtina aiškiai pasakyti: morali politika turi būti vertybė, o politinių tikslų negalima siekti pamynus teisę ir elementarų padorumą.⁸⁰ Akivaizdu, kad vertinant politikų elgesį moraliniai kriterijai patapo visiškai neverti dėmesio lyginant su teisiniais. O to negali būti, nes teisės viešpatavimas griežtai ją atskiriant nuo moralės neįmanomas.

Tarptautiniai tyrimai liudija, kad mūsų visuomenės požiūriu ir vertinimu, korupcijos lygis Lietuvoje nemažėja. O tai stabdo verslo plėtrą, kelia žmonėms nesaugumo ir nepasitikėjimo valstybe jausmą. Reikia pažymėti, kad verslo interesų grupės vis aktyviau dalyvauja politikoje, pavyzdžiui, per vienadienes partijas siekia savo tikslų, negalvodamos apie padarinius Lietuvos visuomenei, politinei sistemai ir politiniam gyvenimui.⁸¹

Teisinės sistemos bejėgiškumą liudija ne vienerius metus trunkantys rezonansiniai tyrimai, kurie kelia daugiau klausimų nei atsakymų. Remiantis ribotu teisiniu įvertinimu, pagrįstu formalizuotomis teisės normomis, kuriamos sąlygos išvengti atsakomybės ir kartu

⁷⁷ Ten pat. P. 7. <http://www.president.lt/file/metinis2005.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-05, 20:10.

⁷⁸ Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas, 2006 m. P. 2. <http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-06, 14:05.

⁷⁹ Ten pat. P. 3. <http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-06, 14:10.

⁸⁰ Ten pat. P. 4. <http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-06, 14:10.

⁸¹ Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas, 2006 m. P. 6. <http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-06, 14:10.

kuriama nebaudžiamumo atmosfera visuomenėje, didinamas nepasitikėjimas teisėsauga bei skatinamas nusikalstamumo augimas.⁸²

⁸² Ten pat. P. 11. <http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-11-06, 14:10.

III Skyrius

Teisinio nihilizmo įveikimo galimybės Lietuvoje

1. Teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimo procesas

1.1. Teisinės sąmonės samprata ir vaidmuo

Perorientuojant Lietuvos valstybinį gyvenimą demokratinių vertybių linkme, reikia ne tik pertvarkyti šalies ūkį rinkos ekonomikos pagrindais, steigti naujas valstybės institucijas, kurti naujus įstatymus, užtikrinti jų vykdymą, bet ir modernizuoti pačią tautos, ypač teisininkų, teisinę sąmonę kaip naujos valstybinės, teisinės realybės kūrėją. Ir tai daryti reikia pirmiausia, nes teisinė sąmonė – tai tas pradinis, žmogiškasis šaltinis, iš kurio tiesiogiai išauga „gerai sutvarkytos valstybės“ modelis, jo kokybė ir socialinė praktika.⁸³

Teisinė sąmonė – tai vidinis žmogaus teisinio elgesio reguliatorius, kuris gali pasireikšti tiek pozityviai, tiek negatyviai. Bet tai visada tampa būtina forma žmogaus kasdieninėje veikloje ir visuomenėje, aišku, pageidautina, kad jis įgautų dažniau teigiamas formas nei neigiamas.⁸⁴

Taigi jeigu norime, kad mūsų visuomenėje vyrautų teisės viršenybės principas, pirmiausia visuomenėje turi susiformuoti atitinkama teisinė sąmonė, kuri suprastų šio principo turinį ir būtų pasiryžusi jį įgyvendinti.

Teisinė sąmonė – tai sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ir neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės apsaugos požiūriu.⁸⁵

Pavieniai individai ir socialinės grupės labai dažnai savaip aiškina teisės esmę, savo teises ir pareigas bei kitų žmonių teises ir pareigas. Tai lemia jų teisinės sąmonės skirtumai, kurie gali būti labai dideli, pavyzdžiui teisininko ir ne teisininko. Didelė visuomenės narių teisinės sąmonės sklaida gali virsti, pavyzdžiui teisinio nihilizmo paskata arba rimta kliūtimi palaikyti reikiamą teisėtvarkos lygį.⁸⁶

⁸³ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 19.

⁸⁴ Общая теория государства и права. Том 2. Теория права. Москва: Зерцало, 1998. С. 378.

⁸⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 215.

⁸⁶ Šlapkauskas V. Teisės Sociologijos pagrindai. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 485.

Teisinės sąmonės įsikūnija teisiniame elgesyje. Teisinis elgesys yra socialinės tvarkos, visuomenės solidarumo ir integracijos stiprinimo svarbus elementas, neteisėtas elgesys savo prigimtimi yra socialiai destruktivus ir dezorganizuoja visą visuomeninių santykių sistemą. Todėl valstybė privalo visada imtis atitinkamų priemonių sulaukyti asmenį nuo neteisėto elgesio arba nubausti pasielgus neteisėtai, nes toks elgesys daro žalą visuomenei, skleidžia nesaugumo jausmą. Būtina siekti, kad asmuo veiktų teisėtai, dėl savo vidinių įsitikinimų gyventi santarvėje su teise.⁸⁷

Be visuomenės sąmoningumo ir motyvacijos net ir pati tobuliausia teisės norma bus visiškai neefektyvi, neatliks savo funkcijos. Ir atvirkščiai – teisinė sąmonė užtikrina teisės normų kūrimą ir vykdymą net ir tada, kai įstatymas dar neišleistas, o politikai dar nesuvokė tokio įstatymo poreikio.⁸⁸

Taigi teisė negali tapti visuomenine vertybe be teisinės sąmonės, o teisinė sąmonė negali veikti be teisės nes jos pagalba įgyvendinamas socialinis teisingumas.⁸⁹

1.2 Teisinės kultūros samprata ir vaidmuo

Teisinio elgesio sąvoka teisinę sąmonę susieja su teisine kultūra. Teisinė kultūra reiškia visa, kas natūraliai susiklostė istorijos eigoje ar buvo kryptingai sukurta tam tikros visuomenės teisės srityje. Teisinės kultūros sąvoka apima tam tikroje visuomenėje egzistuojančias, su teise susijusias tam tikras vertybines orientacijas, normas, institucijas, procesines taisykles ir elgesio modelius. Dėl savo specifikos teisinė kultūra atsiriboja nuo kitų socialinių subsystemų, tačiau nuolat su ja sąveikauja ir yra nuo jų priklausoma.⁹⁰

Norint sociologiškai interpretuoti tam tikros visuomenės teisinę kultūrą, reikia apčiuopti teisinės realybės visumą – teisingumo suvokimą visuomenėje, esminius teisinius principus, pagrindinius teisėsaugos, ir vykdomosios teisės organizavimo bruožus, teismų praktikos specifiką visuomenės teisinės sąmonės bruožus bei socialinės elgesio teisinėje srityje ypatumus.⁹¹

⁸⁷ Šlapkauskas V. Teisės Sociologijos pagrindai. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 498.

⁸⁸ Daiva Nazarovienė. Teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija. Magistro baigiamasis darbas, Vilnius, 2005. P. 11.

⁸⁹ Общая теория государства и права. Том 2. Теория права. Москва: Зерцало, 1998. С. 382.

⁹⁰ Nazarovienė D. ir Merkys G. Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva)// Filosofija, sociologija. 2003. Nr. 1. P. 31.

⁹¹ Nazarovienė D. ir Merkys G. Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva)// Filosofija, sociologija. 2003. Nr. 1. P. 31.

Visuomenės teisinė kultūra turi grįžtamąjį poveikį subjektų teisei sąmonei ir teisiniam elgesiui.

Prieš aštuoniolika metų Lietuva perėjo iš vieno visuomeninio būvio, kuriame vyravo dvigubi standartai, į kokybiškai naują visuomenės būvį, kuriame turi viešpatauti teisė, žinoma nei žmonių sąmonė, nei elgesys staiga nepasikeitė, nes taip ir negalėjo įvykti. Tačiau nėra valstybinės politikos, kuri būtų nukreipta į teisinės sąmonės formavimą bei jos pagrindu besiklostantį teisinį elgesį.

Taigi Lietuvos valstybėje būtina kelti teisinės kultūros lygį, o tai galima daryti nuolatos ugdant pagarbos jausmą žmogaus teisėms, keliant valstybinių institucijų prestižą, skatinant visuomenės solidarumo jausmą, kuris suartina žmones, užtikrina pagarbą vieni kitiems.

1.3 Teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimosi prielaida – asmenybės socializacija teise

Asmenybės socializacija – tai jos formavimo tam tikromis socialinėmis sąlygomis ir socialinės patirties perėmimo procesas, kuriame socialinę patirtį žmogus paverčia savo vertybėmis ir orientacijomis, perima socialinės grupės elgesio normas ir mąstymo stereotipus. Socializacijos proceso funkcinė reikšmė – tai individo sugebėjimų, įgūdžių ir žinių, reikalingų artimam žmonių sambūviui formavimas ir jo rengimas būsimoms sąveikoms ir abipusiam supratimui.⁹²

Socializacija yra nepertraukiamas tik skirtingu intensyvumu vykstantis procesas, kurio metu individas išmoksta ir perima konkrečios visuomenės socialinės bendrijos, grupės vertybes, normas, nuostatas, elgesio pavyzdžius. Socializacijos procese vyksta kultūros perėmimas ir savęs atskleidimas, asmenybės tapimas.⁹³

Specifinis socializacijos turinys yra įvairus, tačiau, koks jis bebūtų, kiekvienas žmogus privalo perimti pagrindinius socialinio gyvenimo šaltinius, tarp jų kalbą, mokymosi dalykus, įgūdžius, siekius ir vaidmenis. Šie šaltiniai suteikia žmonėms pagrindinę informaciją apie tai, kas jie tokie yra, ko iš jų galima tikėtis, kaip neapvilti visuomenės lūkesčių, kaip elgtis atitinkamo amžiaus ir lyties grupėms, kaip bendrauti tarpusavyje. Socializacija taip pat

⁹² Šlapkauskas V. Teisės Sociologijos pagrindai. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 514.

⁹³ Galinaitytė I. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra//Jurisprudencija. 2001. T. 20(12). P. 21.

parūpina priemonės, pradedant nuo paprasčiausių socialinių reiškinių iki subtiliausių ir rafinučiausių elgesio taisyklių, kuriomis remdamiesi bendrauja visuomenės nariai.⁹⁴

Vienas iš socializacijos būdų yra socializacija teise, kuri padeda žmogui perimti socialinio sugyvenimo visuomenėje normas ir taisykles, kadangi, kaip pastebi A. Vaišvila, teisės socialinė paskirtis – organizuoti, vienodo veiksmingumo priemonėmis saugoti visų visuomenės narių teises ir lemti jų įgyvendinimą, apibrėžiant kiekvieno nario pareigas. Tokios orientacijos teisė socializuoja žmonių santykius grįsdama juos ne jėga, o abipuse nauda, lygiateisiškumu, bendradarbiavimu. Subjektinių teisių ir pareigų vienovė atskleidžia demokratinę teisės prigimtį, kuri teigia vienodą visų žmonių prigimtinių vertingumą, jų teisinę lygybę, draudžia bet kokią diskriminaciją, įpareigoja derinti priešingus interesus.⁹⁵

Svarbi socializacijos teise dalis - *teisinis auklėjimas*. Tai sistemingas, teigiamas poveikis teisei sąmonei kaip pradiniam teisinės kultūros elementui. Tačiau pagrindinis teisinio auklėjimo tikslas – ne tik teikti teisinę informaciją apie teisėtą elgesį, bet ir ugdyti valinį asmens pasiryžimą elgtis teisėtai, diegti teisėtam elgesiui palankią asmens motyvaciją, ugdyti vientisą, minties ir elgesio požiūriu nesusidvejinusią, socializuotą asmenybę.⁹⁶

Teisiniu auklėjimu priimta suprasti kaip kryptingą sisteminių valstybės veikimą, jos organų ir jų veikėjų, visuomenių organizacijų ir kolektyvų formavimas ir jos lygio kėlimas teisinės sąmonės ir teisinės kultūros.⁹⁷

Svarbiausia yra suformuoti atitinkamą motyvaciją – teigiamą vertinimą, nusistatymą, pažintiniam išlaikymui ir reikalavimui pastoviam teisinių žinių plėtimui ir gilinimui.⁹⁸

Teisinis mokymas ir teisinis auklėjimas tai tik bendro dvasinės asmenybės ugdymo proceso dalis, be kurio negalima apsieiti ir be kurio negalima pasiekti teisinės valstybės idėjos realizavimo.⁹⁹

Pirmo svarbumo priemonė teisiniame auklėjime yra – teismų praktika ir teisinės sistemos veikla apłamai, kuri turi realiai įgyvendinti teisę. Taip pat teisinio auklėjimo metu

⁹⁴ Broom L., Bonjean Ch. M., Broom D. H. Sociologija: Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1992. P.70.

⁹⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 161 psl.

⁹⁶ Ten pat. P. 460.

⁹⁷ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 461.

⁹⁸ Ten pat. P. 461.

⁹⁹ Ten pat. P. 461.

būtina žmonėms skiepyti pagarbą teismui, ir būtinybę spręsti savo konfliktus teismuose. Tai būtinas komponentas palaikant teigiamą nusistatymą teisės realizavimo procese.¹⁰⁰

Galima išskirti tris auklėjimo (tuo pačiu ir teisinio) etapus: žinių teikimas, žinių transformavimas į nuostatą visada teisingai elgtis, t.y. tinkamai elgtis ne tik tada, kai visi stebi, mato, bet ir tada, kai apie kilnų poelgį ne bus kam papasakoti, įsitikinimų transformavimas į įprotį visada teisingai elgtis.¹⁰¹

Visuomenės tvarkos gynimas institucionalizuojamas pirmiausiai teisės mokslu, teisėsauga, teisėtvara, įvairiomis teisinėmis įstaigomis, todėl, pasak L. Jovaišos, teisinis auklėjimas yra demokratinio auklėjimo pamatas. Kadangi bendrų interesų realizavimas turi būti teisėtas, socialinis auklėjimas turi būti papildytas teisės reikalavimais, kurių įgyvendinimas palaiko visuomeninę tvarką.¹⁰² Teisinis auklėjimas taip pat yra susijęs su politiniu ir ekonominiu auklėjimu. L. Jovaišos teigimu, tiesioginis politinio auklėjimo uždavinys – padėti auklėtiniams susiformuoti teisingą nuostatą į valstybę, valdžią, jos struktūrą, kūrimą ir tikslus, supažindinti su partijų ir organizacijų paskirtimi, su įvairių valstybių politine santvarka. Todėl politinį auklėjimą galima vadinti valstybiniu auklėjimu, kuris ugdo sąmoningą savo valstybės pilietį, gebantį orientuotis valstybės valdymo struktūrose ir jų funkcijose. Tuo tarpu ekonominio auklėjimo tikslas – sukurti jaunimo nuostatas nenusikalstamai ir kompetentingai dirbti visuomenės gerovei.¹⁰³

Taigi galima teigti, jog pagrindinis auklėjimo tikslas – darnios asmenybės, vertybėmis turtingo žmogaus, gebančio gyventi besikeičiančioje aplinkoje, ugdymas, o teisinio auklėjimo paskirtis – padėti žmogui įsisąmoninti teisingumą ir žmogaus teises bei šiuo pagrindu perimti teisėto elgesio patyrimą ir pagarbą įstatymo valdžiai. Kaip teigia Montesquieu savo traktate "Apie įstatymų dvasią": "norint išsaugoti įstatymus respublikoje, pirmiausia, reikia juos mylėti, o norint įkurdinti meilę respublikoje, ją turi įdiegti auklėjimas".¹⁰⁴

Pirmoji teisinio auklėjimo priemonė yra teisinės informacijos turinys, kuris išdėstomas įvairiose programose, vadovėliuose, knygose, kodeksuose, įstatymuose, periodinėje

¹⁰⁰ Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 463.

¹⁰¹ Jakavičius V., Juška A. Mokyklos pedagogika. Kaunas: Šviesa, 1996. P. 249.

¹⁰² Jovaiša L. Hodegetika. Auklėjimo mokslas. Vilnius: Agora, 1995. P. 138-140.

¹⁰³ Ten pat. P. 142-143.

¹⁰⁴ Montesquieu. Apie įstatymų dvasią. Vilnius: Mintis, 2004. P. 37.

spaudoje, radijo ir televizijos laidose, internete. Taip pat būtina rūpintis bręstančios asmenybės teisinio žodyno formavimusi ir teisinės kalbos tobulinimu.¹⁰⁵

Pasitelkdami teisinį auklėjimą pasiektume trijų dalykų: a) teisinis auklėjimas tikslingai, kryptingai socializuoja individą, formuoja jo sugebėjimus atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis, elgtis pagal visuomenei priimtus elgesio modelius. Taip teisinis auklėjimas formuoja asmenybę ir padeda prisitaikyti prie gyvenimo visuomenėje; b) teisinis auklėjimas skatina individą perimti tam tikrą vertybių sistemą; c) teisinis auklėjimas padeda individui susiformuoti teisėto elgesio įgūdžius. Taip teisinis auklėjimas nulemia individo teisinės kultūros formavimąsi.¹⁰⁶

2. Pilietinė (atvira) visuomenė – kaip teisinio nihilizmo įveikimo prielaida.

2.1 Pilietinės visuomenės samprata

Labai silpna pilietinė visuomenė ar galima net teigti, kad visiškai jos nebuvimas yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl Lietuvoje klesti teisinis nihilizmas. Lietuvos visuomenei trūksta solidarumo, o solidarumo trūkumas lemia, kad laimi tų grupių interesai, kurios susitelkusios ir ekonomiškai pajėgesnės. Su netinkamais valdžios sprendimais visada lengviau kovoti, kai esi ne vienas, o panašių interesų pagrindu susitelkusioje grupėje. Taigi pilietinės visuomenės instituto plėtojimas gali išgelbėti mūsų valstybę nuo politinio cinizmo ir priversti teisę tarnauti žmonių interesams ir jų naudai.

Priklausyti pilietiniai visuomenei visų pirma reiškia aktyviai dalyvauti viešuosiuose reikaluose. Domėjimasis viešosiomis problemomis ir pasišventimas viešiesiems tikslams yra pagrindiniai pilietinės dorybės ženklai.¹⁰⁷

Pilietiškumas pilietinėje bendruomenėje reiškia visų lygias teises ir pareigas. Tokia bendruomenė yra susieta horizontalių savitarpio ir bendradarbiavimo santykių, o ne vertikalių valdžios ir priklausomybės ryšių. Be abejonės pilietinė bendruomenė negali apsieiti be darbo pasidalijimo teikiamos naudos ir politinio vadovavimo poreikio, tačiau tokios bendruomenės lyderiai privalo būti ir privalo suvokti save esant atsakingus savo bendrapiliečiams.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Šlapkauskas V. Teisės Sociologijos pagrindai. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P. 525.

¹⁰⁶ Ten pat. P. 528.

¹⁰⁷ Robert D. Putnam. Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje. Vilnius, 2001. P. 120.

¹⁰⁸ Ten pat. P. 121.

Pilietinės visuomenės (bendruomenės) idėja dar nuo senovės antikos laikų siejama su demokratijos idėja. Visi autoriai tyrinėję pilietinės visuomenės reiškinių teigia, kad be pilietinės visuomenės demokratija neįmanoma. Visos šiuolaikinės valstybės kaip jau minėjau siekia tapti teisinėmis, o kartu ir demokratinėmis valstybėmis, kuriose puoselėjamos žmogaus teisės ir laisvės, klesti gerovė ir saugumas. Visų pirma, kad valstybė galėtų tapti teisine, t.y. tapti žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo garantu, joje turėtų formotis tam tikrais bruožais pasižyminti visuomenė, kitaip vadinama pilietine visuomene arba vietoj šio termino imta vadinti atvira visuomene.¹⁰⁹

Itin svarbūs šiuolaikinės atviros visuomenės bruožai būtų tokie : racionalizmas – mąstyme ir reformų kelyje, demokratija – politikoje, laisva, bet valstybės reguliuojama rinka – ekonomikoje bei humanizmas – žmonių tarpusavio santykiuose.¹¹⁰

Kiti autoriai pilietinę (atvirą) visuomenę – apibrėžia kaip aktyvius, ryžtingus, kompetentingai savo reikaluose dalyvaujančius eilinius piliečius.¹¹¹

Labiausiai paplitusios teorijos pilietinę (atvirą) visuomenę aiškinančios kaip savanoriškas piliečių organizacijos. Jai pirmenybę teikiantys autoriai socialiniai teoretikai pilietinę visuomenę vertina kaip visuomeninių institucijų tinklą, kuris yra įsiterpęs tarp valdžios politinių institutų ir privataus individų gyvenimo. Tai įvairios piliečių asociacijos, į kurias jie susiburia vienijami bendrų interesų. Paprastai yra priduriama, kad pilietinė visuomenė stiprina demokratiją. O demokratija stiprėja, nes pilietinė visuomenė: kontroliuoja politinę valdžią, atveria galimybes piliečiams dalyvauti sprendimų priėmime, skatina ieškoti kompromisų, švelnina konfliktus, ugdo politinius lyderius, tobulina egzistuojančius demokratinius institutus, skleidžia informaciją.¹¹²

Taigi pilietinės visuomenės reiškinio interpretavimo teorijos sutaria dėl vieno dalyko, kad : a) pilietinė visuomenė padeda mobilizuoti visuomenės plėtros resursus, kurie yra nepasiekiami politinei valdžiai; b) pilietinė visuomenė gali atlikti švietimo funkciją ir ugdyti demokratinei santvarkai svarbius įgūdžius; c) pilietinė visuomenė yra svarbi, nors ir nepakankama demokratinės santvarkos prielaida; d) pilietinė visuomenė telkia socialinį kapitalą ir gali sumažinti socialinę atskirtį.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad tiesioginis pagrindas kalbėti apie atvirą visuomenę atsiranda tik tada, kai pripažįstamas teisės viešpatavimo visuomenei ir valstybei principas,

¹⁰⁹ Deksnys B. XX amžius : atviros visuomenės vertybių proveržis. Vilnius, 2004. P. 43-44.

¹¹⁰ Ten pat. P. 49.

¹¹¹ Žmogaus socialinė raida. Homo liber. Vilnius, 2001. P. 43.

¹¹² Ten pat. P.46.

kai visuomenės ir valstybės gyvenimą siekiama grįsti ne jėga, bet teise, kai tokio gyvenimo organizacijai suteikiami teisės esmei būdingi požymiai. Teisės atvirumas nėra koks naujas jos požymis. Tai tik tos pačios teisių ir pareigų vienovės suvokimas taikomuoju požiūriu, parodant, kaip ši vienovė legalizuoja ir pagrindžia bet kurios socialinės grupės intereso teisę dalyvauti kuriant bendrą socialinę tvarką, ir nustato teisėto jo buvimo toje tvarkoje kompetenciją ir sąlygas.¹¹³

Jei piliečiai pakantūs įvairiems savo teisių pažeidimams, tai ta tvarka visada bus uždara. Joje visada vyraus tik aktyvios šalies interesas. Kas beje ir vyksta Lietuvoje jau aštuoniolika metų. Juk teisių pažeidimas - tai ne kas kita, kaip veiksmai, kuriais vieni asmenys neleistinomis priemonėmis blokuoja kitų asmenų intereso skverbimąsi į socialinę tvarką, siaurina to intereso kompetenciją toje tvarkoje, kitaip sakant, kuria sau naudingos tvarkos uždarumą. Ir jeigu šalis tam nesipriešina, tai nesinaudojimas savo subjektine teise sankcionuoja tokios tvarkos uždarumą, jį skatina ir galiausiai tvarkos uždarumui nesipriešinantis asmuo tampa savęs pavergimo bendrininkas.¹¹⁴

Be moralės nėra teisės. Smunkant dorovei, atitinkamai turi smukti ir visuomenės galimybės būti pilietine, atvira visuomene, nes visuomeniniai institutai - moralė, sandoriai, kaip socialinio reguliavimo veiksniai, nepajėgia užtikrinti teisinės tvarkos, silpsta pačioje visuomenėje tūnantys savivaldos, savireguliacijos gebėjimai. Atitinkamai didėja valstybinio reguliavimo poreikis, auga visuomeninės tvarkos suvalstybinimo mastas: žmogaus teisių saugos pretekstu virš visuomenės kyla biurokratinis aparatas, vis plačiau versdamas piliečius iš savireguliacijos subjektų reguliavimo objektais, šitaip įrodydamas, kad moralės krizė galiausiai yra ne kas kita, kaip piliečių savireguliacijos gebėjimų krizė, liudijanti vidinį visuomenės nesubrendimą laisvei ir teisės viešpatavimui. Pilietinės visuomenės pagrindas – kultūringas, iniciatyvus, visateisis pilietis, nes jis yra svarbiausias ir mažiausias socialinės sistemos savivaldus elementas. Tai reiškia, kad pilietinės visuomenės formavimasis neatsiejamai susijęs ir su individualios laisvės, kaip kiekvienos asmenybės, vertingumo pripažinimo idėja ir asmenybės įsipareigojimais visuomenei. Akivaizdu, kad individualios laisvės reikia individo savarankiškumui skleisti. Jos turi būti tiek, kad jis skatintų asmens savirealizaciją ir netaptų kitų individų jėga griaujančia jėga.¹¹⁵

¹¹³ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 500.

¹¹⁴ Ten pat. P. 515.

¹¹⁵ Šlapkauskas V. Teisės Sociologijos pagrindai. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000. P.P. 505.

2.2 Pilietinės visuomenės formavimosi galimybės Lietuvoje

Kai kurie tyrėjai mano, kad Lietuvoje pilietinei visuomenei formotis trukdo bent penkios priežastys: 1) informacija apie valdančiųjų institucijų nutarimus ir veiksmus, kai jie neatitinka įstatymų, yra pavojinga valdininkams, todėl ji yra slepiama; 2) paprastų piliečių neturtas jiems trukdo kreiptis į brangiai kainuojančius teisininkus; 3) visuomenės nepasitikėjimas teismais jiems atima bet kokią norą kreiptis dėl teisių gynimo; 4) baimė dėl valdininko keršto už kritiką dažnai nugali žmogaus norą priešintis savivalei; 5) nuostata skriaudos atveju kreiptis ne į teismą, bet dalyvauti protesto akcijose. Visos prieš tai paminėtos priežastys sustabdo piliečius nuo savo teisių gynimo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintas Lietuvos visuomenės ambicingas tikslas – siekti atviros, pilietinės, darnios visuomenės. Tačiau akivaizdu, kad praėjus nemažai laiko po Konstitucijos patvirtinimo Lietuvos visuomenė vis dar stokoja pagrindinių pilietinės visuomenės bruožų, todėl ir demokratija mūsų šalyje nėra visavertė. Pilietinė visuomenė – pagrindinis demokratijos elementas. Padėtis nesitaisys, jei mūsų visuomenės nariai liks apsnūdę ir savanaudiški. Piliečių visuomenės kūrimasis nėra vien piliečių reikalas - nors valdžiai patogu puoselėti būtent tokias mintis. Ir JAV, ir Skandinavijos šalyse jau ne vienas dešimtmetis valdžia yra nuoširdus pilietinės visuomenės kūrimosi pagalbininkas.¹¹⁶

Lietuvoje būtina kurti visuomenę, kuri remtųsi horizontaliais ryšiais ir santykiais, kuriai būtų būdingas aukštas bendradarbiavimo, pasitikėjimo, savitarpioškumo, pilietinio angažuotumo ir kolektyvinės gerovės lygis.¹¹⁷

Tokiais bruožais pasižyminti visuomenė galėtų būti panacėja nuo vis labiau įsigalinčio teisinio nihilizmo reiškinių. Stiprėjanti pilietinė visuomenė nešėtų naudą valstybei, ekonomikai bei didintų politinių, pilietinių ir socialinių teisių garantijas.

Pilietinė visuomenė išauga iš piliečių privačių interesų. Vienydamiesi bendrais tampančių privačių interesų vardan, piliečiai sukuria pilietinės visuomenės institucijas.

¹¹⁶ Gudonienė V. Pilietinė visuomenė ir informacija. <http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/inf-m-9/gudoniene.html>. Prisijungimo laikas: 2008-03-20, 10:15.

¹¹⁷ Pilietinė visuomenė - demokratinės valstybės pagrindas. http://www.valsty.be/?name=university&do=o_theme&oId=1&oType=university&fld=11&id=13. Prisijungimo laikas: 2008-02-14, 14:20.

Pilietinės visuomenės formulė – politinė centralizacija, besiremianti atskaitomybės ir keičiamumo principu bei sąlygiškai kukliai apmokamais valdininkais – iš vienos pusės, iš kitos – ekonominis pliuralizmas. Politinė kontrolė būtina siekiant išvengti ekologinės katastrofos, garantuoti socialinę apsaugą neįgaliesiems ir neturtėliams, stabdyti šantažuotojus bei teroristus.¹¹⁸

Daugumos gyventojų nesidomėjimą ir nedalyvavimą visuomeninių organizacijų ir judėjimų veikloje reikėtų sieti su “sovietmečio paveldu”, teigiamos dalyvavimo tokiose organizacijose patirties trūkumu. Penktadalis šalies gyventojų nemato dalyvavimo savanoriškose organizacijose ir asociacijose prasmingumo bei nepasitiki šiomis organizacijomis.

Vis dėlto tokioms organizacijoms dar yra potencialo augti, nes nemaža dalis respondentų kaip svarbiausias nedalyvavimo priežastis nurodo tai, kad jų niekas nepakvietė dalyvauti visuomeninėje veikloje, kiti vis dar abejoja savo sugebėjimais. Tokių žmonių mobilizavimas, jų tinkamas ir kryptingas motyvavimas, gerokai papildytų NVO dalyvių gretas.¹¹⁹

Reiktų paminėti, kad piliečių dalyvavimas sprendimų priėmimo procesuose skatina vietos valdžios ir visuomenės dialogą. Pagerina vietos valdžios institucijų veiklos skaidrumą bei atskaitomybę, tokiu būdu sukuriant sąlygas geram valdymui. Padeda spręsti tam tikro regiono problemas ir tuo pačiu padeda užtikrinti, kad į piliečių nuomonę būtų atsižvelgta priimant politinius ir programinius sprendimus, padeda nustatyti bendruomenės poreikius ir prioritetus.

Valdžios institucijos turėtų stebėti visuomenę, identifikuoti interesus ir požiūrius. Šiam tikslui naudojamos įvairios viešosios nuomonės tyrimo formos, piliečių skundų, prašymų, apsilankymų valdžios institucijose analizė, susitikimai su piliečiais. Tokiu būdu skatinamas abipusis piliečių komunikavimas ir administravimo institucijų komunikavimas, aktyvus piliečių dalyvavimas, pateikiant savo idėjas ir siūlymus susitikimuose, susirinkimuose, diskusijose ir konferencijose, inicijuojant naujas piliečių dalyvavimo formas ir struktūras.

¹¹⁸ <http://mes.sakieciai.lt/content/view/15/59/1/8/>. Prisijungimo laikas: 2008-10-25, 19:10.

¹¹⁹ Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis. Pilietinės visuomenės institutas. Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 99.

2.2.1 Teorinės ir praktinės kliūtys formuoti savivaldai Lietuvoje

Įvairūs tarptautiniai tyrimai rodo, kad Lietuva tarp kitų šalių išsiskiria ne tik stambiomis savivaldybėmis, bet ir tuo, jog yra unikali unitarinio pobūdžio valstybė Europos Sąjungoje, turinti tik vieno subregioninio – lygmens savivaldą (nei vietos, nei regioninės valdžios Lietuva neturi). Lietuva stipriai atsilieka ir decentralizuodama valdžią, ir kurdama savivaldžią visuomenę. Esamos vietos savivaldos institucijos – savivaldybės – turi per mažai savivaldos, per menkai atstovauja vietinėms bendruomenėms ir pernelyg dažnai pasyviai stebi savo teritorijos ekonominę bei socialinę plėtrą.¹²⁰

Decentralizacija bus sėkminga tik tada, kai šalies valdžia ir ją formuojančios politinės partijos turės aiškia, visuomenės lūkesčiais paremtą vietos savivaldos viziją ir politinės valios tai vizijai įgyvendinti.

Lietuvoje galiojantys įstatymai vietos savivaldos teisę priskiria ne teritorinei vietos bendruomenei, o ją aptarnaujančioms ir atstovaujančioms vietinės valdžios institucijoms. Paradoksaliai vietos savivalda yra laikoma vietinės valdžios, o ne vietos žmonių reikalu.¹²¹

Siūloma vietos savivaldą įtvirtinti seniūnijose. Lietuvoje geografiškai valdžia yra atitolusi nuo žmonių, todėl realiai nepajėgia išspręsti bendruomenių ir teritorijos gyventojų problemų.

Būtina didinti seniūnijų ekonominį savarankiškumą – suteikti joms daugiau kompetencijų ir finansinių resursų, kuriais jos galėtų laisvai disponuoti, atsižvelgdamos į specifinius kiekvienos vietos bendruomenės poreikius.¹²²

Taip pat siūloma įsteigti kolegialią savivaldybės instituciją, kuri veiktų gerokai demokratiškiau nei vienasmenė, tai padėtų geriau užtikrinti vidinę kontrolę. Tuo tarpu esant dabartiniam modeliui vietos savivaldos lygmenyje iš esmės nėra įgyvendinami nei valdžių padalijimo ir stabdžių bei atsvarų principai, nei atsakomybės piliečiams principas. Sykiu tai reiškia, kad dabartinė institucinė sąranga leidžia išnykti politinei atsakomybei.¹²³

Taip pat reiktų užtikrinti gyventojų dalyvavimą priimant sprendimus. Dabartiniai įstatymai numato daug būdų gyventojams dalyvauti tvarkant vietos reikalus, bet deja daug savivaldybių šią teisę ignoruoja. Taigi reikalinga įstatymais bei praktikomis užtikrinti

¹²⁰ Mačiulytė J., Ragauskas P. Lietuvos savivalda: saviraiškos visuomenės link? Studija. Pilietinės visuomenės institutas, 2007. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>. Prisijungimo laikas: 2008-01-10, 18:10.

¹²¹ Ten pat. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>. Prisijungimo laikas: 2008-01-10, 18:10.

¹²² Ten pat. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>. Prisijungimo laikas: 2008-01-11, 19:00.

¹²³ Ten pat. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>. Prisijungimo laikas: 2008-01-11, 19:05.

gyventojų dalyvavimą vietos savivaldoje, išplėsti piliečių įtaką svarstant ir priimant savivaldos lygmens politinius sprendimus.¹²⁴

3. Teisėkūros procesas

Socialinio intereso siekis tapti visuomenine tvarka prasideda nuo intereso performulavimo į teisinės idėjas – tam tikrą pageidaujamą elgesio projektą. Kad pajėgtų daryti realų poveikį žmonių elgesiui, šios idėjos projektas turi peržengti teisinės sąmonės ribas ir virsti teisės normomis. O tokio idėjų perdirbimo į teisės normas procedūrų sistema ir yra teisėkūra. Teisėkūra – tai oficiali, organizaciniu būdu įforminta kompetentingų valstybės institucijų arba visos tautos veikla, kurios paskirtis – kurti, keisti, panaikinti arba papildyti teisės normas.¹²⁵

Taigi nuo šioje procedūroje taikomų metodų bei principų priklauso rezultatas – teisės normos kokybės klausimas. Jeigu pats procesas teisės normos kūrimo bus chaotiškas, padrikas, neapgalvotas, vargiai tokio proceso metu pavyks sukurti ir priimti teisės normą, kuri būtų kokybiškai naudinga visuomenei, jos nariams. Teisėkūra yra viena iš svarbiausių valstybės veiklos krypčių, nes viskas, kas daroma teisinėje valstybėje daroma remiantis teisės normomis arba bendraisiais teisės principais.¹²⁶

Pagrindinės teisėkūros problemos Lietuvoje: chaotiškumas, fragmentiškumas, teisės aktų “infliacija”, neradimas abstraktumo ir detalumo pusiausvyros, tik paviršutiniškas padarinių vertinimas ex ante, tik atsitiktinis padarinių vertinimas ex post, visuomenei nenaudingų politinių susitarimų įtaka.¹²⁷

Praktikoje teisėkūros problemos siejamos su vadinamąja teisėkūros juridine technika. Teisėkūros juridinė technika suvokiama kaip sistema priemonių ir procedūrų, kuriomis formuluojamos, aiškinamos, išdėstomos teisės normos, rengiami, sudaromi, įforminami, išleidžiami, sisteminami, saugomi ir randami teisės normų aktai. Tačiau ši sąvoka apima tik grynai teisinius teisėkūros aspektus, tačiau ne teisės poveikio analizę. Remiantis Lietuvos Respublikos Seimo teisės departamento ir Europos teisės departamento išvadų analize, galima teigti, kad ši pareiga atliekama siaurai. Išvados dažniausiai susiveda į tokio pobūdžio teisėkūros juridinės technikos problemų įvardijimą, kaip netikslus sąvokų įvardijimas,

¹²⁴ Mačiulytė J., Ragauskas P. Lietuvos savivalda: saviraiškos visuomenės link? Studija. Pilietinės visuomenės institutas, 2007. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>. Prisijungimo laikas: 2008-01-10, 18:10.

¹²⁵ Valančius K. L. Teisės pagrindai: konstituciolistinis aspektas. Vilnius: Technika, 2008. P. 61.

¹²⁶ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 223.

¹²⁷ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija. 2004. T.54(46). P. 70.

netikslus žodžių arba linksnių vartojimas, nesuderinamumas su kitais teisės aktais, nuostatų pasikartojimas. Tik retais atvejais nurodoma konceptualaus pobūdžio pastabos, susijusios su prieštaravimais Konstitucijos principams, žmogaus teisėmis, bendriesiems teisės principams, arba teisės sistemos logikai.¹²⁸ Taigi kokius principus turi atitikti teisėkūros procesas, kad atitiktų teisinės valstybės tikslus?

3.1 „Teisingos“ teisėkūros prielaidos

Mūsų valstybėje teisėkūros tikslas (jei siekiame tapti teisine valstybe) – formuluoti teisės normas, siekiant užtikrinti žmogaus teisių saugą ir jų įgyvendinimą.

Taigi teisėkūra legitimiška tik tuo atveju, jei ji yra žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo priemonių gamyba. Teisės viršenybė suponuoja ir kai kuriuos naujus reikalavimus teisėkūrai, pirmiausia reikalavimą aiškiai formuluoti įstatymo tikslus: kiekvienas įstatymas kuriamas ir vykdomas šiai teisės viršenybei įgyvendinti ir kartu šios viršenybės realybė tampa kriterijumi įstatymo legitimiškumui ir jo socialiniam veiksmingumui pamatuoti. Įstatymo tikslai – tai subjektyvus, aiškiai išreikštas paties įstatymo leidėjo pareiškimas, nurodymas, kad įstatymas sukurtas konkrečioms žmogaus teisėms apginti arba įgyvendinti bendrojo teisingumo (priešingų interesų derinimo) pagrindu. Tai įstatymo leidėjo sąmoningai suvokto santykio su teise ir jos viršenybe formulavimas.¹²⁹

Įstatymų leidėjas turėtų numatyti visada įstatymo tikslus, nes tikslai suponuoja vertybes, kurios lemia teisinio reguliavimo turinį ir įduoda į rankas kriterijų tokį kodeksą arba įstatymą skaitančiajam, pagal kurį jis gali vertinti to įstatymo socialinį veiksmingumą.¹³⁰

Įstatymo tikslą sutapatinus su pačiu teisiniu reguliavimu arba jo objektu išeitų, kad reguliavimas įstatymais pats save laiko tikslu, jis lyg ir abejingas reguliavimo kokybei, jis tuos santykius tiesiog reglamentuoja, o ne derina priešingus interesus, ne siekia didesnio teisingumo, efektyvesnės žmogaus teisių saugos. Todėl čia lyg ir išnyksta žmogus ir jo teisės kaip reguliavimo adresatai, yra tiesiog reglamentuojanti veikla, nežinia kam skirta ir nežinia, kokios kokybės. Tada bendra demokratinių konstitucijų nuostata apie žmogaus teisių pirmumą ir apie valstybės įstaigų, taip pat ir teisėkūros tarnybą žmogaus teisėms pavirsta lyg

¹²⁸ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija. 2004. T.54(46). P. 69.

¹²⁹ Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus// Jurisprudencija 2004. T.54 (46). P. 7.

¹³⁰ Ten pat. P. 9.

ir niekam neįpareigojančia ideologija.¹³¹ Bet koks įstatymų leidžiamosios valdžios tarnavimas ne visų gerovei, bet atskiros grupės siauriems interesams absoliučiai prieštarauja konstitucinei įstatymų leidžiamosios valdžios rolei.¹³²

Taip atsiveria galimybė reguliuoti socialinius santykius bet kaip, panaikinti kriterijų, pagal kurį būtų vertinama konkretaus įstatymo nustatoma „teisinė tvarka“, jos kokybė ir socialinis gyvybingumas.

Nėra prasmės kalbėti apie tokio įstatymo socialinį veiksmingumą, nes nežinant kokiems tikslams įstatymas skirtas, negalima aiškiai apibrėžti, koku laipsniu tie tikslai įstatymo taikymu buvo pasiekti.

Toks įstatymo paskirties formulavimas neturi teisinės vertės ir yra paprasčiausias tekstinis balastas, kuris niekam neįpareigoja : kokia tvarka bus nustatyta, tokia ji ir atitiks to įstatymo tikslus, nes kaip sakyta , tvarkos nustatymu įstatymo tikslas prasideda ir pasibaigia. Išeitų, kad svarbus ne reguliavimo rezultatai, bet pats reguliavimas dėl reguliavimo.

Tai išimtinai ir teisininkų rengiančių įstatymų projektus kvalifikacijos problema.¹³³ Dėl minėtų priežasčių visi mūsų įstatymai anoniminiai: piliečiai nežino, kokie konkretūs asmenys rengė konkretų įstatymą, kurie seimo nariai už jį balsavo, kam tenka garbė ir atsakomybė už jo nustatytą teisinę tvarką bei jos padarinius. Šio anonimiškumo dažniausiai sąmoningai siekiama ypač tais atvejais, kai priimami įstatymai, tarnaujantys ne visų, bet atskiros grupuotės naudai.¹³⁴

3.1.1 Esminiai teisėkūros principai

Kad teisės normos vienodai tarnautų visų visuomenės narių ir socialinių grupių pagrindinėms žmogaus teisėms, orientuotų žmones į santarvę, o jų vykdymas nereikalautų didinti prievartos, teisėkūra demokratinėje visuomenėje turi atitikti tam tikrus iš pilietinės teisės sampratos ir teisinio įstatymo koncepcijos išplaukiančius principus.¹³⁵

Taigi Lietuvos teisėkūros subjektai turėtų paisyti šių teisėkūros principų:

- teisėtumo principo. Seimo priimami įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai, o Prezidento dekretai, Vyriausybės nutarimai, kitų valstybės institucijų teisės aktai –

¹³¹ Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus// Jurisprudencija 2004. T. 54 (46). P. 9.

¹³² Mark C. Murphy. Philosophy of law. The fundamentals. Blackwell publishing, 2007. P. 65.

¹³³ Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus// Jurisprudencija 2004. T. 54 (46). P. 10.

¹³⁴ Ten pat. P. 10.

¹³⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 231.

Konstitucijai ir įstatymams.¹³⁶ Teisėtumo principas teisinėje valstybėje reiškia ne tik formos, bet ir turinio teisėtumą: vadinasi, konkretaus teisės aktas neturi prieštarauti pagrindinėms žmogaus teisėms, jis neturi įtvirtinti įstatymų leidėjo savivalės tų teisių atžvilgiu;

- teisėkūros demokratiškumo ir viešumo principas. Šiuo principu siekiama sudaryti sąlygas įsitraukti į teisėkūrą visuomenei;

- teisėkūros kompetencijos ir profesionalumo principas. Įstatymo leidėjas privalo prognozuoti priimamo teisės akto ekonominius, socialinius padarinius bendrai karšto rimčiai ir gerovei. Tam turi būti kviečiami įvairių sričių specialistai, teisininkai, remiantis jų pastabomis tobulinami įstatymo turinys ir forma;¹³⁷

- teisėkūros nešališkumo principas. Labai svarbu, kad įstatymai nebūtų priimami vienos konkrečios socialinės grupės naudai kitos socialinės grupės sąskaita. Todėl vadovaujantis socialinės darnos principu, reikia kad įstatymuose būtų įtvirtinamos skirtingus interesus atitinkančios taisyklės, kad įstatymai derintų tuos interesus;¹³⁸

- konservatyvumo principas. Visuotinai išplitus įstatymų kūrimui šis principas prarado iki tol turėtą reikšmę. Bet didžiausia krizė jį ištiko modernioje visuomenėje, kurioje socialiniai santykiai kūrėsi neregėtu tempu. Šio principo pasekmė „įstatymų infliacija“;¹³⁹

- socialinio kompromiso principas. Socialinis kompromisas yra kelias į teisingumą kaip į nuolat atvirą procesą. Socialiniu kompromisu pagrįsti įstatymai palaiko socialinę santarvę ir socialinį stabilumą, o jų vykdymas užtikrinamas minimalia valstybės prievarta;¹⁴⁰

- išsamumo principas. Parlamentas laiku privalo išleisti įstatymus, reikalingus pagrindiniams Konstitucijos paliepimams vykdyti, kad piliečiai turėtų visas Konstitucijos nurodytas teises priemones savo konstitucinėms teisėms apsaugoti ir operatyviai, mažiausiomis pastangomis įgyvendinti.¹⁴¹

- daugumos principas. Jis įtvirtintas Konstitucijoje kaip Seimo ir kitų atstovaujamųjų institucijų veiklos, įstatymų ir kitokių sprendimo priėmimo procedūros principas: priimamas tas įstatymo projektas, kuris susilaukė Seimo narių daugumos ar tautos pritarimo. Tačiau daugumos principas neturi pakeisti socialinio kompromiso principo.¹⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra įtvirtintos nuostatos kiek mažiausiai Seimo narių turi dalyvauti posėdyje,

¹³⁶ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 231.

¹³⁷ Ten pat. P. 232.

¹³⁸ Ragauskas P. Įstatymų leidyba Lietuvoje: teorinis aspektas. Disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004. P. 46.

¹³⁹ Ten pat. P. 51.

¹⁴⁰ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 233

¹⁴¹ Ten pat. P. 233.

¹⁴² Ten pat. P. 233.

kad įstatymas būtų priimtas. Ši tvarka galiojo daugiau kaip dešimtmetį ir tik 2004 m. Seimo Statute padarytas pakeitimas, kad įstatymai priimami, kai Seimo posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų Seimo narių.¹⁴³ Taigi ilgą laiką galiojusi tvarka, kuri lėmė tai, kad itin svarbūs visuomenei įstatymai buvo priimti dalyvaujant trečdaliui ar net dar mažiau Seimo narių. Įstatymų leidžiamoji valdžia turėtų imtis priemonių, kad tokia pataisa būtų įtvirtinta Konstituciniame lygmenyje.

- ekonomiškumo principas. Šis principas reikalauja kad įstatymas būtų rengiamas, o priimtas būtų vykdomas mažiausiomis laiko, energijos, medžiagų ir kitokiomis sąnaudomis;¹⁴⁴

- aiškumo ir apibrėžtumo principas. Įstatymas turi būti aiškus bei nedviprasmiškas visiems, kas jį skaito;¹⁴⁵

- privalomumo principas. Visuotinis teisės normų privalomumas reiškia, kad kiekvienas teisinis imperatyvas turi būti įgyvendintas iki pabaigos - kiekvienam teisės pažeidėjui turi būti taikomos atitinkamos sankcijos;¹⁴⁶

- teisės normų ir jų projektų vertinimas. Teisės adekvatumo, apimties, formos ir kitos problemos teisėkūroje gali dar labiau paryškintos arba minimizuotos.¹⁴⁷

Teisės normų aktų projektų vertinimas turi neišvengiamai peržengti teisės ribas, ir būtina atsižvelgti į kitų socialinių mokslų išvalgas bei remtis konstruktyvia nuostata, kad tai kas yra sėkmingai susiklostę ir sėkmingai gyvuoja, greičiausiai yra pagrįsta ir nekeistina;¹⁴⁸

- teisės normos turi būti moralios normos. Moralės normos formuojasi priklausomai nuo to, koks socialinių jėgų santykis susiklosto visuomenėje, o jo pagrindu – ir atitinkamos pažiūros į gerį ir blogį, į garbę, žmogaus orumą, teisingumą. Moralės normos tampa elgesio taisyklėmis tik kai visuomenės narių dauguma įsisąmonina jų reikšmingumą ir ima pagal jas normintis kasdienį savo elgesį. Tuo tarpu teisės normos paprastai leidžia valstybė ir todėl jos iš karto pasidaro visiems privalomos. Vien todėl, kad teisės normų privalomumas atsiranda nepriklausomai nuo normos turinio, teisė ir moralė išsiskiria ir kartu devalvuojasi, sunyksta moralės įtaka teisei. Jeigu teisė – tik elgesio taisyklė, jeigu neįdomu jos turinys, tai moralei

¹⁴³ Lietuvos Respublikos Seimo statutas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 5-97.

¹⁴⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 234.

¹⁴⁵ Ten pat. P. 246.

¹⁴⁶ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 246.

¹⁴⁷ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija. 2004. T. 54(46). P. 71.

¹⁴⁸ Ten pat. P.71.

nėra vietos teisėje. Teisė pasidaro nepriklausoma nuo moralės, nes moralė tampa tarsi ir neprivaloma teisei.¹⁴⁹

3.1.2 Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys

Kad įstatymų turinį lemtų ne valdžios valia, o visuomenės poreikiai, įstatymų leidėjas turėtų pasitelkti pagalbą teisės sociologijos mokslą. Išsivysčiusios demokratinės šalys seniai suprato teisės sociologijos mokslo svarbą, todėl į teisėkūros procesą yra įtraukiami teisės sociologai.

Ne visada teisės sociologija turi tiesioginį poveikį veikiančiai teisei, tačiau dažnai ji veikia netiesiogiai, nematamai, pagreitindama arba sulėtindama numatytas reformas. Teisės sociologija pati savaime nėra įstatymų leidyba, tačiau ji įstatymų leidėjui padeda socialinius interesus perkelti iš gyvenimo į įstatymus, padeda įstatyme įtvirtinti skirtingų socialinių grupių interesus kompromisą, prognozuoja kaip įstatymai veiks. Taip įstatymai tampa efektyvesni ir tobulesni. Kad socialinis kompromisas būtų ne tik teorinis bet ir praktiškai socialinį elgesį normuojantis principas, patys piliečiai taip pat aktyviai turi dalyvauti politiniuose procesuose, aktyviai ginti savo teises.¹⁵⁰

Sociologinė pagalba teisėkūros subjektui neįgauna institucionalizuotos formos, kuri išplėtota vakarų šalyse. Tai turi lemiamos įtakos išleidžiamų įstatymų kokybei. Liberaliosios demokratijos sklaidos ir socialinės teisinės valstybės formavimosi procese visuomenės nariai vis labiau įsisąmonina, kad valstybės institucijų, įskaitant ir įstatymų leidėjus, veikla sukelia nepageidaujamų socialinių padarinių, dėl kurių pačiai valstybei reikia prisiimti atsakomybę. Siekiant iš esmės mažinti politikos neigiamų socialinių padarinių atsiradimo galimybes, sociologų pastangomis yra sukurtos socialinių poveikių ir padarinių įvertinimo procedūros, kurios taikomos ir teisėkūroje.¹⁵¹

Apibendrinant reikia pridurti, kad sociologijos pagalba teisėkūrai yra tokia: a) atskleisti ir pagrįsti socialinių veiksmų (ekonominių, demografinių, politinių ir jų darinių) įtaką oficialiai teisėkūrai; b) atskleisti ir įvertinti teisinio poveikio socialinius padarinius –

¹⁴⁹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 258.

¹⁵⁰ Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis // Jurisprudencija. 2002. T. 27 (19). P. 21.

¹⁵¹ Šlapkauskas V. Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys // Jurisprudencija. 2004. T. 54(46). P. 51-52.

ekonominius, ekologinius, socialinius siaurąją žodžio prasme, politinius kultūrinius ir psichologinius. Socialiniai padariniai siaurąją žodžio prasme suprantami, kaip poveikis užimtumui, naujų darbo vietų sukūrimui; švietimui ir mokymui, savišvietai, sveikatai, gyvenimo kokybei; bendravimui socialinėse grupėse ir grupėmis; vietos bendruomenės sutelktumui.

Taigi sociologinė pagalba teisėkūros subjektui reikalinga, nes ji gali iki minimumo sumažinti nepageidautinus įstatymo veikimo socialinius padarinius; išnagrinėti socialinio gyvenimo sąlygas, priežasties – pasekmės ryšius, kurie keičiasi dėl priimto įstatymo poveikio; atskleisti, kaip įstatymų veikimas daro įtaką žmonių likimams; išanalizuoti viešosios nuomonės reakciją į rengiamo įstatymo projektą arba priimto įstatymo įgyvendinimą; atskleisti visuomeninius santykius, kuriuos reikia sureguliuoti teisės normų pagrindu.

Teisėkūros sociologija skirstoma į tris formas: ikiteisėkūrinę, teisėkūros ir poteisėkūrinę.

Ikiteisėkūrinę sociologiją įstatymų leidėjai turėtų pasitelkti, kai 1) teisėkūros subjektas ketina teisiškai sureguliuoti kokius nors jautrius visuomeninius santykius ir dėl to siekia išsiaiškinti apie juos viešąją nuomonę; 2) kai skirtingas socialines grupes būtina parengti naujo teisinio reguliavimo įvedimui, t.y. formuoti atitinkamą viešąją nuomonę;

Poteisėkūrinę sociologiją susijusi su viešosios nuomonės apie veikiančią teisę ir jos normų veiksmingumą tyrimais. Daug reformų nepavyksta sėkmingai įgyvendinti dėl vienos banalios priežasties – teisėkūros subjektas nesirūpina savo viešaisiais ryšiais ir sistemingai neorganizuoja „teisės normų aktų vartojimo“

Teisėkūra yra tokia veikla, kurios rezultatų – teisės normų – veiksmingumas priklauso ne tik nuo jų kūrėjų bet ir vartotojų. Teisėkūros subjektas išleidžia kartais visiškai neveiksmingus teisės normų aktus, ir dažniausiai gana ilgai veikęs teisės normų aktas tampa neveiksmingas, nes pasikeitė su jo veikimu susijusios visuomenės gyvenimo sąlygos. Todėl po teisės normų akto išleidimo teisėkūros subjektas turi periodiškai užsakyti sociologines apklausas, skirtas atskleisti teisės normų akto veikimo galimo neveiksmingumo apimtį ir priežastis.¹⁵²

Teisė turi numatyti paskatas, kad būtų užtikrinamas jos pačios įgyvendinimas. Daugeliui atvejų tai reikš užtikrinimą, kad adekvačios ir tinkamos teisinės priemonės bus

¹⁵² Šlapkauskas V. Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys// Jurisprudencija. 2004. T. 54(46). P. 54.

prieinamos tiems, kuriems padėti arba apsaugoti jų interesus yra skirtos; priemonės, kurios yra pakankamai patrauklios, kad paskatintų neteisėtos praktikos auką siekti teisinės sistemos pagalbos. Akivaizdu, kad šiuolaikinėje sudėtingai organizuotoje visuomenėje skirtingų socialinių grupių interesų išaiškinimas ir jų tinkamas vertinimas, sprendžiant, ar juos paversti teise, ar palikti funkcionuoti kaip potencialiai „gyvąją teisę“, yra tokia specializuota veikla, kuri ne tik viršija juridinės technikos galimybes, bet ir reikalauja sukurti atitinkamų tyrimų instituciją, kuri teiktų praktines rekomendacijas teisėkūros subjektui.¹⁵³

Susiklosčiusi šalyje socialinė politinė situacija turėtų „išblaivinti“ valdžios institucijas ir skatinti jas palaikyti nenutrūkstamą dialogą su visuomene šiam reikalui tarnauti siekimas įtikinti dėl rengiamos vienos arba kitos reformos būtinybės ir informavimas apie jų įgyvendinimo socialinius padarinius.¹⁵⁴

Teisės kūrimo politika yra ypač svarbi valstybės politikos ir valstybinių programų dalis, todėl labai svarbu, kad Lietuvos įstatymų leidėjai įteisintų privalomą rengiamų įstatymų ir jų pataisų projektų socialinių poveikių ekspertizę, kurią atliktų ne tik valdžios institucijose dirbantys ekspertai. Šį žingsnį jau tiesiog būtina žengti, nes yra išleista daug ne tik neveiksmingų bet ir žalą darančių įstatymų. Akivaizdu, kad įstatymų ir jų pataisų projektų socialinių poveikių ekspertizių sąnaudos yra kur kas mažesnės už sąnaudas, skiriamas neveikiantiems įstatymams parengti, išleisti ir taisyti bei kompensuoti pageidautinus socialinius padarinius.¹⁵⁵

3.1.3 Piliečių galimybės inicijuoti įstatymų leidybos procesą ir dalyvavimas juos svarstant

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta teisė inicijuoti įstatymų leidybą: įstatymų leidybos iniciatyva Seime gali būti iškelta 50 000 piliečių balsais, o siekiant įstatymą priimti referendumu būtina surinkti bent 300 000 atitinkamą iniciatyvą remiančių piliečių parašų. Turbūt galime tik spėlioti, kodėl Konstitucijos rengėjai įtvirtino įteisino tokius nemenkus skaičius: viena iš priežasčių – apsisaugojimas nuo galimos pernelyg dažnos iniciatyvos įstatymų leidybos srityje. Daug kalbėti apie referendumų inicijavimą nėra prasmės, mat ligšiolinė praktika labai aiškiai rodo, kad šiai iniciatyvai keliama reikalavimai

¹⁵³ Šlapkauskas V. Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys// Jurisprudencija. 2004. T. 54(46). P. 54.

¹⁵⁴ Ten pat. P. 56.

¹⁵⁵ Ten pat. P. 60.

yra praktiškai neįvykdomi. Per 18 nepriklausomybės metų visos referendumo iniciatyvos žlugo, nesurinkus reikiamo piliečių parašų skaičiaus.¹⁵⁶

Atsižvelgiant į piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos pareiškimo sąlygas, atrodo, galima tikėtis, kad čia padėtis bus kiek kitokia nei su referendumų inicijavimu. Deja, panašu, jog skirtumai nėra esminiai. Daugiausia piliečių iniciatyvas organizuoja patys politikai, norėdami padaryti spaudimą valdančiajai daugumai ir politinės komunikacijos tikslais.¹⁵⁷ Patys piliečiai vangiai organizuoja tokias iniciatyvas norėdami, kad įstatymuose atsispindėtų jų socialiniai interesai.

Seimo statutas kiekvienam piliečiui ar jų grupei, kaip ir bet kuriam kitam suinteresuotam asmeniui, numato galimybę dalyvauti svarstant bet kurio subjekto pateiktus įstatymų projektus. Tačiau dalyvavimas apsiriboja svarstymų Seimo komitetuose stadija. Dalyvauti plenariniuose posėdžiuose gali tik įstatymų leidybą Seime inicijavusių piliečių atstovai, bet netgi jie šią teisę turi tik pirminėje - projekto pateikimo Seimui – stadijoje;

Įstatymą svarstant ir priimant plenariniuose Seimo posėdyje piliečiai nedalyvauja.¹⁵⁸ Autoriai traktuotų tai kaip trūkumą, nes piliečiams turėtų būti suteikta teisė pasisakyti dar kartą prieš balsuojant visiems seimo nariams.

3.1.4 Prezidento vaidmuo teisėkūros procese: instituto galių didinimo galimybės.

LR Konstitucijos 5 str. reglamentuoja, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismai. Minėtas straipsnis byloja apie aukščiausiu konstituciniu lygmeniu įtvirtintą valdžių padalijimo principą. Valdžių padalijimu į įstatymų leidžiamąją (Seimas), administracinę (Vyriausybė, Respublikos Prezidentas) ir teisminę (Teismai) tauta pirmiausia siekė apsisaugoti nuo savo pačios sukurtos valdžios, kad ta valdžia neištrūktų iš tautos kontrolės, nepiktnaudžiautų gautais įgaliojimais ir nevirstų grėsme ją kūrusiojo teisėms. Šio tikslo siekta neleidžiant valstybinei valdžiai susitelkti vieno asmens, vienos institucijos ar vieno socialinio sluoksnio rankose.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ragauskas P. Įstatymų leidyba Lietuvoje: teorinis aspektas. Disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004. P. 109.

¹⁵⁷ Ten pat. P. 110.

¹⁵⁸ Ten pat. P. 113.

¹⁵⁹ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2001. P. 57.

Tačiau tikroji reikalo esmė yra ne pats valdžių padalijimas – svarbiausia nustatyti optimalias sąveikas tarp padalytos valdžios struktūrų, kad ši organizacija ne tik trukdytų valdžiai pažeisti teisę, bet ir padidintų valdžios galimybes garantuojant šią teisę.¹⁶⁰

Kaip jau minėta aukščiau, įstatymų leidžiamoji valdžia Lietuvoje priklauso Seimui. Tačiau LR Konstitucija Respublikos Prezidentui taip pat suteikia tam tikras teises, kurios leidžia jam dalyvauti įstatymų leidybos procese. Šios teisės yra: 1) įstatymų iniciatyvos teisė; 2) teisė pasirašyti ir paskelbti Seimo priimamus įstatymus; 3) teisė grąžinti Seimui pakartotinai svarstyti priimtą įstatymo projektą (suspensyvinė veto teisė).

Autorių nuomone, labai svarbi įstatymų iniciatyvos teisė, nes pasinaudodamas Konstitucijos suteikta teise Prezidentas gali inicijuoti, visuomenei reikalingų įstatymų priėmimą, kurių neinicijuoja Seimas, taip atitolindamas kartais nepopuliarių, bet labai reikalingų sprendimų priėmimą.

Taip pat svarbi Prezidento teisė pasirašyti ir skelbti įstatymų projektus. Įgyvendindamas šią teisę, Prezidentas užbaigia Seimo pradėtą įstatymo kūrybą ir tampa tos kūrybos bendraautoriumi, atsakingu už jo kokybę, socialinius padarinius. Seimo priimti, bet nepaskelbti įstatymai dar nėra įstatymai, o tik jų projektai-norminiu požiūriu išplėtotą teisinę idėją. Tą galimybę (idėją) paverčia įstatymu – visiems privalomu imperatyvu – Prezidento valia, kuri įstatymo projekto pasirašymu ir paskelbimu sankcionuoja ir legalizuoja Seimo valią. Seime priimto įstatymo pasirašymas ir jo paskelbimas yra tas momentas, nuo kurio projektas virsta įstatymu – vieša ir visiems privaloma jėga.¹⁶¹

Seimas yra ta vieta, kur partijų įvairovės pristato valdžios struktūroms visuomenėje objektyviai egzistuojančią socialinių interesų įvairovę. Vadinasi Seimas nuolatos turi priiminėti įstatymus derindamas priešingus interesus. Todėl Prezidentas, atstovaudamas ne kuriam nors iš interesų, o visai jų įvairovei, yra pašauktas pasikelti virš tos įvairovės ir stebėti, koku laipsniu Seimo priimami įstatymai atitinka visų piliečių gerovės interesus. Prezidentas gali vetuoti konkretų įstatymą, jei jam atrodo, kad priimtas įstatymas pažeidžia šią „solidarumo normą“.¹⁶²

Todėl Prezidentui suteikta veto teisė yra bene svarbiausia jo kompleksinės teisės dalyvauti teisėkūroje dalis. Tačiau ši Prezidento teisė negali būti pakankamai efektyvi, kol yra konstitucinė nuostata, kad Prezidento grąžintą Seimui įstatymo projektą Seimas gali

¹⁶⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2001. P. 57.

¹⁶¹ Ten pat. P. 62.

¹⁶² Ten pat. P. 62.

pakartotinai priimti tos pačios redakcijos, jei už jį balsavo visų Seimo narių dauguma. Įveikti Prezidento veto Seimui nėra sunku, jeigu Seimo dauguma priklauso ryškia persvara vienai politinei jėgai.¹⁶³ Prof. A. Vaišvila siūlo taip pakoreguoti Prezidento veto įveikimo konstitucinį reguliavimą: „jei parlamente viena frakcija ar koalicija turi absoliučią daugumą, tai Seimas galėtų pakartotinu įstatymo projekto svarstymu įveikti Prezidento veto tik tuo atveju, kai už vetuotą įstatymą antrą kartą balsuotų ne daugiau kaip pusė, o daugiau kaip du trečdaliai visų Seimo narių. Ir tik tuo atveju, kai jokia frakcija ar koalicija tokios persvaros Seime neturi, galėtų galioti dabartinės Konstitucijos 72 str. 2 d. nustatyta norma.“¹⁶⁴

Prezidentas taip pat turėtų turėti priemonių daryti įtaką įstatymų kokybei net ir tais atvejais, kai anksčiau minėtos priemonės paveikti įstatymų kokybę jau yra išnaudotos. Šiandien Prezidentas į Konstitucinį Teismą gali kreiptis tik dėl Vyriausybės aktų atitikimo Konstitucijai ir įstatymams. Prezidentui reikėtų suteikti teisę paklausti Konstitucinį Teismą, ar įstatymas, kuris priimtas prieš Prezidento valią, neprieštarauja Konstitucijai. Prezidentas turi teisę žinoti, ar tas įstatymas, kurio vykdymą jam teks organizuoti, yra teisinis.¹⁶⁵

Profesorius S. Arlauskas taip pat siūlo, kad Prezidentas, kaip valstybės vadovas ir kaip visuomenės valios reiškėjas, savaime turėtų turėti teisę prieš pasirašydamas įstatymą patikrinti jo konstitucingumą. Ir svarbiausia, kad veikiant Konstituciniam Teismui jis tai darytų ne pats, o per specialią kompetentingą valstybinę instituciją. Prezidentui procedūriškai būtų užkirsta galimybė subjektyviai spręsti apie parlamento daugumos priimtus įstatymus.¹⁶⁶

Kaip matome Prezidento įtaka įstatymų leidyboje šiandien yra minimali. Autorių manymu, jei būtų padidinti Prezidento įgaliojimai teisėkūros procese, neabejotinai pagerėtų priimamų įstatymų kokybė, o to pasėkoje ir visuomeniniai santykiai, nes jie dažnai klostosi nekokybiškų, neteisinių įstatymų pagrindu.

Kaip jau buvo minėta ankstesniuose skirsniuose LR Konstitucijoje yra įtvirtintas tradicinis valdžių padalijimo į įstatymus leidžiančiąją, vykdomąją ir teisminę valdžią principas. Šis valdžių klasifikavimo modelis yra visiškai dėsningas politinės bendruomenės jungtinės valios pagrindinių teisių prasme. Politinės bendruomenės idėja suponuoja tris viena į kitą neredukuojamas valstybinės valdžios pagrindines viešąsias subjektyvias teises: įstatymų leidybos teisę, vykdomosios galios teisę ir teisingumo vykdymo teisę. Bet jeigu kalbama apie

¹⁶³ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2001. P. 63.

¹⁶⁴ Ten pat. P. 63.

¹⁶⁵ Ten pat. P. 63.

¹⁶⁶ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Monografija. Vilnius, 2004. P. 359.

politinės bendruomenės „konsoliduotą“ jėgą - politinę valią, tai vargu ar galima ją taip paprastai išskaidyti į įstatymus leidžiančiąją, vykdomąją ir teisminę galias ir pasiekti geidžiamą valstybės veiklos vieningumą ir efektyvumą.¹⁶⁷

Turbūt ne vienas Lietuvos žmogus pritartų minčiai, kad aukščiausiųjų valdžių santykiai Lietuvos valstybėje nėra tinkamai sureguliuoti. Apie tai byloja konfliktai, kylantys tarp Seimo ir Prezidento ar Seimo ir Vyriausybės.¹⁶⁸ Kodėl taip atsitinka?

Po kiekvienų tiesioginių rinkimų į Seimą susiformavusi parlamentinė dauguma įgyja teisę formuoti vyriausybę ir vykdyti parlamento daugumos remiamą Vyriausybės programą. Savo ruožtu kiekvienas tiesiogiai renkamas Lietuvos Respublikos Prezidentas iš rinkėjų gauna įgaliojimus įgyvendinti savo „programinius siekius“. Konstitucijoje nėra numatyta, kuri programa: Prezidento ar parlamentinės daugumos Vyriausybės, turi aukštesnę juridinę galią.¹⁶⁹ Todėl hipotetiškai galima tokia situacija, kai parlamentinės daugumos Vyriausybės programos ir Prezidento programos atskiros nuostatos gali nesutapti. O tai savo ruožtu reiškia, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra užprogramuota valstybės valdžių Prezidento ir Parlamento daugumos bei jos palaikomos Vyriausybės konflikto galimybė, kai šios dvi valdžios institucijos skirtingai supranta savo įsipareigojimus rinkėjams.¹⁷⁰ Prieštaringa situacija susiklostė Lietuvos politiniame gyvenime, kai 1997 m. Lietuvos Prezidento rinkimus laimėjo Valdas Adamkus. Tačiau 1999 m. metinio pranešimo metu išdėstyta jo programa, netapo Vyriausybės sudedamąja dalimi. Todėl tarp Seimo daugumos palaikomos Vyriausybės ir Prezidento vyko konfrontacija, kuri baigėsi tuo, kad Prezidentas viešai pareiškė nepasitikėjimą Vyriausybės vadovu G. Vagnoriumi.¹⁷¹

Be abejonės Lietuvos politiniame gyvenime buvo ir daugiau situacijų, kai prezidentinė institucija ir valdančioji Seimo dauguma daugiau konfrontavo nei bendradarbiavo.¹⁷² Tokiais atvejais visuomenės politinės simpatijos ir antipatijos pasidalija į dvi priešiškas stovyklas. Viena visuomenės dalis stoja Prezidento, kita – parlamentinės daugumos ir jos suformuotos Vyriausybės pusėn. Be abejonės toks visuomenės politinis susipriešinimas, kai viena visuomenės dalis nieško kompromisų su kita, bet kategoriškai reikalauja, kad kitai

¹⁶⁷ Arlauskas Saulius. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys.* Monografija. Vilnius, 2004. P. 341.

¹⁶⁸ Arlauskas S. Lietuvos Respublikos prezidento statuso ir įgaliojimų tobulinimo galimybės parlamentinėje valdymo formoje//*Jurisprudencija.* T. 4(106). P. 11.

¹⁶⁹ Ten pat. P. 12.

¹⁷⁰ Ten pat. P. 12.

¹⁷¹ Ten pat. P. 12.

¹⁷² Ten pat. P. 12.

visuomenės daliai atstovaujantys politikai pasitrauktų iš postų ar apskritai iš politikos, nestiprina demokratijos pagrindų.¹⁷³

2006 m. vasarą susiklosčiusi politinė padėtis, kai buvo suformuota parlamentinės mažumos G. Kirkilo vadovaujama Vyriausybė, aiškiai parodė, kad, Prezidentas negali būti vienu iš pagrindinių valstybės politikos formavimo dalyviu įgyvendinant savo programinius siekius ir yra privertas „globoti“ parlamentinės mažumos ar daugumos Vyriausybę. Net kai rinkėjų dauguma ima rimtai abejoti Vyriausybės sugebėjimu deramai vykdyti savo rinkiminius įsipareigojimus, Prezidentas vis tiek skatinamas neskubėti viešai reikšti nepasitikėjimo Vyriausybės veikla. Taip yra todėl, kad Prezidentas negali rizikuoti valdžios vakuumu, kai aiškiai matosi, kad parlamentinės daugumos suformuoti nebeįmanoma.¹⁷⁴ Kaip teigia prof. S. Arlauskas: „pati mažumos vyriausybė parlamentinėje respublikoje yra savotiškas nesusipratimas, nes parlamentas formuoja vyriausybę, tačiau jos neremia (nėra daugumos palaikymo)“.¹⁷⁵

Akivaizdu, kad būtina ieškoti konstitucinių priemonių, kurios padėtų Lietuvoje išvengti tokių situacijų, valdžios šakų supriešinimo, Vyriausybės ir Parlamento darbą padarytų veiksmingesnį.¹⁷⁶ O priežastys slypi ne tiek mūsų politinėje kultūroje, bet būtent pačioje konstitucinėje valstybės valdžių sąrangoje.¹⁷⁷

Anot prof. S. Arlausko: „svarbiausias Lietuvos valstybės parlamentinės sąrangos trūkumas tas, kad Prezidentas negali paleisti Seimo net tada, kai yra įsitikinęs, kad Seimas prarado rinkėjų pasitikėjimą, ir kai Seime stinga politinės daugumos, formuojančios vyriausybę, susidarymas, kai apskritai ši dauguma nesusidaro neapibrėžtą laiką.¹⁷⁸ Todėl lieka vienintelė galimybė: Prezidentas, siekdamas atkurti visuomenės pasitikėjimą parlamentine valdžia, turi turėti teisę paleisti parlamentą ir skelbti naujus, priešlaikinius parlamento rinkimus“.¹⁷⁹

Kai Prezidentas disponuoja parlamento paleidimo galimybe, galima sakyti, kad Parlamentas savo veikloje nuolat jaučia tam tikrą visuomenės vardu vykdomą valingą

¹⁷³ Arlauskas S. Lietuvos Respublikos prezidento statuso ir įgaliojimų tobulinimo galimybės parlamentinėje valdymo formoje//Jurisprudencija. T. 4(106). P. 12-13.

¹⁷⁴ Ten pat. P. 13.

¹⁷⁵ Ten pat. P. 13.

¹⁷⁶ Ten pat. P. 14.

¹⁷⁷ Ten pat. P. 13.

¹⁷⁸ Ten pat. P. 16.

¹⁷⁹ Arlauskas Saulius. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Monografija. Vilnius, 2004. P. 362.

spaudimą ir todėl dar labiau įpareigojamas garbingai atstovauti rinkėjams. Dėl šios priežasties Prezidentui gali tekti pasinaudoti savo teise paleisti parlamentą ne taip dažnai.¹⁸⁰

Tačiau prof. S. Arlauskas pažymi: „jeigu keistume Prezidento santykius su Parlamentu, tai reikia keisti Prezidento santykius su Vyriausybe, t.y., kad nekiltų konfliktai tarp valdžių, Prezidentas negali būti įtraukiamas į vykdomosios valdžios sąrangą, būtina atsisakyti Prezidento, kaip vykdomosios valdžios grandies. Tiesiog Prezidento institucija būtų tarpininkas tarp vykdomosios ir parlamento institucijų, garantuotų parlamento ir parlamentinės vyriausybės darbą“.¹⁸¹

3.1.5 Seimo struktūrinės reformos teikiamos galimybės

2008 m. pabaigoje „Vilimorus“ atliktos apklausos duomenys liudija, kad tik 8 proc. šalies gyventojų pasitiki įstatymų leidžiamąja valdžia, Seimu.¹⁸² Kyla retorinis klausimas, ar gali piliečiai gerbti ir sąžiningai vykdyti minėtos institucijos leidžiamus teisės aktus-įstatymus?

Akivaizdu, kad reikia imtis veiksmingų priemonių ne tik atkurti Seimo nario prestižą, bet kartu sukurti deramas institucines prielaidas formuotis visuotinės pagarbos profesionaliam darbui politikoje tradicijai.¹⁸³

Beveik visose Vakarų demokratinėse valstybėse egzistuoja dviejų rūmų parlamentinė struktūra, žemesnieji ir aukštesnieji rūmai: Airijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV, Vokietijoje, Italijoje, Lenkijoje ir kt. Į žemesnius rūmus renkama remiantis demokratinio atstovavimo principu, į aukštesnius rūmus renkama taikant profesionalumo kriterijų.

Lietuva pasinaudodama Vakarų valstybių parlamentinio darbo organizavimo tradicija galėtų imtis įgyvendinti struktūrinę Seimo reformą. Lietuvos parlamentas būtų sudaromas iš dviejų rūmų: žemesnės pakopos rūmus - Seimą, galėtų sudaryti 85 nariai, aukštesnius

¹⁸⁰ Arlauskas Saulius. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Monografija. Vilnius, 2004. P. 363.

¹⁸¹ Kokia alternatyva galėtų būti Lietuvoje Seimokratiniam valdymui?//Karštas Komentarai. Rugsėjo 29- Rugsėjo 12. 2008.

¹⁸² <http://www.balsas.lt/naujiena/225144/pasitikejimas-seimu-partijomis-ir-vyriausybe-padidejo/rubrika:naujienos-lietuva-politika>. Prisijungimo laikas: 2008-12-13, 14:54.

¹⁸³ Ar lietuviai pajėgūs savarankiškai valdyti savo valstybę? Arba kodėl Lietuvai verkiant reikia reformuoti Seimą?// Karštas komentarai. Rugsėjo 12-26. 2008.

rūmus - Senatą, 36 nariai.¹⁸⁴ Senato nariais galėtų tapti ne jaunesni kaip 35 metų, valstybės tarnyboje arba kitose srityse pasižymėję asmenys, galintys savo žinias ir patirtį pritaikyti valstybės valdyme.

Tokiu būdu išvengtume tokių paradoksalių situacijų, kuri susiklostė po paskutinių Seimo rinkimų. Įstatymų leidžiamosios institucijos atsidūrė jokios politinės patirties neturinti šou verslo atstovė, dainininkė Inga Valinskienė ir didelės politinės patirties turintis profesionalas Česlovas Juršėnas. Tokie patyrę politikai kaip Česlovas Juršėnas, esant dviejų rūmų parlamentinei sandarai, turėtų galimybę kandidatuoti į Senatą ir taip išnaudoti savo patyrimą kontroliuojant žemesniuosius rūmus, kad nebūtų priiminėjami abejotinos kokybės įstatymai.

Reiktų pažymėti, kad Senatas neturėtų iniciatyvos leisti įstatymus. Kokius įstatymus būtina priimti, spręstų demokratiškai visuotiniuose rinkimuose išrinkti tautos atstovai – Seimo nariai. Būtent jie geriausiai jaučia gyvenimo pulsą, žino konkrečius žmonių poreikius. Senato funkcija būtų suvaldyti Seimo narių energiją, išprausti ją į protingumo rūmus, pagaliau apsaugoti žmones nuo korumpuotų įstatymų priėmimo.¹⁸⁵

4. Teisinio nihilizmo įveikimo galimybės teisės aiškinimo ir taikymo procesuose

4.1 Teisės aiškinimo ir taikymo proceso ypatumai. Teismo vaidmuo.

Darbo autoriaus prieš tai buvusiuose skyriuose aptarė, kad teisės neigimas išplitęs tiek teisinės sąmonės lygmenyje, tiek teisėkūroje, todėl natūralu, kad teisė nėra tinkamai įgyvendinama teisės taikymo bei aiškinimo lygmenyse. O kitaip turbūt ir būti negali, nes Seimas neskuba priimti ne tik teismų įstatymo, bet ir imtis teismų reformos, kuri padėtų pašalinti teisės taikymo procese egzistuojančias kliūtis. Esant netinkamam teisės taikymo procesui – teisingumo įvykdymas visuomenėje neįmanomas.

Kaip rašė prof. P. Leonas – „paprastai kalbant, kiekvienam valstybės valdininkui tenka įstatymus aiškinti – juos vykdant ar taikant visuomenės reikalams tvarkyti. Bet čia imuosi kalbėti ne apie tokį įstatymų aiškinimą, o apie tą, kuris yra pavedamas tam tikrai aukščiausiajai įstaigai, kuris konkrečiu atveju duotas, yra laikomas įstatymo galioje, o

¹⁸⁴ Ar lietuviai pajėgūs savarankiškai valdyti savo valstybę? Arba kodėl Lietuvai verkiant reikia reformuoti Seimą?/// Karštas komentaras. Rugsėjo 12-26. 2008.

¹⁸⁵ Ten pat.

kitiems panašioms atsitikimams esti pavyzdys ir autoritetinga nuomonė. Šitas įstatymų aiškinimas yra vienas svarbiausių valstybinių darbų, nes juo yra saugojamas valstybėje teisėtumas ir net Konstitucijos atitinkamas jos esmei vykdymas“.¹⁸⁶

Teisės aiškinimas yra tokia pati atsakinga akcija, kaip ir paties teisės akto sukūrimas. Teisininkai aiškinantys teisę ir ją taikantys yra vienodai atsakingi dėl neteisės įsiviešpatavimo, kaip ir politikai kuriantys neteisinius įstatymus. Teisininkas įstatymo aiškinimu ir taikymu gali sušvelninti arba sugriežtinti įstatymą, bet jis negali pateisinti savo tarnavimo neteisei teigdamas : „Toks buvo įstatymas“.¹⁸⁷ Būtinybę aiškinti teisės normas lemia keletas priežasčių: socialinio gyvenimo dinamika; abstraktus normų pobūdis; lingvistinės priežastys; sisteminis teisės normų funkcionalumas; praktika nepatikrintų įstatymų neišbaigtumas. Taigi visos šios priežastys verčia imtis tokio intelektualinio, loginio veiksmo kaip teisės normų aiškinimas (interpretavimas), kuris reikalauja iš interpretatoriaus solidžios teisinės ir kitokios kompetencijos. Praktinį kvalifikuoto teisės normų aiškinimo poreikį šiandien didina teismų vykdoma teisinio reguliavimo teisėtumo kontrolė (konstitucinė ir administracinė justicija), leidimas teismams remtis ir bendraisiais teisės principais.¹⁸⁸ Teisės taikymo tikslas – garantuoti tiek pavienio asmens, tiek visų visuomenės narių interesus, ginant vieno asmens teises, neturi būti pažeidžiamos kito asmens teisės. Tai esminis kiekvieno teisės taikymo principas, kuris daro teisės taikymą itin atsakinga, sudėtinga ir aukštos kvalifikacijos reikalaujančia akcija.¹⁸⁹

Teisės taikymo subjektai dažniausiai yra valstybės institucijos ir pareigūnai, turintys tam specialius įgaliojimus valstybės vardu duoti kitiems asmenims, institucijoms privalomus paliepimus, teisėtai varžyti kito asmens teises.¹⁹⁰

Teisės taikymo yra kūrybinė veikla. Tai reiškia, kad valstybės institucijos ir pareigūnai privalo ne formaliai, o kūrybiškai taikyti teisę: parinkti kuo tinkamesnius pagalbos asmeniui įgyvendinti savo teises būdus, vengti biurokratizmo arba imtis veiksmingų teisinio poveikio priemonių, kai reikia apginti asmens teises, įgyvendinti teisingumą.¹⁹¹

Toliau bus aptariamas aptarti teismo - vienintelės Lietuvoje institucijos, kuri aiškindama ir taikydama teisę vykdo teisingumą, vaidmuo.

¹⁸⁶ Leonas P. Raštai. III Tomas. Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2005. P. 141.

¹⁸⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 361.

¹⁸⁸ Ten pat. P. 362 – 363.

¹⁸⁹ Ten pat. P. 386.

¹⁹⁰ Ten pat. P. 386.

¹⁹¹ Ten pat. P. 387 – 388.

Kaip rašo Petras Leonas: „Gyvenimui besiplėtojant reikalų daugėja ir jie darosi painesni. Daugėja ir įstatymų. Esant daugybei įstatymų kiekvienas pilietis negali jų visų gerai žinoti, todėl ilgainiui atsirado tam tikra profesija – teisės žinotojų, teisininkų. Kilus dėl kurios nors teisės normos vykdymo ginčui, teisės žinotojo tarpininkavimas yra būtinai reikalingas. Vienas svarbiausių tarpininkų šiandienos demokratinėje teisinėje valstybėje esti teismas, kuris privalo žinoti ir žino teisę. Ginčo dalyviams nėra būtina nurodyti teismui, dėl kurios normos vyksta ginčas, kuri norma turi būti pritaikyta jų ginčui išspręsti. Ginčo dalyviams pakanka išdėstyti teisinę ginčo aplinkybes, nusakyti juridinį santykį, o juridinės normos tam santykiui spręsti atradimas ir pritaikymas yra jau teismo pareiga, dėl to, kad teismas žino teisę (iura novit curia).¹⁹²

Taigi, kai piliečiams jų pačių pastangų savo teisėms įgyvendinti ar apginti nepakanka, turi teisę kreiptis pagalbos į valstybės institucijas, turinčias valdinius įgaliojimus, tarp jų – ir įgaliojimus taikyti teisės normas, kad valstybė padėtų jiems pasinaudoti savo teise arba ją apginti pažeidimo atveju. Šitaip susiduriame su nauja teisės įgyvendinimo akcija – teisės taikymu.¹⁹³

Daugelis iš mūsų puikiai suprantame, kad teisme bei jame dirbančių teisėjų vaidmuo ne tik, kad nesumažėjęs nuo teismo atsiradimo dienos, bet vis labiau plečiasi. Teismo vaidmuo šiuolaikinėse valstybėse (ypatingai einančių demokratijos keliu) darosi vis labiau įtakingesnis. Dabar teismai sprendžia ne tik elementarius teisinius ginčus – santuokos nutraukimo ir sutuoktinių turto padalijimo, žalos atlyginimo, bet ir politinio, moralinio pobūdžio problemas, pavyzdžiui, kas bus valstybės prezidentas ar kuri partija turės daugumą parlamente (rinkimai JAV, Ukrainoje); nuo kada atsiranda žmogaus gyvybė ir atitinkamai – kas yra žmogus ir ar leisti gimti žmogui (Europos žmogaus teisių teismo sprendimai). Taigi teismų jurisdikcija dabar apima praktiškai visas visuomenės politinio, ekonominio, socialinio, dvasinio gyvenimo sritis.¹⁹⁴

Teismai – vykdanči teisėgumą ir ginanti asmens teises ir laisves institucija. Teismai privalo išspręsti teisinį konfliktą taip, kad būtų surasta pusiausvyra tarp asmeniui nustatomų teisių ir pareigų, kad nebūtų suabsoliutinamos vieno asmens teisės, o kitų suvaržomos.¹⁹⁵

¹⁹² Leonas P. Raštai. II Tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2005. P. 195.

¹⁹³ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 383.

¹⁹⁴ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ??? Justitia. 2006. Nr. 3(61). P. 2-3.

¹⁹⁵ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 80.

Teismo vaidmens įtakos augimo pasėkoje visuomenės dėmesys teismams sparčiai auga, nes vis daugiau asmenų susiduria su teismų veikla. Taip pat vis aktualesnis tampa teismų ir teisėjų atsakomybės demokratinėje visuomenėje klausimas.¹⁹⁶ Pripažįstant, kad nepriklausomi teismai yra demokratinės santvarkos ir demokratijos vertybių, žmogaus teisių ir laisvių sergėtojai, neišvengiamai kyla klausimas, o kas sergsti šį sergėtoją; kur yra ir ar apskritai yra teismų galios ribos; kaip užtikrinti, kad teismai neuzurpuotų suverenių tautos galių ir netaptų politinės, ekonominės kovos įrankiu vienos ar kitos politinės, finansinės ar kitokios grupės rankose?¹⁹⁷

4.2 Teisingai aiškinamos ir taikomos teisės prielaidos

Korpuso formavimo principai. Labai svarbus ir problemiškas yra pretendentų į teisėjus ir teisėjų skyrimo procedūrų klausimas. Teisėjų korpuso formavimo sistema ne tik turi įtakos šio korpuso vertybinei, profesinei, socialinei sudėčiai, bet ir teismų sistemos ir kitų valdžios šakų santykiui. Taigi teisėjų korpuso formavimo principai neabejotinai turi tiesioginę įtaką ne tik šio korpuso kokybei, bet ir jo veiklai. Pavyzdžiui neabejotinai egzistuoja teisėjų nepriklausomumo principo turinio ir teisėjų skyrimo mechanizmo ryšys. Ne tik Lietuvai, bet ir kitoms valstybėms teisėjų korpuso formavimo sistema yra iššūkis: kaip rinkti, išlaikyti, prižiūrėti ir pašalinti teisėjus, kad nebūtų pažeistas teisėjų nepriklausomumo, nešališkumo principas, atskaitomybės principas, taip pat nebūtų paaukota kvalifikacija.¹⁹⁸

Visam pasaulyje daugiausia egzistuoja politinė teisėjų korpuso formavimo sistema, kai teisėjus skiria įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios.¹⁹⁹ Tačiau daugiausia teisėjų skyrimo procedūros efektyvumas priklauso ne tiek nuo to, kokia institucija – parlamentas, prezidentas ar kiti skirs teisėjus, kiek nuo politikų, atsakingų už teisėjų korpuso formavimą, vertybinių nuostatų savo pareigos visuomenei suvokimo, jų moralės ir kultūros lygio.²⁰⁰

Taip pat reiktų nuspręsti, iš ko rinktis pačius teisėjus. Išskiriamos dvi biurokratinė bei profesinė atrankos sistemos. Lietuvai reiktų atsižvelgti į šių sistemų trūkumus ir privalumus ir remiantis jais formuoti savitą, Lietuvos kontekste geriausią teisėjų atrankos sistemą. Esant biurokratinei teisėjų atrankos sistemai pretendentai į teisėjus specialiais egzaminais

¹⁹⁶ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). P. 3.

¹⁹⁷ Ten pat. P. 3.

¹⁹⁸ Geoffrey P. Miller. Bad Judges. New York University School of Law, 2004. P. 2.

¹⁹⁹ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). P. 4.

²⁰⁰ Ten pat. P. 4.

atrenkami iš jaunų, ką tik baigusių universitetines studijas, t.y. iš neturinčių praktinės patirties, asmenų; atrinkti kandidatai rengiami teisėjo darbui specialiose teisėjų mokyklose.²⁰¹ Profesinei atrankos sistemai būdinga tai, kad teisėjais skiriami didelę praktinę patirtį turintys teisininkai, asmuo gali būti paskirtas teisėju į bet kurios grandies teismą ir karjeros sistemos nėra.²⁰²

Tačiau, ar šiuolaikiniam teisėjui pakanka tik kvalifikacinių reikalavimų? Turbūt daugelis neabejotinai pasakytų, kad ne. Pretendentui į teisėjus turi būti keliama daugybė kitų profesinių, moralinių, bendrų žmogiškųjų reikalavimų: teisėju skiriamas žmogus turi būti eruditas plačiuoju požiūriu; reikiama psichologiškai pasirengęs, jis turi operuoti, išsiskirti, dominuoti igimtu teisingumo jausmu bei nuovoka, kas sąžininga ir racionalu, o kas ne; turi būti jautrus svetimam skausmui ir sugebėti į kito žmogaus bėdą pažvelgti kaip į savo.²⁰³ Jis turi ne tik išpažinti moralines vertybes, bet ir nenukrypstamai jų laikytis savo gyvenime; turi sugebėti atsispirti įvairiems prašinėjimams, pagundoms, spaudimui ar net garsinimams; teisėjas turi būti savikritiškas; jis turi jaustis esąs visuomenės dalis, o ne matyti save virš jos.

Kaip teigia V. Mikelėnas: „tinkančių ir galinčių Lietuvoje dirbti teisėjais pretendentų yra, tik reikia įdiegti tokią atrankos sistemą, kuri garantuotų, kad būtent tokie žmonės ateitų į teisėjų korpusą“.²⁰⁴

Teismų nepriklausomumas ir teisėjų atsakomybė. Teismų sistemos nepriklausomumas yra teisingumo aksioma; ji turi būti tokia, kad atspindėtų teismo, į kurį kiekvienas, norintis teisingumo, galėtų laisvai kreiptis, neutralumą. Neutralumas yra tai, ką turi įkūnyti teisėjas. Pirmiausia svarbu užtikrinti, kad teisėjų parinkimo ir skyrimo procedūra, jų tarnybos ir įgaliojimų laikas, institucinė tvarka jų teisinėms funkcijoms vykdyti būtų tokie, kad garantuotų jų nepriklausomumą.

Tam kad teisė būtų taikoma teisingai, privalo būti įgyvendintas teisėjų nepriklausomumo ir teisėjų atsakomybės principas. Teismo ir teisėjo nepriklausomumas – tai valstybėje įtvirtinta garantijų sistema, užtikrinanti savarankišką institucinį teismo funkcionavimą, sudaranti sąlygas teisėjams profesionaliai ir nevaržomai vykdyti teisingumą, apsauganti teismą ir teisėją nuo politinio, ekonominio bei kitokio išorinio poveikio.²⁰⁵

²⁰¹ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). P. 6.

²⁰² Ten pat. P. 6.

²⁰³ Ten pat. P. 6.

²⁰⁴ Ten pat. P. 6.

²⁰⁵ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos//Jurisprudencija. 2000. T. 17(9). P. 56.

Konstitucinis teismas ne kartą pažymėjo, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos yra būtinos pirmiausia dėl to, kad būtų užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės.²⁰⁶

Pastebime, kad teismo ir teisėjo nepriklausomumas, nors yra taps universalus, tačiau labai trapus ir praktikoje neretai pažeidžiamas principas. Teismų nepriklausomybė garantuoja žmonėms teisę į nešališką teismo procesą. Ši teisė yra viena pagrindinių žmogaus teisių, įtvirtintų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje.²⁰⁷

Šiam pamatiniui principui skiriama nemažai vietos tarptautiniuose teisės aktuose. Išskirkime Europos Tarybos Ministrų komiteto 1994 10 3 rekomendaciją Nr. R(94) 12 „dėl teisėjų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo ir vaidmens“. Rekomendacijoje neaptinkame teismo nepriklausomumo apibrėžimo, tačiau aptarimas, kam reikalingas teisėjų ir teismo nepriklausomumas. Rekomendacijos preambulėje pažymima, kad teismo nepriklausomumas reikalingas tam, kad būtų sustiprinta įstatymo valdžia demokratinėse šalyse. Kaip žinoma, demokratinėse valstybėse tik teisėjams pavesta atlikti atsakingą misiją – vykdyti teisingumą. Tokia pozicija sudarydavo prielaidas suprastintai vertinti nepriklausomumo principo esmę, teigti, kad svarbiausia nepriklausomumo garantija – iš esmės tik nesikišimas į konkrečios bylos nagrinėjimą, manytume, kad įsigilinęs į problemos esmę, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas neatsitiktinai viename iš savo nutarimų konstatavo, jog teisingumo vykdymą reikia suprasti kaip teismų funkciją, lemiančią šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Teismo nepriklausomumą suvokiame kaip realią galimybę su demokratiniu būdu suformuotų savivaldos institucijų pagalba savarankiškai, nekliudomai tvarkytis sistemos viduje, Konstitucijos nustatytais pagrindais bendraujant ir bendradarbiaujant su kitomis valstybės valdžiomis. Taip būtų įgyvendinta Š. L. Monteskjė valdžių padalijimo teorija bei Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. įtvirtintas valstybės valdžių atribojimas.²⁰⁸

Teisėjų nepriklausomumas paprastai analizuojamas dviem aspektais – išoriniu ir vidiniu. Šiuo antru aspektu, nepriklausomumas iš esmės reiškia teismo nešališkumą, t. y. reikalavimą, kad teismas spręstų bylą tik pagal teisę, kaip ją pats supranta, ir pagal teismo nustatytus bylos faktus, be jokios įtakos iš šalies. Lietuvoje dažniausiai diskutuojama apie išorinį, arba institucinį teismų nepriklausomumą. Be abejo šis nepriklausomumo aspektas

²⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas // Valstybės žinios. 1995-12-13, Nr. 101-2264.

²⁰⁷ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos // Jurisprudencija. 2000. T. 17(9). P. 55.

²⁰⁸ Ten pat. P. 56 psl.

labai svarbus, tačiau vidinis nepriklausomumas tiek pat svarbus, tačiau Lietuvoje tam skiriama ne ypatingai daug reikšmės. Tiek vienas, tiek kitas aspektas glaudžiai susijęs su jau aptarta teisėjų korpuso formavimo problematika. Pavyzdžiui, viena iš vidinio teisėjo nepriklausomumo sąlygų yra jo kvalifikacija ir nepriekaištinga reputacija. Nekvalifikuotas teisėjas objektyviai negali būti nepriklausomas, nes nežinojimas skatina netikrumą ir baimę : Nekvalifikuotas teisėjas nebus pajėgus pats pateikti nešališką teisės aiškinimą ir objektyvų faktų vertinimą, o bus priverstas remtis kito bylos dalyvio pateiktu teisės normos interpretavimu ar fakto vertinimu. Lygiai taip pat teisėjas, turintis blogą reputaciją, negali būti nepriklausomas, nes jam bet kada gali būti priminta jo praeitis. Dėl teisėjo vidinio nepriklausomumo pažymėtina, kad galima matyti ne vieną Lietuvoje neišspręstą problemą: tai, kad nėra skaidrios bylų paskirstymo ir teisėjų kolegijų sudarymo sistemos; teismų ir skyrių pirmininkų kompetencijos ir jos ribų problema.²⁰⁹

Kol Lietuvoje nėra gilesnių požiūrio į vidinį teisėjo nepriklausomumą tradicijų, kita vertus, kol nėra griežtų reputacijos standartų, parenkant pretendentes į teisėjus, netinkamą vidinio teisėjų nepriklausomumo suvokimą iš dalies lėmė ir tai, kad ilgą laiką nebuvo teisėjų elgesio kodekso, kuriame konkrečiai, o ne abstrakčiai būtų surašyti teisėjo elgesio tiek teismo procese, tiek už jo ribų reikalavimai.²¹⁰ Panašu, kad ir neseniai patvirtintas teisėjų profesinės etikos kodeksas negalėtų būti veiksmingas, nes tėra deklaracijų rinkinys, kuris pats savaime padėties nepakeis.

Tas faktas kad teismų autoritetas priklauso nuo kiekvieno teisėjo atskirai, patvirtinamas vis dar pasitaikančiais žiniasklaidos pranešimais apie menkiausią teisėjo etinį nusižengimą. Dėl susikompromitavusio kolegos yra nepagrįstai griaunamas visuomenės pasitikėjimas ir kitais teisėjais, tačiau suvokiame, kad demokratinėje valstybėje viešumas yra labai svarbi vertybė, skatinanti vidinę kontrolę ir savireguliaciją. Juolab, kad teisėjo nusižengimas etiniams principams nėra eilinis įvykis. Tik savo pavyzdžiu teisėjai gali suformuoti teigiamą visuomenės požiūrį į teisingumą, teisėtumą, bei moralę apskritai.²¹¹

Materialinis teisėjo nepriklausomumas – svarbi garantija, siekiant apsaugoti teisėjus nuo įvairaus pobūdžio išorinio poveikio.²¹² Pastebėtina, kad tai ypač svarbu pereinamojo laikotarpio valstybėse. Mat lemiamų permainų metu itin suaktyvėjo nusikalstamos grupuotės,

²⁰⁹ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). P. 7.

²¹⁰ Ten pat. P. 7 -8.

²¹¹ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos//Jurisprudencija. 2000. T. 17(9). P. 61.

²¹² Ten pat. P. 57.

susidaro palankesnė dirva korupcijai, išauga kontrabandos mastai. Pastebėta, kad kai kurios finansinės, ekonominės struktūros siekia įsitvirtinti nelegaliais būdais. Ne išimtis ir Lietuva. Teismas yra visų teisėtvarkos ir teisėsaugos institucijų kontrolės piramidės viršūnėje. Todėl itin svarbu sudaryti sąlygas, objektyviai pašalinančias poveikio teismui galimybę. Visuotinai pripažįstama, kad veiksmingiausias būdas – teisėjų funkcijų svarbą bei atsakomybę atitinkančios ekonominio pobūdžio garantijos. Pabrėžtina, kad tai nėra savitiksliis dalykas. Teisėjams draudžia įstatymas dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose, įmonėse. Teisėjo darbas yra vienintelis jų pajamų šaltinis, todėl svarbu užtikrinti stabilų ir jų darbą atitinkantį teisėjų darbo užmokestį, t. y. materialinį nepriklausomumą.²¹³

Teismų nepriklausomumas nėra savitiksliis dalykas, o tik viena iš garantijų, kad kiekviena byla bus sprendžiama pagal teisę, o jos baigtį lems nešališki teisiniai argumentai, pritaikyti nešališkai nustatytiems bylos faktams. Tačiau kartais teismų nepriklausomumas suprantamas kaip absoliutus teisėjų imunitetas nuo bet kokios kritikos ir atsakomybės, nes bet kokie bandymai kalbėti apie teisėjų padarytas klaidas ir jų atsakomybę susilaukia atsakomosios reakcijos: neva teismų darbo kritika ar kalbos apie teisėjų atsakomybę – tai kėsinimasis į teismų nepriklausomumą. Tačiau jeigu teisėjas ignoruoja teisę, elgiasi nederamai su teisėjo statusu, jis kaip ir kiekvienas kitas valstybės pareigūnas, privalo atsakyti. Skirtumas tik tas, kad teisėjų atsakomybės pagrindai ir tvarka turi būti tokie, kad neleistų susidoroti su teisėjais, kurie kažkam neįtinka dėl jų priimtų teisėtų ir pagrįstų sprendimų. Visus teismų sprendimus, taigi ir teisėjų darbo trūkumus, taip pat būtina aiškinti visuomenei, viešai vertinti, apie juos informuoti. Tai vienas iš būdų didinti pasitikėjimą teismais, o tuo pačiu kelti teisės prestižą visuomenėje.²¹⁴

Realus teismų nepriklausomumas yra įmanomas tuomet, kuomet nagrinėjant bylą, teisėjai teisės normas imasi aiškinti vadovaudamasi teisės samprata. Aiškios teisės sampratos buvimas teismų praktikoje padeda ne tik geriau suprasti įstatymo tekstą formulavusio įstatymo leidėjo tikslus, bet padeda tarpusavyje susikalbėti teisininkams.²¹⁵ Juk dažnai atsitinka taip, kad jog skirtingose teismų institucijose dėl to paties teisinio fakto teismų sprendimai išsiskiria visiškai.²¹⁶

²¹³ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos//Jurisprudencija. 2000. T. 17(9). P. 58.

²¹⁴ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). P.

²¹⁵ Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose//Jurisprudencija. 2006. Nr. 8 (86).

²¹⁶ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 80.

Tokia kontraversiška praktika silpnina teismų autoritetą, verčia piliečius manyti, kad teismai blaškosi ir nežino, kas teisinga, o kas ne.

Teisėjo kvalifikacija. Turėdamas gerų teorinių žinių ir praktinių įgūdžių, teisėjas geba maksimaliai suvokti ginčo esmę ir teisingai taikyti teisės normą siekdamas jį išspręsti. Deja objektyviai susiklostė, kad teismų reformai prireikė daug naujų teisėjų, o jiems parengti dirbti šį atsakingą neskirta reikiamo dėmesio. Galimybė rinkti iš tiesų kvalifikučiausius teisininkus atsirado pastaraisiais metais, valstybei iš esmės pradėjus rūpintis teisėjo socialinėmis garantijomis. Nuolat aktyvėjanti Teisėjų mokymo centro veikla leidžia tikėtis, kad teisėjo kvalifikacija vis rečiau bus minima tarp, lemiančių teismo sprendimų nestabilumą.²¹⁷

Labai svarbus tinkamai įvertinti asmenų, pretenduojančių tapti teisėjais, teisės žinias. Egzaminai yra vienas iš būdų jas patikrinti. Turint galvoje psichologinį krūvį ir įtampą, tenkančią kandidatams per egzaminus, pernelyg drąsu teigti, kad juos išlaiko tik geriausieji. Kita vertus geras teorijos ir įstatymų išmanymas dar negarantuoja, kad pretendentas į teisėjus sugebės gerai taikyti jas praktiškai. Nepamirškime, kad po studijų aukštojoje mokykloje suteikta kvalifikacija jau įrodo turint teisės žinių. Akivaizdu, kad tik ilgalaikę praktiką teismuose atlikęs teisininkas gali būti objektyviai vertinamas kaip galintis dirbti teisėjo darbą.²¹⁸

Teisinio darbo patirtis parodė, kad teisėjo veiklos sėkmės laidas yra gebėjimas teisės nuostatas sėkmingai taikyti konkrečioms gyvenimo situacijoms. Tai leidžia daryti išvadą, kad jau atrenkant pretendentes į teisėjus teisės taikymo ir aiškinimo aspektams būtina skirti daugiausia dėmesio. Kadangi įstatymų taikymo problemų daugiausia turi apylinkės teismų teisėjai, reikia stiprinti būtent pirmosios pakopos teismus. Teisingai nustačius ginčijamą teisinį santykį ir tinkamai pritaikius teisės normą, jau pirmosios instancijos teisme priimtų sprendimų kaita gerokai sumažėtų. Be abejonės, tai teigiamai paveiktų ir teismo – vienintelio teisingumo vykdytojo autoritetą.²¹⁹

Taigi teisėjams būtina kelti maksimalius reikalavimus, jei norime kad teisingumo vykdytojo vaidmenį atliekami subjektai, atgautų prestižą visuomenėje.

Per Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį buvo padaryta nemažai įstatymo pataisų, kurios leido netinkamos kvalifikacijos asmenims įsilieti į teisininkų luomą, tame tarpe ir teisėjų: teismų įstatymo pataisa, kelerius metus leidusi patekti patekti į teisėjų korpusą kai

²¹⁷ Valančius V. Teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi //Justitia. 1999. Nr. 5-6. P. 12.

²¹⁸ Ten pat. P. 12.

²¹⁹ Ten pat. P. 12.

kurių kategorijų asmenims be kvalifikacinio egzamino; advokatūros įstatymo pataisa, atvėrusi kelią į advokatūrą be jokių kvalifikacinių egzaminų abejotinos kvalifikacijos ir reputacijos asmenims; visiškai naujas Seimo sprendimas leisti dirbti prokurorams iki 2008 m. asmenims, neturintiems teisinio išsimokslinimo.²²⁰ Ar tai daroma tyčia, ar iš tikrųjų galvojama, kad tokių profesijų asmenims nereikia kvalifikacinių egzaminų?

Tačiau reiktų pripažinti, kad esama kvalifikacinių egzaminų sistema neužtikrina, kad į teisėjų ir kitų atsakingų teisines pareigas bus skirti kvalifikuoti asmenys, nes nėra garantijų, jog į egzaminų komisiją tikrai bus paskirti tokie žmonės, kurių ir kvalifikacija, ir vertybinės nuostatos leistų jiems nešališkai ir objektyviai įvertinti būsimą pretendento žinias.²²¹ Lietuvoje šiuo metu veikia mišri biurokratinė – profesinė teisėjų atrankos sistema, kurioje vadinamasis biurokratinis atrankos ir apylinkės teismo teisėjus principas dominuoja, laikas galvoti apie pretendentų į teisėjus dalykinio rengimo, t.y. aukštojoje mokykloje įgytų žinių kryptingo gilinimo, jų adaptavimo teisėjo darbui sistema, taigi ir apie sisteminių pretendentų į teisėjus žinių patikrinimo modelį, kuris neapsiribotų vienu egzaminu, o sudarytų galimybę pretendentui pasirodyti ne tik bendriausias teisės žinias, bet gilų ar gilesnį probleminį supratimą.²²²

Teismų savivalda. Dar vienas svarbus teismų reformos etapas – tai teismų savivaldos stiprinimas. Konstitucinis teismas pripažino, kad saugoti savo profesijos garbę ir prestižą ir už tai prisiimti visišką atsakomybę privalo teisminė valdžia.

Teismų savivaldą suvokiame kaip teisėjų ir teismų teisę ir realią galią pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus laisvai, savarankiškai ir autonomiškai prisiimant atsakomybę, vykdyti teismų vidinį bei išorinį administravimą.²²³ Vienas svarbiausių savivaldos tikslų – į sistemos valdymą įtraukti kuo daugiau teisėjų.

Teisės viešpatavimas visuomenėje priklauso ne tik nuo to, kaip ją, taikydami konkrečioms gyvenimiškoms situacijoms bei sprendami ginčus, įgyvendina teismai, kokia yra teismų organizacinė struktūra.

Teisėjų kompetencijos plėtimas. Siekiant geresnio ir teisingesnio teisės taikymo proceso metu priimto sprendimo, rezultato, o tuo pačiu ir geresnės žmogaus teisių apsaugos,

²²⁰ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61). 4.

²²¹ Ten pat. P. 4.

²²² Ten pat. P. 4.

²²³ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos//Jurisprudencija. 2000. T. 17(9). P. 60.

būtina ne tik siekti greičiau tobulinti teisės aktus, bet ir suteikti teismui didesnę sprendimų priėmimo laisvę.²²⁴

Lietuva turėdama pretenziją būti teisine valstybe, turėtų suteikti didesnius įgaliojimus teismams. Už teismų prerogatyvų didinimą ne kartą pasisakė ir Konstitucinis teismas.

Kadangi įstatymo leidėjas nėra pajėgus detaliai ir savalaikiai reglamentuoti visuomeninių santykių, visuomet atsiranda reguliavimo įstatymais spragų, pasenusių ir nebeatitinkančių visuomenės realių gyvenimo sąlygų normų, kurios nėra greitai pašalinamos dėl sudėtingų teisėkūros procedūrų.²²⁵ Teismui turėtų būti suteikta galimybė pagal aiškiai įtvirtintas pagrindines taisykles priimti sprendimą, kuris veiksmingai taikyti teisę, nes pastaruoju metu dažnai atsitinka taip, kad tam tikra teisinė painiava, suktybės, padeda išvengti atsakomybės net ir tada, kuomet atrodo, jog asmuo tikrai kaltas. Tačiau prieš didinant teismų sprendimų priėmimo galimybes, būtina išspręsti prieš tai minėtas teisėjų kvalifikacijos problemas.²²⁶

Taigi esmingiausios teisėjų formavimo ir veiklos skaidrumo problemos Lietuvoje: a) nėra bendrų stabilių principų, ko turėtų būti reikalaujama iš pretendentų į teisėjus; b) nėra objektyvaus šių principų praktinio įgyvendinimo mechanizmo; c) neefektyvi pretendento į teisėjus reputacijos patikra; d) nėra visapusiško pretendento žinių vertinimo sistemos, o tik epizodinis vertinimas; e) nėra institucijos, aiškiai prisiimančios atsakomybę už teisėjų korpuso kokybę; f) abejotina, ar pagrįstai supaprastinta teisėjų administravimo samprata, kuri suponuoja teismų veiklos uždarumą; g) nėra racionalios teisėjų atsakomybės sistemos.

Taigi teismų atskaitingumas visuomenei, teisėjo profesionalumas ir geranoriškumas sprendžiant žmogaus problemas, aiškūs ir įtikinami priimto sprendimo motyvai, išdėstyti visiems suprantama kalba, sumažintų nepasitikėjimą teismais ir paskatintų žmones žmogų ginti savo teises.²²⁷

²²⁴ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 105.

²²⁵ Ten pat. P. 106.

²²⁶ Ten pat. P. 106.

²²⁷ Ten pat. P. 106.

4.3 Alternatyvių ginčų sprendimo būdų institucinis plėtojimas: daugiau teisingumo visuomenėje

Jeigu norime, kad visuomenėje vyrautų teisingumo jausmas, reikia ne tik profesionalių teismų, kuriais būtų pasitikima ir kuriuose galima tikėtis teisingo ginčo sprendimo, bet taip pat reikalinga gerai išplėtotą alternatyvių ginčų sprendimo būdų institucijų sistema, kuri padėtų žmonėms išspręsti savo ginčus bei išsiaiškinti tiesą, dar iki teisminės ginčo sprendimo stadijos.

Šiandien teismai (ne tik Lietuvoje), bet ir mūsų giriamoje vakarų teisinėje sistemoje yra labai lėti, dažnai iracionalūs, per brangūs, be to teisminiame ginče visada vienas laimi, kitas pralaimi, taigi viena šalis visada nepatenkinta, o tai verčia ją jaustis taip, kad teisingumas ne jos pusėje, t.y. valstybė neužtikrina teisingumo. Teisininkų įsitraukimas į teisinį procesą, teisminės procedūros, įrodinėjimo taisyklės, visa tai reiškia, kad asmuo pats nekontroliuoja ginčo sprendimo taip kaip reikalauja jo asmeninė patirtis.²²⁸

Alternatyvaus ginčų sprendimo tikslas yra pateikti alternatyvą teisminiam bylinėjimuisi ir teismams, toks sprendimo būdas neformalus, pagrįstas savanorišku dalyvavimo principu, galimybes tiesioginiam bendravimui tarp šalių, ir rezultatas pasiekimas kompromisu. Be to tokia procedūra puiki alternatyva tiems, kurie šiandien negali įpirkti teismo bylinėjimosi. Tokia procedūra gali nulemti, kad pasiektas rezultatas atvirkščiai negu teisme bus teisingesnis, dėl savo lankstumo, neformalumo ir kitų prieš tai minėtų priežasčių.²²⁹

Pasaulinė praktika rodo, kad vienos visuomenės linkusios labiau bylinėtis negu kitos. Tai, kad vienos visuomenės bylinėjasi daugiau negu kitos tik rodo, kad tose visuomenėse nėra išplėtoti neformalūs ginčų sprendimo būdai, arba visuomenėje nepuoselėjami tarpusavio santykiai.

Atlikti socialiniai tyrimai JAV rodo, kad mažai išsilavinę žmonės, iš etninių mažumų bendruomenių nariai, dažnai naudoja teismus, kaip alternatyvią priemonę psichologiniam smurtui, bet ne kaip mechanizmą savo ginčo išsprendimui.²³⁰

Atlikti tyrimai taip pat rodo, kad visuomenės, kurios mažiau bylinėjasi ir kurios vengia turėti ką nors bendro su teismais, (kaip pavyzdį galima pateikti Japonus) tokiose

²²⁸ Sharyn L. Roach Anleu. Law and social change. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2000. P. 124.

²²⁹ Ten pat. P. 124.

²³⁰ Ten pat. P. 124.

visuomenėse išvystyta kolektyvinė dvasia, glaudesni bendruomenės tarpusavio ryšiai, ir apskritai vyrauja daugiau harmonijos visose srityse.

4.3.1 Kitų šalių patirtis alternatyvaus ginčų sprendimo procese

Kaimynystės ir bendruomenės teisiniai centrai JAV ir Australijoje. Šie centrai sprendžia tiek civiliniu tiek baudžiamuosius ginčus, jų darbo principai remiasi asmeninio savanoriškumo dalyvavimo principu, technika naudojama meditacija ir kompromisas.²³¹

Ginčas sprendžiamas mediatoriaus, kuris yra apmokytas bendruomenės narys ir iš kurio tikimasi nešališkumo. Mediatorius nepriima jokių sprendimų bet gali duoti naudingų patarimų kaip spręsti.

Jungtinėse Amerikos Valstijose tokie centrai yra sukurti teisingumo departamento, o Australijoje tokie teisiniai centrai gauna daug nukreipimų iš vietinių teismų.²³²

Šeimos mediaciniai centrai. Tokie centrai pasiūlo platų spektrą paslaugų sprendžiant šeimyninius konfliktus ir yra puiki alternatyva formaliems teismams ir teisiniams metodams. Dažnai pasisakoma, kad šeimyniniai konfliktai dėl aukšto emocinio lygmens, yra tinkamesni spręsti juos meditacijos principu negu formaliuose teismuose. Apmokyti mediatoriai siekia asmenis, šeimas, bendruomenes prisiimti atsakomybę už savo ginčus. Tokie centrai stengiasi konstruktyviai spręsti ginčus, kad nebūtų poreikio teisminiam bylinėjimuisi.²³³ Sprendžiami ginčai susiję su tokiais klausimais, kaip vaiko išlaikymas, šeimos finansiniai reikalai, santuokinių turto dalybos.

Autorių nuomone, tiesiog būtina Lietuvoje įsteigti ne tik šeimos mediacinius centrus, bet ir specializuotus šeimų teismus, kuriuose būtų išimtinai sprendžiamos santuokinių ir kitos šeimos problemos bei ginčai. Kitų šalių patirtis rodo, kad tokie teismai mažiau formalizuoti ir priešiški nei kiti teismai, turbūt dėl ginčo objekto jautrumo laipsnio.

5. Konstitucija ir konstitucinė kontrolė

Lietuvos Respublikos Konstitucija – aukščiausios teisinės galios norminis aktas. Ja remiasi visa Lietuvos Respublikos teisinė sistema. Joks teisės aktas negali prieštarauti 1992

²³¹ Sharyn L. Roach Anleu. Law and social change. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2000. P. 125.

²³² Ten pat. P. 126.

²³³ Ten pat. P. 126.

m. spalio 25 d. priimtai Konstitucijai. Taigi konstitucinis teisingumas siejasi su pagrindinėmis visuomenės teisės normomis ir konstitucinės tvarkos, nustatytos rašytinėje Konstitucijoje arba kylančios iš šalies teisinės sistemos pagrindinio įstatymo veiksmingumu. Prieš tai buvusiuose skyriuose aptarta, kad Lietuvoje vyrauja teisinis nihilizmas, t.y. teisė nebėra vertybė. Tai reikštų, kad konstitucinis reguliavimo mechanizmas neveikia taip veiksmingai kaip norėtusi. Jei šalyje nėra konstitucinio teisingumo, vadinasi valdžia funkcionuoja ir visuomenė veikia pagal bet kokius kitus standartus, bet ne tuos, kurie įtvirtinti iš anksto nustatytoje tvarkoje, įkūnijančioje visuomenės narių apibrėžtus kolektyvinius tikslus ir siekius.²³⁴

Jeigu mes norime, kad Lietuvoje vyrautų daugiau teisingumo ir teisės, pirmiausia, turime užtikrinti realų Konstitucijos veikimą – tai yra visa teisinė sistema, turi atitikti aukščiausios teisinės galios aktą – Konstituciją. O tai reikštų, kad tiek įstatymų leidžiamoji, tiek įstatymų vykdomoji, tiek teisminė valdžia turėtų veikti Konstitucijos nustatytuose rėmuose.²³⁵ Lietuvoje teisė dažnai ignoruojama ne dėl prastos konstitucinio reguliavimo kokybės, bet dėl konstitucinių reikalavimų nesilaikymo.²³⁶

Tačiau, kas ir kaip turi užtikrinti, kad teisinė sistema veiktų atitikdama Konstituciją. Siekdama įgyvendinti Konstitucijoje numatytas jai pareigas, valstybė sukūrė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo bei gynimo sistemą, kurią užbaigia Lietuvos Konstitucinis teismas. Ši institucija Lietuvoje atlieka itin svarbų vaidmenį, konstitucinės kontrolės funkciją. Apie tai kitame skirsnyje.

5.1 Konstitucinis Teismas – konstitucinę kontrolę vykdanči institucija

Kaip jau aptarėme prieš tai 1992 m. spalio 25 d. įvykusiame referendume buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijoje buvo įtvirtinta konstitucinės priežiūros doktrina ir konkreti jos išraiška – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.²³⁷

²³⁴ Georghios M. Pikis. Konstitucinio teisingumo perspektyvos XXI amžiaus Europoje. Konstitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įsteigimo dešimtmečiui, Vilnius 2003m. rugsėjo 4 d.

²³⁵ Jarašiūnas E. Konstitucijos stabilumas: kelios mintys apie konstitucijos pataisas. Konstituciniai valdžių sandaros principai. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Parlamentinio bendradarbiavimo centras, Vilnius, 2008. P. 80.

²³⁶ Ten pat. P. 80.

²³⁷ Žilys J. Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis teismas//Jurisprudencija. 1999. T. 12(4). P. 58.

Konstitucinės priežiūros institucija Lietuvoje įsitvirtina kaip būdas ir priemonė siekiant užtikrinti įstatymų atitikimą Konstitucijai. Galima tvirtai teigti, kad Konstitucinis teismas yra ir pačios Konstitucijos stabilumo prielaida.²³⁸

Konstitucinis teismas buvo aktyvus pastaruosius penkiolika metų užtikrinant Konstitucijos viršenybės principo, o tuo pačiu ir teisės viršenybės principo gyvavimą Lietuvos teisinėje sistemoje.²³⁹

Ši institucija, aiškindama Konstituciją yra ne kartą konstatavusi, kad aukščiausios teisinės galios įstatyme įtvirtintas teisinės valstybės principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios ir kitos valstybės ir savivaldybių institucijos, visi pareigūnai turi veikti remdamiesi teise, paklusdami Konstitucijai ir teisei, kad Konstitucija turi aukščiausią teisinę galią ir, kad visi teisės aktai turi atitikti Konstituciją.²⁴⁰

Teisinės pozicijos, kurias savo nutarimais formuluoja Konstitucinis teismas yra labai svarbios būtent dabar, kai teisė kuriama gaivališkai ir prieštaringai. Konstitucinis teismas įgyvendino ir tebeįgyvendina savo priedermę šalindamas iš teisės sistemos normas, kurios forma ar turiniu prieštarauja Konstitucijai, jos principams ar nuostatom. Būtent ši funkcija apibūdina išskirtinį Konstitucinio teismo vaidmenį kuriant Lietuvos teisę.²⁴¹

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai — neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Tačiau reiktų paminėti, kad Seimo priimamų aktų ar veiksmų konstitucingumo teisminis tyrimas ir vertinimas kartais vyksta ne tik pagal pareiškėjo konkretų kreipimąsi, bet ir pačio Konstitucinio teismo iniciatyva. Pavyzdžiui, Konstitucinis teismas 2000 m. gruodžio 6 d. nutarime, sprendamas klausimą dėl nustatytų neadekvačiai didelių baudų už finansinės veiklos pažeidimus bei tirdamas kai kurių Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo nuostatų atitikimą konstitucijai, pats iškėlė klausimą ir dėl kitų, nei nurodyta

²³⁸ Žylis J. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas: įkūrimo prielaidos ir vaidmuo užtikrinant konstitucinį teisingumą valstybėje. Konstitucinis teismas ir Konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Konferencijų medžiaga. Vilnius, 1995. P. 17.

²³⁹ Žylis J. Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis teismas//Jurisprudencija. 1999. T. 12(4). P. 58.

²⁴⁰ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 80.

²⁴¹ Žylis J. Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis teismas//Jurisprudencija. 1999. T. 12(4). P. 59.

pareiškėjo, teisės aktų atitikimo teisingumo ir teisinės valstybės principams, tačiau jų konstitucingumo netyrė.²⁴²

Apžvelgus Konstitucinės justicijos veikimą per pastaruosius 15 metų – tenka konstatuoti, kad Konstitucinis teismas puikiai susitvarkė su jam LR Konstitucijos pavesta užduotimi, tirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai atitinka pagrindiniame Lietuvos Įstatyme nustatytas taisykles. Tačiau vis tiek tenka paminėti, kad Lietuvoje neretai pažeidžiami Konstitucijoje įtvirtinti principai: teisinės valstybės, teisingumo, protingumo, viešojo intereso prioriteto prieš privatų interesą principas ir kt. Ir dažnai taip atsitinka ne dėl to, kad Konstitucinis Teismas veikia nepakankamai kompetentingai, bet dėl to, kad teismo kompetencijos ribos pernelyg siauros.

5.1.2 Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribų išplėtimas kaip viena iš teisinio nihilizmo įveikimo galimybių

Vis dažniau tarp teisininkų ir kitų sričių mokslininkų pasigirsta, kad būtina inicijuoti Konstitucijos pataisas, kad būtų išplėsta Konstitucinio teismo jurisdikcija, o to pasėkoje teisės viršenybės principas būtų dar tvirčiau užtikrintas.

Valstybės valdžios institucijų kompetencijos ribų konstitucinė priežiūra. Žmonių teisėtiems interesams gali būti padaroma žala, kuomet nėra paisoma Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytos valstybės valdžios institucijų vykdomų funkcijų pusiausvyros. Nustatytų kompetencijos ribų nesilaikymas lemia kylančius nesutarimus bei asimetriją valdžios struktūroje, sudaro painiavai, funkcijų dubliavimui, atsakomybės nebuvimui bei įtakoja teisinio nihilizmo atsiradimą. Buvęs Konstitucinio Teismo teisėjas E. Jarašiūnas siūlo numatyti valstybės valdžios institucijas, kurioms būtų suteikta teisė kreiptis į Konstitucinį teismą. Jei Konstituciniam teismui būtų suteikta teisė nagrinėti kilusius ginčus tarp institucijų, tai atsirastų galimybė greičiau teisinėmis priemonėmis išspręsti kilusį konfliktą dėl valstybinės valdžios institucijų kompetencijos ir leistų veiksmingiau užtikrinti bei ginti žmogaus teises ir laisves.²⁴³

Konstitucinė kontrolė dėl institucinio neveikimo. A. Vaišvila atkreipia dėmesį, kad teisė gali būti pažeidžiama tiek veikimu, tiek neveikimu. Tai galioja visiems subjektams, taip

²⁴² Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 68.

²⁴³ Ten pat. P. 71.

pat ir Seimui. Todėl konstitucinės justicijos kompetencija turėtų apimti piliečių konstitucinių teisių apsaugą ir nuo joms priešingo įstatymo leidėjo neveikimo. Nuostatos, kad tam tikri santykiai turi būti reguliuojami įstatymais, įpareigoja įstatymo leidėją priimti teisės aktą, kad asmuo galėtų pasinaudoti Konstitucijoje numatytu leidimu ir galėtų įgyvendinti savo subjektines teises. Tačiau įstatymo leidėjas ne visada laiku įvykdo jam Konstitucijos skirtą pareigą sureguliuoti teisinius santykius ir tuo nepagrįstai apriboja asmens subjektinių teisių įgijimą. Konstitucinio teismo įpareigojimas įstatymo leidėjui priimti teisės aktą, sudarytą galimybę žmonėms veiksmingiau naudotis teisės aktuose numatytais leidimais leistų sumažinti jų interesams daromą žalą.²⁴⁴

Asmens konstitucinio skundo teisė. Lietuvoje, vadovaudamiesi teisiniais motyvais, į Konstitucinį teismą turi teisę kreiptis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnyje nustatyta tvarka ir sąlygomis šie subjektai: Vyriausybė, ne mažiau kaip 1/5 seimo narių, Seimas, teismai, LR Prezidentas. Lietuvos Respublikos piliečiai neįtraukti į asmenų, galinčių tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį teismą, sąrašą, o tai stipriai apriboja jų galimybes ginti savo teises. Tuo pačiu padidina galimybę valdžios institucijoms savivaliauti prieš asmenis. Šią teisę piliečiai gali įgyvendinti tik per teismą, tačiau praktika rodo, kad teismai ne itin aktyviai kreipiasi į Konstitucinį teismą, dėl įstatymų atitikties Konstitucijai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta galimybė asmeniui tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį teismą dėl aktyviais veiksmais ar neveikimu padaryto Seimo, Lietuvos Respublikos Prezidento arba Vyriausybės žmogaus teisių pažeidimo leistų tikėtis veiksmingesnės asmens teisių gynybos ir sumažintų teisėtiems interesams daromą žalą.

Demokratinėje valstybėje kiekvienam pripažinta teisė iškelti ginčą ar pateikti skundą dėl valdžios institucijų veikimo ir neveikimo, paskatintų žmones labiau domėtis ir rūpintis konstitucinės tvarkos išlaikymu bei priverstų valdančiuosius atsakingiau priimti sprendimus žmogaus teisių klausimais ir taip padėtų juos išlaikyti tam tikrose teisinėse ribose.²⁴⁵

Tai taip pat paskatintų spartesnę pilietinės visuomenės kūrimąsi.

Prezidento teisė kreiptis į KT dėl galiojančių įstatymų konstitucingumo. Šiuo metu mūsų valstybės Prezidentas gali kreiptis į KT tik dėl Vyriausybės aktų atitikimo Konstitucijai ir įstatymams. Tai, kad Prezidentas neturi teisės kreiptis į KT dėl jau galiojančių įstatymų konstitucingumo autoriai vertintų kaip didelę konstitucinio reguliavimo spragą. Tokia

²⁴⁴ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 72 – 73.

²⁴⁵ Ten pat. P. 75.

Prezidentui papildomai suteikta teisė būtų veiksminga priemonė šalinant antikonstitucinius įstatymus iš teisinės sistemos, taip užtikrinant efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą.

Išankstinė teisės aktų kontrolė. Teisės viršenybės principas būtų įgyvendintas veiksmingiau, jei parlamentariai, taip pat ir Prezidentas, prieš tvirtindami įstatymą, galėtų kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl išankstinio teisės akto įvertinimo, taip kaip jie daro dėl Tarptautinių Sutarčių.

Konstitucinio teismo vykdoma konstitucinė kontrolė padaro didžiulę įtaką visai praktinei veiklai.²⁴⁶ Tiek atstovaujamoji, tiek vykdomoji, tiek teisminė valdžia jo pagalba yra orientuojama į pagarbą valstybėje egzistuojančiai teisei, teisingumui, sukuria prielaidas kurtis tikresnei teisinei valstybei. Šios Konstitucinio teismo jurisdikcijos išplėtimas padėtų labiau subalansuoti pusiausvyrą tarp valstybės valdžios ir asmenų interesų.

6. Teisinės atsakomybės institutas.

6.1 Atsakomybės ir teisinės atsakomybės terminologija

Viena iš priežasčių kodėl mūsų visuomenė negali susitvarkyti su taip plačiai paplitusiu teisinio nihilizmo reiškiniu – tai sumenkęs atsakomybės jausmas mūsų visuomenėje.

Atsakomybė – tai pareiga ištesėti prisiimtus bei patikėtus uždavinius, o vienaip ar kitaip nusikaltus, savo kaltę atlyginti. Atsakomybė – tai pareigos valstybei ir visuomenei suvokimas.

Atsakomybė kilusi iš žodžio „atsakyti“. „Atsakyti“ – tai pateikti ataskaitą apie savo veikimą ar neveikimą artimo teisių atžvilgiu: ar asmuo naudodamasis savo teisėmis įvykdė artimui atitinkamą pareigą: nepadarė jo teisėms žalos, o jei padarė, tai ar atlygino ją?²⁴⁷

Atsakomybė – tai tokia asmens psichinė būseną, kai jis suvokia, kad pareigos vykdymas yra ne tik jo, bet ir kitų asmenų subjektinės teisės garantas ir kad nuo šio vykdymo priklauso jo paties teisių likimas. Vadinasi – atsakomybė – tai asmens suvokimas, kad jis naudojasi teisėmis nuolat būdamas visuomenėje ir dėl to yra jai nuolat atitinkamai įpareigotas.²⁴⁸

²⁴⁶ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). P. 79.

²⁴⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 439.

²⁴⁸ Ten pat. P. 442.

Teisinė atsakomybė yra ta priemonė, kuri lokalizuoja, blokuoja neteisinių elgesį ir stimuliuoja visuomenei naudingus asmenų veiksmus teisinėje srityje.²⁴⁹ Ir atvirkščiai jeigu teisinės atsakomybės institutas įgyvendinamas nepakankamai efektyviai, formuojasi tendencingas neteisėtas veikimas.

Teisinės atsakomybės, jei ji yra teisinė, samprata negali būti kildinama iš nieko kito, kaip tik iš tos pačios teisės prigimties. Todėl kaip suprasime teisę, toks bus ir požiūris į teisinę atsakomybę. Kol vyravo statistinė teisės samprata ir jos lemtas padidėjęs pasitikėjimas prievartos priemonėmis garantuojant socialinę tvarką, tol teisinė atsakomybė buvo suprantama tik kaip valstybės prievarta taikant teisės pažeidėjui asmeninio, turtinio, organizacinio pobūdžio ribojimus. Valstybės pirmavimo prieš asmenį sąlygomis kitoks teisinės atsakomybės supratimas ir nebuvo galimas.²⁵⁰

Pagrindas formuoti naujam požiūriui į teisinę atsakomybę atsiranda su nepozityvistine (demokratine) teisės samprata, kuri teisę, matėme, aiškina kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovę ir ją pirmiausia plėtoja kaip įrankį, skirtą ne įtvirtinti, palaikyti politiniam režimui, o žmogaus teisėms apsaugoti, abipusei santykio dalyvių naudai garantuoti.²⁵¹

Taigi teisinė atsakomybė – tai teisės subjektų įsipareigojimas ir teisinis jų įpareigojimas naudotis leidimais vykdant atitinkamas pareigas, kartu nurodymas, kad tokių pareigų nevykdymas virst atitinkamų teisių praradimu ar siaurimu.²⁵²

6.2 Teisinės atsakomybės instituto taikymo galimybės politikams ir valstybės tarnautojams

Teisinio nihilizmo išvešėjimas aukščiausiuose valdžios sluoksniuose šiandieną nieko nebestebina. Tačiau teisinė atsakomybė praktikoje pareigūnams taikoma itin retai. Todėl visuomenė neturėtų stebėtis, kodėl aukščiausio valdžios pareigūnai piktnaudžiauja suteiktomis teisėmis, absoliučiai pamiršdami savo pareigas visuomenei. Vakarų valstybėse, kuriose demokratiniai teisiniai procesai pažengę daug toliau nei mūsų visuomenėje, politikai, kurie nevykdo pareigų arba piktnaudžiauja įstatymo suteiktomis galiomis dažnai netenka savo postų ir yra pasmerkami savo bendražygių bei visuomenės. Mūsų visuomenė kol kas labiau atlaidi prasižengusiems, o to pasekoje formuojasi vis labiau ciniška politika, nevengiama

²⁴⁹ Общая теория права и государства. Москва: Юристъ. С. 291.

²⁵⁰ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 440.

²⁵¹ Ten pat. P. 440.

²⁵² Ten pat. P. 441

vadovautis dvigubais standartais, nes žinoma, kad dėl tokie veiksmai nesulauks pasmerkimo, o jei ir sulauks – tai greitai bus pamiršti.

Lietuvoje politikai dažnai pričiupti darant „nešvarius darbelius“ kaip susitarę rėkia, kad tai politinis susidorojimas arba net ir pripažinti kaltais teisminių institucijų ne tik, kad nepasitraukia iš esamų postų, neatsiprašo visuomenės, bet ir sėkmingai toliau kopina politinės karjeros laiptais. Štai vienas iš daugelio pavyzdžių liudijančių, kad politikai absoliučiai neturi jokio atsakomybės jausmo: 2008-03-20 Vilniaus apygardos teismas Liberalų ir Centro Sąjungos pirmininką, buvusį Vilniaus merą Artūrą Zuoką pripažino kaltu dėl poveikio buvusiam Vilniaus tarybos nariui Vilmantui Drėmai. A. Zuokui teismas skyrė 12,5 tūkst. litų (100 minimalių gyvenimo lygių) baudą. Prokurorai buvusį Vilniaus merą kaltino buvusio Vilniaus tarybos nario Vidmanto Drėmos papirkimu ir neteisėtu laisvės atėmimu.²⁵³ Tačiau politikas po to, kai buvo pripažintas kaltu ir toliau sėkmingai dalyvauja politikoje, turi nemažą palaikančiųjų ratą, taip pat po kaltinamojo nuosprendžio prisikabino ženkliuką su užrašu „Teistas už gerus darbus“. Šitoks politiko poelgis tikrai parodo jo žemą sąmoningumo, sąžiningumo ir apskritai pagarbos visuomenei laipsnį.

Juk „didžiausias nusikaltimo pagyrimas – nebaudžiamumas“. Kad šis principas būtų įgyvendintas, reikia ne tik didelio teisėsaugos sistemos darbuotojų profesionalumo, bet ir atitinkamo visuomenės nepakantumo teisės pažeidimams, aktyvaus jos dalyvavimo nustatant teisės pažeidėjus.²⁵⁴

Kaip sakoma „žuvis pūva nuo galvos“, todėl mūsų piliečiai turėtų būti ypatingai nepakantūs valstybę valdantiems asmenims, kurie pažeidžia įstatymus.

Bausmės neišvengiamumas padidina socialinį teisėto elgesio ir pačios teisės vertingumą, rodo jos asmeninį ir visuomeninį naudingumą, padeda įveikti teisinį nihilizmą kaip pačiai asmenybei pavojingą nuostatą. Ir atvirkščiai – šio principo nesilaikymas daro teisės pažeidimą priemone, didinančia socialinį teisės pažeidėjo reikšmingumą.²⁵⁵ Šiandien bausmės neišvengiamumo principas mūsų visuomenėje nuolatos pažeidinėjamas. Todėl labai stipriai silpsta teisinės atsakomybės instituto poveikis, o to pasekoje nebelieka pareigų vykdymo garantijų. Asmenys žino, net jei ir padarys nusižengimą, greičiausiai išvengs bausmės. Todėl nuolatinis įstatymų pažeidinėjimas politikoje virto kasdienybe.

²⁵³ <http://www.vtv.lt/naujienos/teismai/siandien-skelbiamas-nuosprendis-a.-zuokui-3.html>. Prisijungimo laikas: 2008-03-21, 8:00.

²⁵⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 455.

²⁵⁵ Ten pat. P. 455.

Jau daugiau nei 8 metai Lietuvos Respublikoje veikia Lietuvos Respublikos Seimo įsteigta nepriklausomai Vyriausioji tarnybinės etikos komisija (toliau – VTEK arba Komisija), kuriai Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymu pavesta užduotis – prižiūrėti ir kontroliuoti, kad visi valstybinėje tarnyboje dirbantys asmenys savo veiklą grįstų konstituciniu tarnavimo visuomenei principu. Šiame Įstatyme įtvirtintas viešųjų visuomenės interesų viršenybės prieš asmeninius valstybinėje tarnyboje dirbančių asmenų interesus (poreikius) imperatyvas nurodo, kad visi tokių asmenų sprendimai privalo būti skaidrūs, vieši ir nešališki. Įstatymų viršenybės, visų asmenų lygiateisiškumo, tarnybinės veiklos viešumo ir skaidrumo, atsakomybės (atskaitomybės) visuomenei už priimtus sprendimus, viešųjų ir privačių interesų konfliktų vengimo principai, kuriais grindžiama valstybinė tarnyba, realiai užtikrina ne tik žmogaus teisių, laisvių ir teisėtų interesų apsaugą, teisėtumą visuomenės bei valstybės gyvenime, bet ir visos šalies ekonominę gerovę.²⁵⁶

VTEK savo ataskaitose pabrėžia, kad didžiausia problema, kuri atliekant tyrimus kyla Komisijai, – įrodymų, patvirtinančių konkretaus asmens privatų interesą, dėl kurio ir kilo interesų konfliktas, nustatymas. Nustatyti Įstatymo nuostatų pažeidimą remiantis vien tik iš asmens, kurio veikla tiriama, bei iš institucijos, kur jis dirba, išreikalautais dokumentais dažnai nepakanka. Tokiais atvejais labai praverčia teisėsaugos institucijų pateikiami duomenys (procesiniai dokumentai). Tačiau šios institucijos Komisijai medžiagą gali teikti tik pabaigusios operatyvinį, dažniausiai – ir ikiteisminį tyrimą, t.y. pačios surinkusios ir išslaptinusios atitinkamus dokumentus. Galiojantys teisės aktai nenustato galimybės tokioms institucijoms atlikti procesinius veiksmus VTEK prašymu, nesant įtarimų apie galimą nusikalstamą veiką (t. y. įtariant tik Įstatymo nuostatų pažeidimą).²⁵⁷

Taip pat būtina pastebėti, kad Komisijos atliekamas įstatymo nuostatų pažeidimų įrodinėjimas yra specifinis – valstybinėje tarnyboje dirbančių asmenų, jiems atliekant tarnybines pareigas, privatūs interesai paprastai yra „nematomi“ (latentiniai), todėl juos itin sunku pagrįsti faktais. Kaip rodo Komisijos darbo praktika, nagrinėjant bylas teismuose reikalaujama neginčijamų įrodymų dėl pažeidimo fakto buvimo. Todėl, jei atlikdama tyrimą negauna patikimų įrodymų esant įstatymo nuostatų pažeidimą, Komisija tyrimą nutraukia.

Esant pagrįstai informacijai, kad asmuo, dirbantis valstybinėje tarnyboje, nesilaiko šio Įstatymo reikalavimų, Komisija gali atlikti tyrimą savarankiškai arba pavesti jį atlikti

²⁵⁶ Vyriausiosios Tarnybinės Etikos Komisijos 2007 metų darbo ataskaita. P. 3.

²⁵⁷ Ten pat. P. 8.

atitinkamos institucijos vadovui. Pastebėtina, kad institucijos ne visada noriai vykdo Komisijos pavedimus, kai kurios vilkina būtinų veiksmų atlikimą, delsia pateikti Komisijai išvadas ir tyrimo medžiagą, kai kada siekdamos sulaukti senaties skirti tarnybinių (drausminių) nuobaudą prasižengusiam asmeniui termino. Būta ir atvejų, kai po kelių svarstymų atitinkamos institucijos komisijos priima protokolinių sprendimų „apsiriboti asmens veiksmų žodiniu aptarimu“, neprieina jokio konkretaus sprendimo ir iš esmės vengia vertinti valstybinėje tarnyboje dirbančio asmens veiksmus.²⁵⁸

Darbo autorė pastebi, kad ilgą laiką (nuostata pakeista tik 2008 m.) ATPK nustatė 6 mėnesių nuo pažeidimo padarymo dienos senaties terminą atitinkamai nuobaudai skirti; taip ilgą laiką nusižengusiems asmenims negalima buvo skirti nuobaudų, nes dauguma nusižengimų buvo išaiškinama praėjus 6 mėnesių terminui. Taip dauguma kaltų asmenų buvo lengvai reabilituojami.

Komisijos nuomone, įgyvendinant įstatymo nuostatas svarbu ne tik teisinės atsakomybės neišvengiamumo principas. Veiksmingiausia neteisinė poveikio priemonė – netinkamų valstybinėje tarnyboje dirbančių asmenų veiksmų paviešinimas.²⁵⁹

VTEK ataskaitų duomenimis, dažniausiai pažeidžiamos įstatymo nuostatos, draudžiančios valstybinėje tarnyboje dirbančiam asmeniui dalyvauti rengiant, svarstant ar priimant sprendimus arba kitaip paveikti sprendimus, kurie sukelia interesų konfliktą, bei įpareigojančios esant tokiai situacijai nusišalinti nuo dalyvavimo atitinkamoje procedūroje. Dažnai šio straipsnio reikalavimus pažeidžia politikai – savivaldybių tarybų nariai: jie dalyvauja ir (ar) balsuoja savivaldybės tarybai svarstant klausimą, susijusį su jų (arba jų artimųjų giminaičių ar šeimos narių) privačiais interesais (pavyzdžiui, sprendžiant, ar atleisti įmones, tarp kurių yra ir šių asmenų vadovaujama įmonė ar įmonė, kurios akcijų jie turi, nuo tam tikrų mokesčių, arba balsuojant dėl sprendimų, nepalankių jų (jų artimųjų) verslo konkurentams; arba jie nedalyvauja svarstant klausimą taryboje, tačiau dalyvavo preliminarieji vertinant atitinkamą klausimą tarybos komitete ar komisijoje.

Komisija, atsižvelgdama į siekį užtikrinti bei skatinti skaidrią ir atvirą valstybės tarnautojų veiklą, didinti tarnautojų atsakomybę, užtikrinti tarnybinės etikos normų pažeidimų prevenciją, pasiūlė Specialiųjų tyrimų tarnybai į Nacionalinės kovos su korupcija programos priemonių planą įtraukti užduotį – parengti teisės aktų pakeitimų ir papildymų projektus, kad būtų viešai skelbiama informacija apie valstybės tarnautojų gautus

²⁵⁸ Vyriausiosios Tarnybinės Etikos Komisijos 2006 metų darbo ataskaita. P. 9.

²⁵⁹ Ten pat. P. 9.

paskatinimus ir jiems skirtas tarnybinės nuobaudas (pavyzdžiui, Valstybės tarnybos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto tinklalapyje ar Valstybės tarnautojų registre). Į šį Komisijos siūlymą buvo atsižvelgta.²⁶⁰

6.3 Politinė atsakomybės taikymo galimybės

Politinės atsakomybės jausmas daliai Lietuvos politikų yra visiškai svetimas. Jie vis dar dangstosi figos lapu – teisine atsakomybe. Pagal juos politinė atsakomybė yra tik teisinės atsakomybės padarinys. Tuo tarpu politinė atsakomybė egzistuoja ir savarankiškai. Bet to nesupranta, o greičiau tik apsimeta, kad nesupranta, tie politikai, kurie siekdami savų tikslų neturi jokių moralinių stabdžių.

Teisinę atsakomybę nustato tik kompetentingi valstybės organai: teismai, kitos teisėsaugos institucijos. Ji aprašyta norminiuose dokumentuose, kuriose už padarytas pražangas numatytos ir konkrečios bausmės. Tuo tarpu politinė atsakomybė neišrašyta kokiuose nors kodeksuose, todėl jos samprata gali keistis ir gali priklausyti nuo konkrečios visuomenės moralės normų. Politinė atsakomybė apima tokius jo veiksmus bei darbus, kurie nesiderina su visuomenės pripažįstamomis politinio elgesio normomis, viešųjų ir privačiųjų interesų derinimo principais, moralės normomis, taip pat daugeliu kitų dalykų, kurių tiesiog neįmanoma (o ir nesivarginama) nusakyti teisinėmis apibrėžtimis ir susieti su teisinėmis sankcijomis. Tad politinė atsakomybė yra normatyvinis politinės, o sykiu bendrosios kultūros bei išsiauklėjimo aspektas, laiduojantis atsakingą politikų ir visuomenės bendravimą. Aiški ir nedviprasmiška politinės atsakomybės apraška yra politiko atsistatydinimas arba pasitraukimas kuriam laikui į „nuošalę“, iškylus viešumon nederamam jo elgesiui, viešųjų ir privačiųjų interesų maišymui, juolab kritus įtarimams dėl korupcijos. Vakarų demokratijos šalyse paprastai pakanka žiniasklaidos paskelbtų svarių įtarimų, nes žiniasklaidai bendru politikų ir visuomenės susitarimu pripažįstama teisė ir pareiga įdėmiai sekti visus politikų veiksmus, šniukštinėti visus politinio gyvenimo užkaborius, o išviešinamus įstatymų pažeidimus laikyti viso politikų sluoksnio reputaciją menkinančiais, tad netoleruotinais dalykais. Todėl politinės atsakomybės galia veikia savarankiškai - nereikia jokių ilgų teismų, parlamentinių ir tarnybinės etikos komisijų maratonų.²⁶¹

²⁶⁰ Vyriausiosios Tarnybinės Etikos Komisijos 2007 metų darbo ataskaita. P.13.

²⁶¹ Sakalas A. Teisinė ir politinė atsakomybė. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/77948>.

Prisijungimo laikas: 2008-09-10, 21:05.

Tokių vertybių kaip padorumas, sąžiningumas, teisingumas, atsakomybė įtvirtinimas Lietuvos politiniame gyvenime labai sunkiai skinasi kelią. Regis, yra daugybė teisės dokumentų ir visų pirma Konstitucija, kuriuose minėtos vertybės yra įtvirtintos. Tačiau deklaracijos taip ir liks archajiškos politinės kultūros neatsikračiusios visuomenės fasadu, jeigu jos netaps piliečių savimonės dalimi.²⁶²

Autoriai norėtų pažymėti, kad teisė visuomenėje niekada netaps veiksminga, jeigu realiai neveiks jos užtikrinimo garantijos. Teisė pamažu praranda autoritetą, jeigu jos pažeidėjams netaikomos jokios sankcijos. Todėl dar kartą reiktų pabrėžti, kad baudmės neišvengiamumo principas turi pradėti realiai veikti, jeigu norime sustiprinti teisės pozicijas, ir nesvarbu kas teisei nusižengė aukštas pareigas einantis pareigūnas, ar eilinis pilietis.

²⁶² <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/atlaidumas-atsakomybe-ir-politine-kultura-30319>. Prisijungimo laikas: 2008-07-20, 15:20.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Išanalizavus teisinio nihilizmo reiškinių Lietuvoje, darbe daromos šios išvados ir teikiami atitinkami siūlymai:

1. Nors lietuvių Tauta prieš beveik du dešimtmečius priimdama Lietuvos Respublikos Konstituciją siekė gyventi teisinėje valstybėje, tačiau šiuo metu egzistuojanti teisinė, politinė, socialinė, ekonominė tvarka akivaizdžiai liudija, kad Lietuvoje tokiai vertybei kaip teisėtumas nėra teikiamas deramas dėmesys ir to išdavoje įsigali teisinis nihilizmas.

2. Lietuvoje bujojančio teisinio nihilizmo pagrindiniai šaltiniai ir priežastys būtų šie: a) „aklas“ rėmimasis teisinio pozityvizmo samprata, kuriai būdinga teise pripažinti bet koki, net ir žmogaus teises pažeidžiantį įstatymą; b) netobulas teisėkūros procesas; c) nepakankamai išbalansuoti Konstitucijoje numatyti valstybės valdžių santykiai (Seimo galimybė priimti netgi akivaizdžiai Konstitucijos reikalavimams prieštaraujantį įstatymą; d) tinkamai nesusiformavę pilietinės (atviros) visuomenės institutai; e) bendros krašto socialinės ekonominės programos vizijos stoka; f) menkas teisminės valdžios autoritetas; g) arši politinių jėgų konkurencija; h) plačiai paplitęs korupcijos reiškinys.

3. Lietuvoje įsivyravusį teisinio nihilizmo reiškinių bei jo neigiamus padarinius galima būtų šalinti, imantis konkrečių priemonių:

3.1. Kompetentingi visuomenės atstovai (kūrybinė inteligentija, teisininkai profesionalai) turėtų inicijuoti procesus, kurie įtakotų teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimąsi. Tik ugdamt pagarbą žmogaus teisėms, valstybinių institucijų sprendimams ir apskritai valstybės autoritetui bei skatinant solidarumo jausmą visuomenėje, galima sumažinti teisinio nihilizmo reiškinių paplitimo laipsnį Lietuvoje. Tuo tikslu būtina valsybinės reikšmės programose numatyti žmonių masių teisinio švietimo ir auklėjimo priemones, numatyti būdus, kaip pagerinti kvalifikuotų teisininkų rengimą. Tuo pat metu reiktų ryžtingiau kovoti su nusikalstamumu visais įmanomais lygiais.

3.2. Būtina stiprinti visus pilietinės visuomenės institutus. Svarbiausia kryptis pilietinės visuomenės ugdyme – piliečių savivaldos skatinimas. Esamos vietos savivaldos institucijos – savivaldybės – turi per mažai savivaldos, per menkai atstovauja vietinėms bendruomenėms ir pernelyg dažnai pasyviai stebi savo teritorijos ekonominę bei socialinę plėtrą. Tuo tikslu reiktų daugiau funkcijų, kurias šiuo metu atlieka apskritys ar kitos aukštesnės institucijos, patikėti savivaldybėms, seniūnijoms ir kitoms vietinėms bendruomenėms.

3.3. Teisėkūros procesas Lietuvoje dažnai pažeidžia tokius esminius principus, kaip teisėtumo, viešumo, demokratiškumo, nešališkumo, socialinio kompromiso ir kitus, be kurių neįmanoma sukurti teisingų, visuomenės gerovę bei stabilumą užtikrinančių teisės aktų. Sociologinė pagalba teisėkūros subjektams mūsų valstybėje turėtų įgauti institucionalizuotas formas, kurios išplėtos Vakarų šalyse. Prezidento galių didinimas neabejotinai teigiamai paveiktų įstatymų leidybos proceso rezultatus. Autorių nuomone, Prezidento galias reiktų stiprinti šiais aspektais: 1) visų pirma reiktų pagalvoti apie Prezidento veto stiprinimą, nes šiandien Seimas lengvai gali apeiti Prezidento veto ir priimti įstatymą, kuris nėra visuomenei naudingas; 2) taip pat Prezidentas turėtų turėti teisę prieš pasirašydamas įstatymą patikrinti jo konstitucingumą. Ir svarbiausia, kad veikiant Konstituciniam Teismui jis tai darytų ne pats, o per specialią kompetentingą valstybinę instituciją 3) Prezidentui reiktų suteikti teisę paklausti Konstitucinį Teismą, ar įstatymas, kuris priimtas prieš Prezidento valią, neprieštarauja Konstitucijai. 4) taip pat būtina suteikti Prezidentui teisę, esant svariems pagrindams paleisti Seimą ir skelbti priešlaikinius rinkimus. Tokiu būdu būtų užtikrinta derama įstatymų leidėjo atsakomybė rinkėjui.

3.4. Beveik visose Vakarų demokratinėse valstybėse parlamentai sudaromi iš dviejų rūmų: žemesniųjų ir aukštesniųjų rūmų. Lietuva taip pat galėtų pasinaudoti vakaruose gyvuojančia parlamentinio darbo organizavimo tradicija ir imtis reformuoti Seimą. Lietuvos Parlamentą galėtų sudaryti du rūmai: demokratinio atstovavimo principu renkami žemesnieji rūmai - Seimas, kurį sudarytų 85 nariai bei profesionalumo principu formuojami aukštesnieji rūmai – Senatas, kurį sudarytų 36 nariai. Taip reformavus Seimą būtų sudarytos institucinės prielaidos formuoti visuotinės pagarbos profesionaliam darbui politikoje tradicijai. Senatas neturėtų iniciatyvos teisės įstatymų leidyboje, tačiau kontroliuotų, kad Seime priimami įstatymai pasižymėtų protingumo ir teisingumo kriterijais.

3.5. Teisingumo visuomenėje nepavyks užtikrinti, jeigu teisės aktai ir toliau bus taikomi statiškai, neatsakingai, neprofesionaliai ir nekompetentingai. Kadangi visuomenėje pagrindinis teisingumo vykdytojas – teismas, tai jį įkūnijantis teisėjas, privalo būti nepriekaištingos reputacijos, nepriklausomas, aukštos kvalifikacijos, atrinktas skaidraus proceso metu asmuo. Būtina tobulinti teisėjų atrankos ir skyrimo tvarką.

3.6. Lietuvoje tikslingas alternatyvių ginčų sprendimo būdų institucinis plėtojimas: žmonės turi turėti galimybę atrasti tiesą dar iki teismo. Kaip rodo pasaulinė patirtis neteisminėse institucijose dažnai pasiekiami geresnių rezultatų nei teismuose, neteisminis

ginčų nagrinėjimas dažnai esti labiau lankstus, ne toks formalizuotas bei reikalaujantis mažiau materialinių bei laiko išteklių.

3.7 Svarstytinas Konstitucinio Teismo jurisdikcijos patikslinimo klausimas. Šiuo metu susiformavę Konstitucinio Teismo pretenzijos monopolizuoti teisės aiškinimą prieštarauja Seimo kaip aukščiausios įstatymų leidybos institucijos kompetencijai. Ilgainiui tokia praktika gali tapti vienu iš teisinio nihilizmo sąlygojančių prielaidų. Kita vertus Konstitucinio Teismo jurisdikcija galėtų būti plečiama šiais būdais: a) valstybės valdžios institucijų kompetencijos ribų konstitucinė priežiūra; b) turėtų būti galima konstitucinė kontrolė dėl valdžios neveikimo; c) eiliniams piliečiams turėtų būti suteikta konstitucinio skundo teisė; d) Prezidentas ir Seimo nariai turėtų turėti galimybę kreiptis į Konstitucinį teismą ir dėl išankstinės teisės aktų projektų konstitucingumo kontrolės; e) Prezidentui taip pat turėtų būti suteikta teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą ir dėl galiojančių įstatymų atitikimo konstitucijai.

3.8 Žinant, kad neišugdytas ir dažnai netgi neugdomas atsakomybės jausmas už padarytus teisės pažeidimus bei nepakankamai veiksminga teisinės atsakomybės taikymo sistema nuolatos palaiko atitinkamą teisinio nihilizmo lygį Lietuvos valstybėje, būtina imtis radikalių priemonių gerinant kovą su nusikalstamumu. Tuo tikslu negalima toleruoti, kai baudmės neišvengiamumo principas yra nuolatos pažeidinėjamas. Tai ypač liečia teisės pažeidimus ir nusikaltimus, kuriuos padaro asmenys priklausantys aukščiausiems valdžios sluoksniams. Dėl spragų teisės aktuose bei dėl visuomenės pernelyg didelio pasyvumo ir netgi pakantumo eiliniams įstatymų nusižengėjams bei aukštiems valdininkams ir politikams pagarbos teisei nuolatos mažėja. Todėl būtina imtis visų įmanomų priemonių, kad teisinė atsakomybė būtų taikoma visiems be išimties, tiek eiliniams piliečiams, tiek aukštiems pareigūnams. Teisinės atsakomybės instituto veiksmingas taikymas – vienas iš teisės gyvavimo garantų.

Vilma Priluckytė

Literatūra

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992. Nr. 33.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas//Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1.
3. Lietuvos Respublikos Seimo Statutas // Valstybės žinios. 1994. Nr. 15-249.
4. Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas//Valstybės žinios. 1994. Nr. 46-851.
5. Lietuvos respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas//Valstybės žinios. 1993. Nr. 6-120.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas // Valstybės žinios. 1995-12-13, Nr. 101-2264.

Kita literatūra

7. Ar lietuviai pajėgūs savarankiškai valdyti savo valstybę?// Karštas komentaras. Rugsėjo 12-26. 2008.
8. Arlauskas S. Lietuvos Respublikos Prezidento statuso ir įgaliojimų tobulinimo galimybės parlamentinėje valdymo formoje//Jurisprudencija. T. 4(106).
9. Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Monografija. Vilnius, 2004.
10. Barker D. L. A. Law made simple. Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisko, Singapore, Sydney, Tokyo, 2007.
11. Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis // Jurisprudencija. 2002. T. 27 (19).
12. Broom L., Bonjean Ch. M., Broom D. H. Sociologija: Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
13. Danišauskas G. Teisinės valstybės sampratos ypatumai//Jurisprudencija. 2003. T. 47(39).
14. Deksnys B. XX amžius : atviros visuomenės vertybių proveržis. Vilnius, 2004
15. Dziegoraitis A. Įstatymų karas//Justitia. 1996. Nr. 5.
16. Dziegoraitis A. Įstatymų karas//Justitia. 1996. Nr. 6.

17. Galinaitytė I. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra//Jurisprudencija. 2001. T. 20(12).
18. Geoffrey P. Miller. Bad Judges. New York University School of Law, 2004.
19. Georghios M. Pikis. Konsitucinio teisingumo perspektyvos XXI amžiaus Europoje. Konsitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konsitucinio teismo įsteigimo dešimtmečiui, Vilnius 2003m. rugsėjo 4 d
20. Jakavičius V., Juška A. Mokyklos pedagogika. Kaunas: Šviesa, 1996.
21. Jarašiūnas E. Konstitucijos stabilumas: kelios mintys apie konstitucijos pataisas. Konstituciniai valdžių sandaros principai. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Parlamentinio bendradarbiavimo centras, Vilnius, 2008.
22. Jarašiūnas E. Valstybės valdžios institucijų santykių problemos konstitucinėje justicijoje. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 1999.
23. Kokia alternatyva galėtų būti Lietuvoje Seimokratiniam valdymui?//Karštas Komentaras. Rugpjūčio 29-Rugsėjo 12. 2008.
24. Leonas P. Raštai. III Tomas. Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2005.
25. Leonas P. Raštai. II Tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos. Teisinės informacijos centras, vilnius, 2005.
26. Maravall J. M., Prezeworski A. Democracy and the rule of law. Cambridge University press, 2003.
27. Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai ?// Justitia. 2006. Nr. 3(61).
28. Montesquieu. Apie įstatymų dvasią. Vilnius: Mintis, 2004.
29. Nazarovienė D. ir Merkys G. Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva)// Filosofija, sociologija. 2003. Nr. 1.
30. Nazarovienė D. Teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija. Magistro baigiamasis darbas, Vilnius, 2005.
31. Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis. Pilietinės visuomenės institutas, Vilnius:Versus Aureus, 2006.
32. Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S).
33. Ragauskas P. Įstatymų leidyba Lietuvoje: teorinis aspektas. Disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004.

34. Robert D. Putnam. Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje. Vilnius, 2001.
35. Sharyn L. Roach Anleu. Law and social change. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2000.
36. Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija. 2004. T.54(46).
37. Šlapkauskas V. Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys// Jurisprudencija. 2004. T. 54(46).
38. Šlapkauskas V. Teisės Sociologija. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, 2000.
39. Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus// Jurisprudencija 2004. T.54 (46).
40. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.
41. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
42. Vaišvila A. Teisinė valstybė ir jos perspektyvos. Teisinės valstybės link.
43. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2001.
44. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2004.
45. Valančius K. L. Teisės pagrindai: konstitucionalistinis aspektas. Vilnius: Technika, 2008.
46. Valančius V. Teisėjas, teismai, vykdydami teisingumą yra nepriklausomi. Apie įtaką teismui// Justitia. 1999. Nr. 5-6.
47. Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos//Jurisprudencija. 2000. T. 17(9).
48. Verseckaitė M. Kyšininkauji – vagi savo vaikų ateitį //Veidas. 2007-12-06. NR. 49.
49. Žilys J. Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis teismas//Jurisprudencija. 1999. T. 12(4).
50. Žilys J. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas: įkūrimo prielaidos ir vaidmuo užtikrinat konstitucinį teisingumą valstybėje. Konstitucinis teismas ir Konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Konferencijų medžiaga. Vilnius, 1995
51. Žmogaus socialinė raida. Homo liber. Vilnius, 2001
52. Общая теория права и государства. Москва: Юристъ.
53. Общая теория государства и права. Том 2. Теория права. Москва: Зерцало, 1998.

54. Общая теория государства и права. Том 3. Государство, право, общество.
Москва: Норма, 2007.
55. Gudonienė V. Pilietinė visuomenė ir informacija.
<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/inf-m-9/gudoniene.html>.
56. Pilietinė visuomenė - demokratinės valstybės pagrindas.
57. http://www.valsty.be/?name=university&do=o_theme&oId=1&oType=university&fid=11&id=13
58. <http://mes.sakieciai.lt/content/view/15/59/1/8/>.
59. <http://www.vtv.lt/naujienos/teismai/siandien-skelbiamas-nuosprendis-a.-zuokui-3.html>
60. <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/atlaidumas-atsakomybe-ir-politine-kultura-30319>
61. Vyriausiosios Tarnybinės Etikos Komisijos 2007 metų darbo ataskaita. http://vtek.c-i.lt/site.admin/scripts/scripts/Editor/assets/ataskaitos_seimui/vtek_ataskaita_2007.doc
62. Vyriausiosios Tarnybinės Etikos Komisijos 2006 metų darbo ataskaita. http://vtek.c-i.lt/site.admin/scripts/scripts/Editor/assets/ataskaitos_seimui/VTEK_ATASKAITA_2006.doc
63. Sakalas A. Teisinė ir politinė atsakomybė. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/77948>
64. Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas, 2005 m.
<http://www.president.lt/file/metinis2005.pdf>
65. Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas, 2006 m.
<http://www.president.lt/file/metinis2006.pdf>
66. Habermas J. Law and morality.
<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/habermas88.pdf>
62. Mačiulytė J., Ragauskas P. Lietuvos savivalda: saviraiškos visuomenės link? Studija. Pilietinės visuomenės institutas, 2007. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=8&id=68>

SANTRAUKA

Teisinis nihilizmas: jo priežastys bei įveikimo galimybės Lietuvoje

Raktinės sąvokos: teisinis nihilizmas, teisė, teisinė valstybė, teisinė sąmonė, teisinė kultūra, pilietinė visuomenė, teisės taikymas, teisėkūros procesas, teisinė atsakomybė, bausmės neišvengiamumo principas

Lietuvos visuomenė prieš daugiau nei penkiolika metų visuotiniame referendume priėmė aukščiausios teisinės galios aktą Lietuvoje - LR Konstituciją, kurios preambulėje įtvirtinta, kad Lietuva sieks tapti atvira, teisinga, darnia pilietine visuomene ir teisine valstybe. Tačiau beveik du dešimtmečius nepriklausomoje valstybėje besiformuojančios teisinė, socialinė, ekonominė ir politinė sistemos liudija, kad mūsų visuomenėje įsigalėjo tokia vertybių sistema, kurioje tokia vertybė kaip teisė yra ignoruojama ir atmetama, t.y. stipriai paplito teisinio nihilizmo reiškiny. Šiame darbe analizuojami teisinio nihilizmo kaip socialinio reiškinio ypatumai, jo priežastys bei įveikimo galimybės Lietuvoje.

Teisinio nihilizmo reiškinio pagrindiniai šaltiniai ir priežastys mūsų valstybėje būtų tokie: „aklas“ rėmimasis teisinio pozityvizmo samprata, kuriai būdinga teise pripažinti bet koki, net ir žmogaus teises pažeidžiantį įstatymą, ydingas teisėkūros procesas, spragos konstituciniame reguliavime, nesusiformavęs pilietinės (atviros) visuomenės institutas, bendros krašto socialinės ekonominės programos vizijos stoka, menkas teisminės valdžios autoritetas, arši politinių jėgų konkurencija, plačiai paplitęs korupcijos reiškiny.

Darbe siūloma kompleksiskai spręsti teisinio nihilizmo problemą. Visų pirma, turi būti imamasi visų įmanomų priemonių, kurios skatintų piliečių teisinės sąmonės formavimąsi bei teisinės kultūros lygio kilimą mūsų visuomenėje. Daugybė socialinių faktorių liudija, kad Lietuvoje turi būti sudaromos prielaidos pilietinės (atviros) visuomenės instituto formavimuisi, nes tik demokratiškai mąstantis, iniciatyvus, aktyviai už savo teises kovojantis pilietis yra teisinės valstybės pagrindas. Ydingi teisėkūros bei teisės taikymo procesai neabejotinai prisideda prie tolimesnio teisinio nihilizmo reiškinio klestėjimo. Konstitucinio teismo jurisdikcijos ribų išplėtimas leistų žymiai susilpninti teisinio nihilizmo reiškiny mūsų valstybėje. Lietuvoje daugybė asmenų, ypatingai aukšti valdžios pareigūnai išvengia sankcijų už teisės reikalavimų pažeidimus taikymo. Reikia imtis visų įmanomų priemonių, kad mūsų visuomenėje būtų užtikrintas bausmės neišvengiamumo principo veikimas.

SUMMARY

Legal nihilism: it's causes and possibilities to overcome it in Lithuania

Keywords: legal nihilism, law, State under rule of law, legal consciousness, legal culture, civil society, the application of law, law-making process, legal liability

Lithuanian society adopted Constitution of the Republic of Lithuania 15 years ago, where it have been fortified, that Lithuania will strive for an open, just, harmonious civil society and State under the rule of law. But the legal, social, economical, political systems, which have been developing for the last two decades in our independent state, proclaim that in our society have settled such system of values, where law as a social value has been ignored and declined. There have been analyzed the phenomenon of legal nihilism, it's causes and the possibilities to overcome it in Lithuania in this work.

The main causes and sources of legal nihilism are: the predominant ideology of legal positivism in our society, which claims that legal validity must be strictly separated from questions of morality, faulty law-making process, breach of constitutional regulation, unsettled institucijon of civil society, the lack of vision of common social – economical programme, poor reputation of judiciary power, savage competition of political powers, outspread phenomenon of corruption.

There have been suggestions to solve the problem of legal nihilism by integrated process in the work. Foremost, there have to be assumed all measures, which stimulate the formation of legal conscious and rise of legal culture in our society. Lots of social factors evidence the need of situations for civil society, because only an opened, democratically thinking, leading, actively defending human rights citizen is the foundation of State of rule of law. Faulty law-making and application of law processes certainly became the sources of legal nihilism phenomenon.

There has to be expanded the boundaries of jurisdiction of Constitutional Court; this change would help to overcome the phenomenon of legal nihilism in Lithuania. In Lithuania there are a lot of persons, specially officials of the government, easily avoid legal liability and this practise doesn't help reinforce the authority of law. There has to be assumed all social, legal and political instruments which would help secure efficiency of the principal of inevitability of responsibility.